

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย “พลวัตชุมชนลุ่มน้ำโขงและสาละวิน” จำแนกแนวคิดและทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ทฤษฎี แนวคิดที่เกี่ยวกับการวิจัย ประกอบด้วย

1. แนวคิดประวัติศาสตร์
2. แนวคิดกระบวนการเรียนรู้
3. แนวคิดนิเวศวัฒนธรรม
4. แนวคิดพุทธธรรมและทฤษฎีระบบ
5. แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน
6. แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ส่วนที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ครอบคลุมในประเด็น

1. ชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงและสาละวิน
2. กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต
3. การปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นเข้ากับโลกาภิวัตน์
4. องค์กรความรู้เกษตรยั่งยืน

ทฤษฎี แนวคิดที่เกี่ยวกับการวิจัย

แนวคิดประวัติศาสตร์

1. แนวคิดประวัติศาสตร์สังคม

สนิท สมักรการ ซึ่งถึงการศึกษาดัแบบทางประวัติศาสตร์ (Historical Model) ว่า ที่ผ่านมา Norman Jacobs นักศึกษาสังคมคนสำคัญ ได้นำดัแบบทางประวัติศาสตร์เข้ามาศึกษาสังคมไทย แล้วเสนอรายงานไว้ใน “Modernization Without Development : Thailand as an Asian Case study” โดยชี้ว่า ประเทศหรือสังคมมนุษย์ระดับประเทศนั้นอาจสร้างคามทันสมัย (Modernization) ขึ้นมาได้โดยไม่จำเป็นต้องมีการพัฒนา (ทางเศรษฐกิจ) อย่างจริงจังก็ได้ พร้อมกับยกตัวอย่างกรณีประเทศไทยที่มีการปกครองในลัทธิ “บิตรอุปถัมภ์” (Patrimonialism) ซึ่งยังผลให้ประเทศไม่พัฒนา แม้จะมีความทันสมัยเกิดขึ้นแล้วก็ตาม ผิดกับกรณีของประเทศญี่ปุ่นที่มีทั้งคามทันสมัยและ

มีการพัฒนา จึงเรียกตัวแบบกรณีของไทย ว่า “ตัวแบบปาตริโมเนียล” (Patrimonial Model) (สนธิท สมัครการ. 2518 : 76-77)

Kreg J. Reynold ชี้ว่า ประวัติศาสตร์สังคมเกี่ยวข้องกับชีวิตทางสังคม ปฏิสัมพันธ์ของผู้คน พฤติกรรม และกิจกรรมของคนตามสภาวะทางสังคม ถ้าเราตัดสถาบันทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมบางประการ เช่น ความเชื่อและอุดมการณ์ออกไป สิ่งที่เหลืออยู่คือ ประวัติศาสตร์สังคม ประวัติศาสตร์สังคมช่วยให้เราตระหนักถึงประชาชน หรือมวลชนในฐานะที่เป็นพลังในประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุนี้จึงใช้แนวทางแบบวิเคราะห์ (Analytical) หรือแบบสังคมศาสตร์ (Social Sciences) มาศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ในอดีต โดยชี้ถึงแนวทางการศึกษา 3 แนวทางด้วยกัน ดังนี้

1. แนวทางศึกษาแรก คือ ความพยายามในการสร้างภาพชีวิตทางสังคมทุกระดับ ด้วยการศึกษาวีถีประจำวันของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นชานา และเจ้านาย การศึกษาในแนวทางนี้ เป็นแบบพรรณนา (Descriptive) นักประวัติศาสตร์อาศัยข้อมูลด้านนิรุกติศาสตร์ คติชาวบ้าน หรือหลักฐานทางโบราณคดี ในการสร้างภาพชีวิตของประชาชนในอดีต

2. แนวทางที่สอง เป็นการพรรณนาถึงกลุ่มบุคคลที่เป็นตัวแทนชนชั้นหรืออาชีพ โดยดึงเอาภาพจากหลักฐานต่างๆ กลุ่มคนที่กล่าวนี้ คือ ข้าราชการ เจ้านาย พ่อค้าวานิช พระสงฆ์ ชานา ชาวไร่ นักการพนัน และโสเภณี

3. แนวทางที่สาม เป็นแนวทางของ Mark Bloch และ Lucien Leuvre ซึ่งร่วมกันก่อตั้งสำนักประวัติศาสตร์สังคมที่มีชื่อเสียงของยุโรป คือ สำนักแองนาเล (Annales) Bloch สนใจสภาวะแวดล้อมของมนุษย์ทุกด้าน ขยายขอบเขตการศึกษาออกไปถึงความคิดของยุคกลาง ที่เขาคิดว่า จำเป็นต้องอธิบายในรูปโครงสร้างทางสังคม Bloch เขียน “Feudal Society” ศึกษาลึกซึ้งลงไปมากกว่าความสัมพันธ์ด้านกฎหมายและขนบธรรมเนียมในสังคมศักดินา วิเคราะห์ถึงลักษณะอำนาจของกษัตริย์ ปัญหาการสืบสันตติวงศ์ และการชำระไว้ซึ่งระเบียบทางสังคม บทต่างๆ ในหนังสือนี้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างที่ดิน และองค์กรทางสังคม ความสัมพันธ์ในรูปของการตอบแทนผลประโยชน์ระหว่างกันของบรรดาขุนนาง (Lord) กับผู้รับใช้ (Serf) และลักษณะของระบบเครือญาติ Bloch อธิบายถึงลักษณะของสังคมศักดินา เจ้าขุนมูลนาย วิวัฒนาการของความสัมพันธ์แบบศักดินา (Feudal Ties) รวมถึงวิเคราะห์สังคมนทางสังคมที่แฝงอยู่ในรูปคำศัพท์ที่ใช้เป็นการ (เกรก เจ. เรย์โนลด์. 2522 : 3-4)

เป็นที่ยอมรับกัน ว่า Bloch เป็นนักประวัติศาสตร์ยิ่งใหญ่ที่สุดในศตวรรษนี้ เขาเน้นการศึกษาโดยใช้วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ เป็นแนวทางในการศึกษาข้อเท็จจริง ซึ่งก็คือ การวิเคราะห์สามัญสำนึกออกเป็นกฎเกณฑ์ปลีกย่อย โดยเตือนว่า สามัญสำนึกนั้นมีข้อจำกัดในตัวเอง การฝึกหรือ

ด้านวิพากษ์วิธีประวัติศาสตร์ จะช่วยพัฒนาสามัญสำนึกของบุคคลให้แหลมคม พอจะเผชิญกับหลักฐานหลากหลายทางประวัติศาสตร์ได้ดี

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2527 : 223) ระบุว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาที่มองแบบองค์รวมในหลากหลายมิติ ผ่านวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นมา เพื่อช่วยให้สามารถเข้าถึงความเป็นจริงใกล้เคียงที่สุด โดยอาศัยข้อมูลทั้งจากแหล่งข้อมูลชั้นต้นหรือข้อมูลปฐมภูมิ พร้อมทั้งเสนอให้พยายามทำความเข้าใจสังคมมากเท่าๆ กับความเข้าใจมนุษย์ เพื่อแสวงหาความสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยเชื่อว่าจะเข้าใจสังคมได้ก็ต่อเมื่อเข้าใจมนุษย์ อันเป็นองค์ประกอบของสังคมที่มีทั้งความคิดและจิตใจ และจะเข้าใจมนุษย์ได้ก็ต่อเมื่อเข้าใจสังคม อันเป็นบริบทที่มีอิทธิพลต่อความคิดและจิตใจและมีผลโดยตรงต่อพฤติกรรมของมนุษย์ ประวัติศาสตร์มุ่งจะเข้าใจพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ โดยให้ความสนใจอย่างมากแก่ “เวลา” ที่แวดล้อมพฤติกรรมทางสังคม พร้อมทั้งขยายความเพิ่มเติมว่า เหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์ที่อุบัติขึ้นล้วนมีลักษณะพิเศษเฉพาะเนื่องจากเกิดขึ้นท่ามกลางสิ่งแวดล้อม และเงื่อนไขที่แตกต่างกันอย่างยิ่ง การจะเกิดเหตุการณ์ใดๆ ขึ้นต้องอาศัยการผลักดัน และปฏิกริยาของพลังหลากหลายชนิดร่วมกันในระยะเวลาหนึ่ง และไม่เกิดอย่างอื่นได้เป็นอันขาด ด้วยเหตุนี้แต่ละเหตุการณ์จึงมีค่าอย่างมหาศาล นักประวัติศาสตร์ต้องตรวจสอบหลักฐานอย่างละเอียด เพื่อสถาปนาความจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์นั้นให้มั่นคง

ด้านธิดา สารระยา (2529 : 26-28) กล่าวถึงที่มาของหลักฐานข้อมูลปฐมภูมิ ว่า ได้มาจากแหล่งต่างๆ ดังนี้

1. หลักฐานเดิม บันทึกคำบอกเล่าของผู้รู้ในชุมชน รวมทั้งบันทึกหรือรายงานของผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ เอกสารหรือบันทึกของทางราชการ เอกสารหรือบันทึกของผู้คนในสมัยก่อน หนังสือ วารสาร ใต้อารี และหลักฐานทางภาพถ่าย ภาพวาด แผนที่ ฯลฯ
2. หลักฐานทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ยังหลงเหลืออยู่ ได้แก่ ภาพเขียนบนหน้าผา เครื่องมือเครื่องใช้การเกษตรยุคสมัยหินและยุคเหล็ก ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา ภาชนะที่ทำด้วยสำริด ฆ้องกบ สิ่งของเครื่องใช้ กล้องยาสูบ ฯลฯ
3. หลักฐานจากท้องถิ่น เป็นการศึกษาที่ไม่มองผ่านศูนย์กลาง อาศัยข้อมูลหลักฐานของท้องถิ่นที่เกี่ยวกับชาวบ้าน (Folk) หรือมีลักษณะชาวบ้านเป็นสำคัญ ได้แก่ คำพูดของชาวบ้านหรือปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งถือเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต เคลื่อนไหวอยู่เสมอ ข้อมูลที่นำเสนอขึ้นเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตามการรับรู้และการเปลี่ยนแปลงของสังคมพื้นบ้าน

ในประเด็นด้านข้อเท็จจริง ทฤษฎี การตีความ (Facts, Theory, Interpretation) E.H. Carr ศาสตราจารย์สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ผู้ให้ความสำคัญด้านประวัติศาสตร์สังคม เน้นการสืบค้นข้อเท็จจริงภายใต้สถานการณ์ของช่วงเวลาหนึ่งๆ โดยถือเป็นภาระหน้าที่หลัก

ของนักประวัติศาสตร์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ โดย Carr ชี้ว่า อดีตแม้จะเป็นสิ่งที่จบสิ้นและหยุดนิ่งแล้ว แต่ความกระหายที่จะรับรู้เรื่องราวของบรรพบุรุษ ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตยังคงมีอยู่ไม่สิ้นสุด มนุษย์มีหน้าที่สำคัญ คือ การสืบค้นสังขรณ์ พร้อมกันนี้ยังชี้ว่า ความถูกต้อง คือ หน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริและสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ. 2527 : 227)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2527 : 217 - 227) เน้นให้ใช้วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ และวิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นแนวทางในการศึกษาหาความจริง โดยชี้ว่า อดีตที่นักประวัติศาสตร์พยายามจะสร้างขึ้นใหม่ในความคิด จะไม่มีวันใกล้เคียงกับ “ความเป็นจริง” ได้เลย หากมิได้ตั้งอยู่บนรากฐานของ “รายละเอียด” ที่จริงและพิสูจน์ได้ ซึ่งนักประวัติศาสตร์สามารถดำเนินการได้ด้วยวิธีการของประวัติศาสตร์ ที่มีหลักการพื้นฐานอยู่ 2 อย่าง คือ

1. มีอะไรอยู่บ้างจริงๆ
2. หลักฐานนั้นๆ จริงแล้วหมายความว่าอะไร การประเมินหลักฐานเป็นสิ่งจำเป็นที่สุด

ในวิธีการของประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์สังคมเป็นการศึกษาที่หวังไปให้ถึงฐานรากของสังคม เป็นการศึกษาถึงเรื่องราวที่เป็นชีวิตและเลือดเนื้อจริง โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นมา ช่วยให้ นักประวัติศาสตร์สามารถเข้าถึงความเป็นจริงได้ใกล้เคียงที่สุด (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2527 : 223) ซึ่งเรื่องนี้ สายชล สัตยานุรักษ์ ชี้ว่า การศึกษาดังกล่าว มิได้คำนึงถึงเฉพาะ “สังคมมนุษย์” หากแต่คำนึงถึงความเป็นมนุษย์ทั้งในฐานะผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ จุดมุ่งหมายของการกระทำในฐานะผู้กระทำ หมายถึง การที่เห็นความเป็นไปของสังคมส่วนรวม และความเป็นไปของมนุษย์ในสังคม มิได้เป็นผลจากการกำหนดของพลังทางสังคม เช่น พลังทางเศรษฐกิจ หรือพลังทางการเมืองเฉพาะเพียงสองปัจจัย เช่น การศึกษาในแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง หากแต่มนุษย์ต้องใช้ความคิดผสมอารมณ์ความรู้สึกเข้ามาร่วมประกอบการกระทำบริบทหรือเงื่อนไขทางสังคมเข้าไปมีส่วนในการกำหนดความเป็นไปของสังคมโดยส่วนรวม และผลักดันวิถีชีวิตของมนุษย์ ภายใต้อำนาจทางสังคมหรือบริบทในแต่ละช่วงเวลานั้นๆ (สายชล สัตยานุรักษ์. 2536 : 45-48)

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2543 : 35-36) ชี้ว่า ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรม มีวิธีการค้นคว้าและแนวคิดแบบเดิมๆ ไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงและความต้องการทางสังคม เช่น เรื่องทางประวัติศาสตร์ยังคงเน้นและอ้างอิงข้อมูลจากส่วนกลางเป็นสำคัญ หรือไม่ก็พึ่งหลักฐานทางโบราณคดีที่มองไม่เห็นคน มีแต่รูปแบบและอายุของโบราณสถานวัตถุ ที่มีคติความจากหน่วยราชการที่มาจากศูนย์กลาง ขณะที่เรื่องวัฒนธรรมก็เน้นในเรื่องศิลปะและขนบประเพณีที่เป็นภาพนิ่ง

แต่ไม่เห็นความหมายและความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่มีบริบททางสังคมที่เชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์กับมิติทางเศรษฐกิจ การเมืองที่สามารถนำไปใช้เป็นพื้นฐานในการให้ความรู้แก่คนในสังคม การพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจให้เป็นผลดีได้

แนวคิดของศรีศักดิ์ วัลลิโภดมดังกล่าว สอดรับกับแนวคิดของสุเทพ สุนทรภัสช์ (2548 : 10-11) ที่ระบุถึงปัญหาการศึกษาประวัติศาสตร์ของไทยไว้ใน มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์ ว่า มานุษยวิทยาเป็นการศึกษาเกี่ยวกับคนและเน้นคนเป็นหลัก เป็นประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่เป็นหัวใจของประวัติศาสตร์ไทยมาช้านาน ประวัติศาสตร์แนวที่เรียกว่า “สกุลดำรงราชานุภาพ” กำลังทอแสงริบหรี่เนื่องจากไม่สามารถเชื่อมอดีตเข้ากับปัจจุบันในลักษณะที่เป็นสังคมศาสตร์ได้ ความคิดในเรื่องการเชื่อมโยงกันเพื่อให้ได้เห็นภาพรวมเป็นสิ่งจำเป็น และเพื่อให้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม จึงต้องศึกษาในลักษณะสหวิทยาการ (Interdisciplinary) และถือคนเป็นศูนย์กลางของทุกอย่าง มองภาพคนในลักษณะที่เคลื่อนไหว (Dynamic) ไม่ใช่ลักษณะสถิต (Static) ดังแต่ก่อน ในการศึกษาเรื่องใดต้องมองในแง่ของกระบวนการ (Process) เป็นหลัก

ประวัติศาสตร์สังคมมีพัฒนาการยาวนาน นักประวัติศาสตร์มีแนวคิดหลากหลาย Jacques Barzan ชื่อว่า Vico ในศตวรรษที่ 18 Nietzsche ในศตวรรษที่ 19 และ Spengler กับ Arnold J. Toynbe ในยุคสมัยปัจจุบัน ล้วนมองประวัติศาสตร์เป็นการเคลื่อนไหวแบบวงกลมหรือเป็นวัฏจักร ด้านชาวยุโรป เกษตรศิริ ชื่อว่า Voltair Emmanuel Kant Johan Gotfried Herder Jean Jacques Reusseou George Wilhelm Fridrich Hegel และ Karl Marx ล้วนมีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่า “ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์คือประวัติศาสตร์ (Man’s Existence is History) มิใช่อาณาจักรแห่งพระเจ้าเป็นเจ้า (City of God)” เช่นเดียวกับที่ Descart สรุปเกี่ยวกับการมีอยู่ของตัวเอง ซึ่งถึงความเป็นตัวตน (Being) ว่า “ฉันคิด ฉะนั้น ฉันจึงมีอยู่” (I think, therefore I am.) บรรดานักคิดเหล่านี้เห็นว่า ประวัติศาสตร์อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผลที่เปิดเผยให้เห็นความจริง ทำให้รู้เรื่องราวต่อเนื่องกันของมนุษย์ ตั้งแต่ต้นจนจบ ประวัติศาสตร์เป็นชัยชนะของเหตุผล (Reason) เป็นการกระโดดไปสู่อิสรภาพ (Leap into Freedom) และกลับไปเอาสวรรค์ที่หายไป (Paradise Lost) คืนมา ดังเช่นแนวคิดของ Reusseou ที่ต้องการสร้างรัฐธรรมนูญ หรือรัฐที่มีเหตุผล เป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้น

ด้านค่านิยม ความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ ความหมายต่างๆ มีบทบาท อยู่ในงานประวัติศาสตร์ Voltair ปฏิเสธว่า “ไม่มีอำนาจของพระเจ้าเป็นเจ้ามาบังคับกิจการของมนุษย์” Hegel และ Marx ได้เสนอแนวคิด ว่า มนุษย์ไม่อาจหนีกาลเวลาไปสู่อาณาจักรแห่งอำนาจนิรันดร์ หรือหนีออกไปสู่ความเชื่อที่อยู่นอกเหนือประวัติศาสตร์ได้ (There is no escape from time into a realm of eternal essences or into a faith beyond history) โดย Hegel ได้อธิบายการสร้างหรือการกระทำใน

ประวัติศาสตร์ด้วยเหตุผล พร้อมกันนี้ได้ชี้ว่า ประวัติศาสตร์มีเหตุมีผล (Objective Spirit) ไม่ใช่ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ (Holy Spirit) แต่อย่างไรก็ตามมนุษย์เข้าใจความจริงทางปรัชญา (Philosophical Truth) ก็จะเป็นไทแก่ตนเอง แทนการใช้ความเชื่อทางศาสนา (Religious Faith) ที่ทำให้มนุษย์ตกเป็นทาส

ด้านสังคม ความแตกต่างทางชนชั้น การเข้าไม่ถึงทรัพยากรซึ่งเป็นปัจจัยการผลิต เป็นทรัพย์สินร่วม (Common Property) หรือ “ของหน้าหมู” พลังอำนาจของทุน การกดขี่เอารัดเอาเปรียบแรงงาน เป็นปัญหาสังคมที่หมักหมมมาช้านาน แนวความคิดมาร์กซิสต์ยุคหลังใช้คำว่า การพัฒนาแบบไม่เท่าเทียม (Uneven Development) บ่งชี้ว่า กระบวนการทุนนิยมเปลี่ยนแปลงสังคมโลกในแต่ละพื้นที่อย่างไม่เท่าเทียมกัน คือ การพัฒนาที่เพิ่มพลังด้านการผลิตและด้านสังคมให้แก่พื้นที่หนึ่ง อาจเป็นอุปสรรคหรือเบี่ยงเบนการเติบโตในพื้นที่หนึ่ง ซึ่งแตกต่างกับแนวความคิดแบบมาร์กซิสต์ยุคต้นที่เชื่อว่า กระบวนการทุนนิยมจะเปลี่ยนแปลงโลกในลักษณะเดียวกันทั้งหมด

ด้านภาษา นักประวัติศาสตร์กลุ่ม Historicism ได้ทำให้ประวัติศาสตร์ดูเสมือนสาขาหนึ่งของวรรณคดี โดยมีหลักคิดว่า องค์ประกอบสำคัญของประวัติศาสตร์ ก็คือ ชีวิตมนุษย์ ดังนั้น นักประวัติศาสตร์จะต้องบรรยายถึงความปั่นป่วน ความไม่แน่นอน โดยกล่าวถึง คน ชาติ วัฒนธรรม ประเพณี สถาบัน เพลง เรื่องปรัมปรา และความคิด ความหมายของประวัติศาสตร์อยู่ที่การแสดงออก บทบาทของมนุษย์แต่ละคน แต่ละสมัย แต่ละวัฒนธรรม และมนุษย์ทุกๆ คนเป็นตัวเอกในพรมแดนแห่งประวัติศาสตร์ ก่อนหน้านั้น Johan Gottfried Herder ชี้ว่า ประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการอิสระของตัวเอง เป็นประวัติศาสตร์แบบธรรมชาติอย่างแท้จริงของพลังการกระทำ และสัญชาตญาณของมนุษย์แต่ละเวลา แต่ละสถานที่ พร้อมทั้งย้ำว่า หลักสำคัญในประวัติศาสตร์ คือ การเข้าถึงจิตใจ (Empathy) ซึ่งหมายความว่า ผู้เขียนประวัติศาสตร์จะต้องสร้างความรู้สึกร่วมของสมัยที่ตนเขียนให้ได้

Herder เขียน “Yet Another Philosophy of History” ตอบโต้ “Philosophy of History” ของ Voltair โดยชี้ว่า ธรรมชาติของมนุษย์มีหลากหลาย แตกต่างกันตามเชื้อชาติ บุคลิกลักษณะ อันถาวรประจำชาติถูกกำหนดโดยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ แต่ละเชื้อชาติจะมีแนวคิดเกี่ยวกับความสุข และมีอุดมคติเกี่ยวกับชีวิตที่เป็นของตนเอง สถาบันต่างๆ ในสังคม รวมทั้งรูปแบบการเมืองของผู้คนที่แตกต่างกันทางเชื้อชาติก็แตกต่างกันด้วย (พรภิรมณ์ เชียงกุล. 2548 : 36-37) ซึ่งเรื่องนี้ Collingwood นักประวัติศาสตร์สมัยใหม่ได้สนับสนุนแนวคิด Herder โดยชี้ว่า ต้องสร้างประสบการณ์แห่งอดีตให้กลับเข้ามาเป็นความรู้สึกนึกคิดของปัจจุบัน ต้องดึงภาพอดีตมาจากความบังคาลใจ ความเข้าใจ เข้าใจ ทั้งนี้เพื่อสร้างชีวิตขึ้นมาใหม่ ต้องทำให้ได้เหมือนอย่างงานของ Stongdal ใน “The Charterhouse of Perma” หรือ Tolstoy ใน “War and Peace” คือ ต้องสร้างเงา อากาศเคลื่อนไหว ความขัดแย้ง ชัยชนะ สถาปนามิประเทศ ความยากลำบาก ต้มหา พลังสังคม ของอดีตแต่ละส่วนขึ้นมาให้ได้ แทนที่จะเป็นการเขียนประวัติศาสตร์ที่เป็นปรัชญาแห่งแล้งรากับฝุ่น

McColey ชี้ว่า นักประวัติศาสตร์ยิ่งใหญ่ที่แท้จริง ควรนำเอาหลักของนักเขียนนวนิยายมาใช้ ทว่า Ranke นักประวัติศาสตร์ร่วมสมัยที่สืบทอดอิทธิพลแนวคิด Herder และคัดค้านแนวคิดของ Hegel ไม่เห็นด้วยในเรื่องนี้ เขาเชื่อว่านักประวัติศาสตร์ต้องมีแรงบันดาลใจ โดยสร้างแรงบันดาลใจ จากข้อมูลที่แท้จริง นำมาถ้อยแถลงวิพากษ์วิจารณ์ Ranke สร้างวาทกรรมใหม่ที่ตรงกันข้ามกับแนวคิด ที่มีอยู่เดิมอย่างสิ้นเชิง เป็นการพลิกโฉมใหม่ในนิยามของประวัติศาสตร์ ที่แต่เดิมมีการใช้ประโยชน์ จากประวัติศาสตร์ Ranke กล่าวว่า ประวัติศาสตร์เคยรับหน้าที่ในการตัดสินอดีต เพื่อสั่งสอนปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ของอนาคต หน้าที่เช่นนี้ประวัติศาสตร์ไม่ต้องการ ประวัติศาสตร์ต้องการแสดงให้เห็น แต่เพียงว่า เกิดอะไรขึ้นจริงๆ (It wants to show only what really happened) และเป็นการสรุปว่า การเสนอข้อเท็จจริงอย่างเคร่งครัดเป็นกฎอันสูงสุดของการเขียนประวัติศาสตร์ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริและสุชาติ สวัสดิ์ศรี. 2527 : 94-98)

จันทน์ เจริญศรี กล่าวถึงแนวคิดของนักประวัติศาสตร์ใหม่ ว่า นักประวัติศาสตร์ยุคใหม่ วิเคราะห์ประวัติศาสตร์แตกต่างไปจากสำนักประวัติศาสตร์เดิม เป็นการมองประวัติศาสตร์ของสังคม แทนการเน้นผู้นำทางการเมืองหรือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ มีการค้นคว้าหาหลักฐานจากเอกสารเพื่อ การตีความ ทำให้เห็นประวัติศาสตร์ในมิติที่แตกต่างไปจากเดิม แนวคิดแบบหลังสมัยใหม่มีการมอง ประวัติศาสตร์ (History) เวลา (Time) และพื้นที่ (Spatial) แบบสมัยใหม่ ปฏิเสธวิธีคิดแบบลัทธิ มนุษยนิยม ที่มองว่ามนุษย์คือผู้กระทำทางประวัติศาสตร์ที่สามารถกำหนดทิศทางประวัติศาสตร์ได้ แท้จริงแล้วเราไม่อาจแยกประวัติศาสตร์ออกจากปัจจุบันได้ และไม่อาจกำหนดปัจจุบันได้ ประวัติศาสตร์ จึงถูกศึกษาเพื่อเสนอภาพตัวแทนอย่างเป็นทางการเป็นองค์รวมของสังคม เป้าหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์ แบบนี้ คือ การค้นหาโครงสร้างส่วนลึก (Deep Structure) ที่มีลักษณะสากลอยู่เหนือกาลเวลา ตั้งอยู่บน สมมุติฐาน ที่ว่า ความเป็นจริงภายนอกที่ความหมายบางอย่างเกิดจากธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ คือ เป็นเช่นนั้นเองและเป็นความจริงแท้

นักคิดแนวหลังสมัยใหม่ (Post Modernist) เรียกร้องนักประวัติศาสตร์ให้สนใจชีวิตประจำวัน ของคนธรรมดา สนใจในประเด็นเล็กๆ ของพวกเขา มีทัศนคติต่อประวัติศาสตร์ว่าไม่ใช่การแสวงหา ความจริงในอดีต หากแต่คือการบอกเล่าเรื่องราวในทัศนะชาวบ้าน การบรรยายมีค่าเท่ากับการอธิบาย การขัดแย้งกันเองของเรื่องราวที่เล่าเป็นสิ่งยอมรับได้ เพราะตัวประวัติศาสตร์คือสิ่งที่ประกอบขึ้น จากเรื่องราวที่หลากหลาย นักประวัติศาสตร์ใหม่ (New History) และกลุ่มรีก่อสร้าง (Reconstruction) เชื่อในความเป็นอัตวิสัย การตีความ และมองความเป็นจริงว่า เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมากกว่าวิธีการ เชิงปริมาณ ไม่อ้างว่าความรู้ของตนคือความจริง และปฏิเสธการลากเส้นแบ่งระหว่างข้อเท็จจริงกับ เรื่องแต่ง โดยมองว่าเราสามารถเรียนรู้จากทั้งสองอย่างได้เท่าๆ กัน (จันทน์ เจริญศรี. 2545 : 55-57)

ลิขิต ชีรเวทิน (2545 : 30-33) ชี้ว่า การเข้ามาศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมศาสตร์สองแขนง คือ นักเศรษฐศาสตร์การเมืองและนักรัฐศาสตร์ ทำให้วิชาประวัติศาสตร์มีพลวัตมากขึ้น นำไปสู่ปรากฏการณ์ใหม่ที่สำคัญ คือ การใช้กรอบทฤษฎีทางสังคมศาสตร์มาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ ทำให้ข้อมูลมหาศาลทางประวัติศาสตร์ถูกจัดเข้ากรอบทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ มีมิติประวัติศาสตร์ และมีมิติด้านอื่นๆ ประกอบอย่างหลากหลาย ช่วยให้เข้าใจเรื่องราวในประวัติศาสตร์ได้ถูกต้องและชัดเจนยิ่งขึ้น สามารถมองความสัมพันธ์ของมรดกตกทอดในอดีตมาถึงปัจจุบัน อันเป็นการเสริมการวิเคราะห์ของนักสังคมศาสตร์อย่างมาก

2. แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นักประวัติศาสตร์และนักมานุษยวิทยาต่างพยายามสร้างประวัติศาสตร์ที่ถูกต้อง โดยอาศัยบันทึกลายลักษณ์อักษรและความทรงจำของผู้อาวุโสในท้องถิ่น แล้วนำไปประมวลกับเอกสารที่ได้จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รวมทั้งหลักฐานและบันทึกของชาวต่างชาติร่วมสมัย ประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นในลักษณะดังกล่าว มีกรอบแนวความคิดของตะวันตก แม้ว่าเนื้อหาบางส่วนจะเป็นท้องถิ่นก็ตาม ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สิ่งที่ทำให้มีความสำคัญมิใช่จำกัดอยู่เพียงแค่หลักสูตร หรือความเข้าใจเกี่ยวกับเหตุการณ์ หรือสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตซึ่งเป็นความเข้าใจประวัติศาสตร์ในแง่ที่เป็นอยู่ทั่วไปเท่านั้น สุเทพ สุนทรเกศิช (2522 : 68) ชี้ว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านเพียงหมู่บ้านเดียวหรือกลุ่มเดียว เมืองขนาดเล็กหรือขนาดกลาง (เมืองขนาดใหญ่หรือตัวเมืองหลวงอยู่นอกข่ายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น) หรือไม่ก็เป็นอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ใหญ่เกินกว่าจังหวัดหรือมณฑล หน่วยของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอาจเป็นหมู่บ้านหนึ่ง หรือหมู่บ้านหลายๆ หมู่บ้าน ที่มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเมืองขนาดเล็ก หรือไม่ก็อาจจะเป็นแคว้น ภาค หรือมณฑล ที่สมาชิกของชุมชนนั้นต่างก็มีความสำนึกซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม สังคม และการเมือง

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544 : 10) สะท้อนปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ว่า การใช้ข้อมูลท้องถิ่นยังมีน้อยเกินไป ยังเป็นเรื่องการศึกษาการปกครองมณฑลจากราชธานีเสียเป็นส่วนใหญ่ การศึกษาวัฒนธรรมจากโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวรรณกรรมไม่ค่อยจะได้โยงวัฒนธรรมกับวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจ ไม่มีการตีความ และไม่มีการอธิบายว่าเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตผู้คนในท้องถิ่นอย่างไร ไม่มีการใช้ประโยชน์ของข้อมูลเพื่ออธิบายพื้นฐานชีวิตของชุมชนที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมเหล่านั้นขึ้นมา การศึกษายังคงเน้นที่เมืองใหญ่ๆ หรือบริเวณใกล้เคียง แต่ขาดการศึกษาในท้องถิ่นที่ห่างไกลออกไป โดยเฉพาะเห็นได้ชัดมากว่า ขาดการศึกษาที่เป็นชนชาติส่วนน้อย

ธิดา สาระยา (2529 : 2-3) สรุปว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่ใช่เป็นแต่เพียงอดีตเท่านั้น หากแต่เป็นปัจจุบันด้วย เพราะคนทำให้ประวัติศาสตร์เกิดขึ้น สำนึกของคนที่มีต่อประวัติศาสตร์

ต่อมรดกทางวัฒนธรรมของตัวเอง ต่อประวัติความเป็นมาของตัวเองในปัจจุบัน ล้วนคือส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ ที่เมื่อมองย้อนจากอนาคตในส่วนนี้ก็จะเป็ประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาความเข้าใจเกี่ยวกับสำนึกทางประวัติศาสตร์ของคนในปัจจุบันด้วย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประเภทหนึ่งของประวัติศาสตร์สังคม เราศึกษากลุ่มคนในสังคมไม่จำกัดเนื้อที่ และก็ไม่ต้องจำกัดขอบเขตอะไร เพราะเป็นเรื่องของสังคม แต่มันก็มีแง่มุมต่างๆ ด้วย ที่สำคัญ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นนับจากจุดเล็กไปหาจุดใหญ่ คือ แทนที่จะมองจากข้างนอกเข้ามาข้างใน เราก็มองจากข้างในไปสัมพันธ์กับข้างนอก เพราะฉะนั้นการมองท้องถิ่นจึงสวนทางกับการศึกษาที่แล้วๆ มา

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมท้องถิ่น ที่มีมวลชนเป็นตัวเคลื่อนไหว คือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรืออีกนัยหนึ่งประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นมวลชน เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่คนภายในท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นจริง ซึ่งในที่นี้จะใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์จากภายใน” (History from the inside) ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตและมีพลวัตเสมอ ประวัติศาสตร์จากภายในมิได้คาดหมายหาข้อเท็จจริงจากข้อมูล แต่เป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น ประวัติศาสตร์แบบนี้จึงสะท้อนความคิดของคนในสังคม ซึ่งปรากฏในรูปของตำนาน นิทานพื้นบ้าน เรื่องปรัมปรา โดยใช้การสัมภาษณ์และ สืบสวนในปัจจุบัน (ธิดา สาระยา. 2529 : 25, 29-30)

พร้อมกันนี้ ธิดา สาระยา (2529 : 79) ยังให้ทัศนะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ว่า นัยแรกเป็นการมองประวัติศาสตร์โดยผ่านคนในสังคม เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนต่างๆ ในท้องถิ่น ไม่ใช่หมายถึงศูนย์กลางทางการเมืองแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่มองประวัติศาสตร์จากจุดยืนเบื้องล่าง มีลักษณะประวัติศาสตร์ชาวบ้าน ทำให้ได้รู้ถึงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทัศนคติ ความคิดของคน มากกว่าเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ถ้าศึกษาเหตุการณ์ก็เป็นเหตุการณ์ที่มีคนเกี่ยวข้องด้วย

นัยที่สอง เป็นการมองประวัติศาสตร์ผ่านระบบเมืองในสังคมท้องถิ่น ซึ่งรับอิทธิพลหรือมีปฏิภริยาโต้ตอบกับระบบการเมืองจากศูนย์กลาง การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เน้น “เมือง” แตกต่างจากการมองในกรอบของระบบการเมือง ที่กว้างใหญ่กว่าเมืองใดเมืองหนึ่งเพียงเมืองเดียว ประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชย่อมแตกต่างจากประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ในกรอบของพงศาวดารอยุธยา

การศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่เมืองต่างๆ เป็นการศึกษาที่แหวงล้อมประวัติศาสตร์แบบเน้นศูนย์กลาง มุ่งเน้นชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญ รวมทั้งค้นหาลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น เข้าใจระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างท้องถิ่นกับรัฐ บทบาท

ของท้องถิ่นในการรักษาความเป็นอิสระทั้งทางเศรษฐกิจและทางวัฒนธรรมของตนไว้ และทำความเข้าใจรากลึกในสังคมของคนส่วนใหญ่ คือ ชนบทและท้องถิ่น เพื่อให้สามารถเข้าใจความต่อเนื่องของประสบการณ์สังคมในอดีตถึงปัจจุบัน และพัฒนาการทางปัญญา เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจสังคมโดยรวม (ธิดา สารระยา, 2529 : 9-12) ทั้งนี้โดยพิจารณาประสบการณ์ในอดีตด้านต่างๆ ไม่ว่าจะด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ภูมิปัญญา ฯลฯ ในลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียวและมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2538 : 11) เสนอว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่อาจสมบูรณ์ในตัวเอง ต้องศึกษาจากการติดต่อสัมพันธ์กับท้องถิ่นและสังคมอื่นด้วย เพราะประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของความเคลื่อนไหวทางความคิด ที่มีการขัดแย้ง การต่อสู้ การครอบงำ การแลกเปลี่ยน และการผสมผสานกันอยู่ตลอดเวลา ปัญหาอยู่ที่ว่า การเคลื่อนไหวดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของอะไร และมีเงื่อนไข บริบทอย่างไร หากทำความเข้าใจในประเด็นนี้ได้ก็จะช่วยให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีพลังต่อการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม ให้ยอมรับศักยภาพของท้องถิ่นมากขึ้น

เหนืออื่นใด ชุมชนกับท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กัน ชุมชนเป็นจุดหนึ่งในท้องถิ่น หมายถึง กลุ่มชนที่อยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม มีรูปแบบวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน ประวัติศาสตร์ที่ถูกต้องเริ่มต้นที่พื้นที่ มีมาตุภูมิ มีชุมชน มีชาติพันธุ์ มีประวัติศาสตร์หรือวัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกัน นำไปสู่สังคม วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลง เมื่อมีการบูรณาการความรู้ด้านประวัติศาสตร์ในหลายท้องถิ่นก็กลายเป็นประวัติศาสตร์ชาติ ความเป็นไทยมาจากความหลากหลาย ครอบคลุมมิติด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม พิธีกรรม ศิลปะแขนงต่างๆ ฯลฯ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความเข้าใจในพลวัตของสังคมไทยแต่ละด้าน ประวัติศาสตร์ใหม่ต้องมาจากท้องถิ่นแล้วต่อมาถึงเป็นประวัติศาสตร์แห่งรัฐ

อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2548 : 7-18) ชี้ว่า ประวัติศาสตร์เป็นเสมือนความทรงจำร่วมของสังคมมนุษย์ ที่ถูกกำหนดโดยสถาบันอำนาจในแต่ละยุคสมัย เป็นความสัมพันธ์ของคนในสังคมกับสถาบันอำนาจ และเป็นกลไกสำคัญในการก่อรูปลักษณะของสังคมทั้งในปัจจุบันและอนาคต การสร้างและการถ่ายทอดประวัติศาสตร์จึงเป็นพันธกิจของมนุษย์ในทุกสังคม การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นล้านนาช่วงที่ผ่านมาดำเนินไปภายใต้กรอบเดิมของการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติ ซึ่งในเรื่องนี้ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและบรรดาลูกศิษย์ได้เริ่มต้นมองหน่วยการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาที่แตกต่างไปจากเดิม คือ มองหน่วยการศึกษาระดับหมู่บ้านและเน้นความเป็นอิสระของหมู่บ้านล้านนา ซึ่งได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของรัฐและทุนนิยมในขอบเขตจำกัด เป็นชีวิตของชาวบ้านจริงๆ ไม่เน้นความสำคัญของสายสัมพันธ์กับรัฐส่วนกลาง ซึ่งต่อมานักมานุษยวิทยาได้ร่วมกันสร้างแนวทาง

การศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา ในมุมมองใหม่ขึ้นอีกทางหนึ่ง นั่นคือ การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับเงื่อนไขและพลังทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมจากภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชน

3. แนวคิดประวัติศาสตร์บอกเล่า

เพียงแฉ พงษ์ศิริบัญญัติ (2546 : 32-33) เสนอแนวคิด ว่า ประวัติศาสตร์บอกเล่าเป็นประวัติศาสตร์ของประชาชน เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์โดยวิธีหาหลักฐานข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ผ่านการสัมภาษณ์ประชาชนร่วมสมัยซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์ในเหตุการณ์เมื่อครั้งอดีต และยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์บอกเล่าเปิดโอกาสให้ศึกษาถึงแก่นแท้ของข้อมูลได้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง มากกว่าการอ่านจากตำราหรือว่าเอกสาร อีกทั้งยังเสริมสร้างชีวิตชีวาให้แก่วิชาประวัติศาสตร์และขยายขอบเขตให้กว้างขวางขึ้น ประวัติศาสตร์บอกเล่าทำให้วิชาประวัติศาสตร์ได้รับความสนใจกว้างขวางมากขึ้น ประชาชนมีโอกาสเป็นคนเขียนประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าจะให้ความรู้สึก บางคนอาจจะมองว่าเป็นอคติ แต่จริงๆ แล้วประวัติศาสตร์บอกเล่าเป็นความรู้สึกที่ได้ประสบกับของจริงด้วยตนเอง ทำให้รู้จักสังคมช่วงนั้นอย่างชัดเจนว่า ในสมัยนั้นมีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร พร้อมกันนี้ หลักฐานจากการบอกเล่า จะให้พื้นฐานความรู้มากกว่าข้อมูลจากเอกสาร เพราะแต่เดิมนักประวัติศาสตร์ศึกษาบุคคลจากประวัติศาสตร์ที่อยู่ในอดีต โดยผ่านตัวนักประวัติศาสตร์เอง แต่การใช้ประวัติศาสตร์โดยการบอกเล่า เป็นการเปลี่ยนจากผู้ถูกกระทำเป็นผู้กระทำ ทำให้ได้ภาพประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนขึ้น ได้มุมมองมากขึ้น ประวัติศาสตร์บอกเล่าได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการว่าเป็นวิธีวิจัยแนวใหม่เมื่อ 60 ปีที่แล้ว มีการพัฒนาวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าโดย Allan Nevins ศาสตราจารย์ผู้จัดตั้งโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่าขึ้นที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบียในปี 2493 และได้รับการยกย่องให้เป็นบิดาแห่งประวัติศาสตร์บอกเล่า วิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่าเป็นวิธีการศึกษาที่เพิ่มชีวิตชีวาให้กับเหตุการณ์ในอดีต

พร้อมกันนี้ เพียงแฉ พงษ์ศิริบัญญัติ (2546 : 33-35) สรุปจุดเด่นของประวัติศาสตร์บอกเล่าที่ ดร.สุมาลี บำรุงสุข และ ดร.สุกัญญา บำรุงสุข ได้สรุปไว้ดังนี้

1. ทำให้เกิดการศึกษาค้นคว้าใหม่ๆ ที่เดิมไม่เคยมีใครศึกษา เพราะไม่มีข้อมูลเพียงพอ แต่การศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า นักค้นคว้าวิจัยสามารถศึกษาค้นคว้าใหม่ๆ อย่างเช่น งานวิจัย เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต ของศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

2. ช่วยเสริมเพิ่มเติมความรู้หรือตรวจทาน ทดสอบข้อมูลที่ได้จากหลักฐานที่มีอยู่แล้ว ให้มีเนื้อหา ความแม่นยำ น่าเชื่อถือมากขึ้น โดยยกตัวอย่างวิทยานิพนธ์เรื่อง สมาคมลับอั้งยี่ ในประเทศไทย พ.ศ. 2367 - พ.ศ. 2451 โดย สุภรณ์ ณ เลิศพานิชย์กุล

3. ผู้สัมภาษณ์สามารถซักถามผู้บอกเล่าได้รอบด้าน ตรงตามเป้าหมายของการศึกษา เมื่อมีปัญหาสงสัยก็กลับไปถามเพื่อความกระจ่าง ในขณะที่การศึกษาจากหลักฐานเอกสารจะทำได้ยากกว่า เว้นแต่ผู้เขียนหลักฐานเอกสารยังมีชีวิตอยู่ และยินดีให้ผู้สัมภาษณ์ซักถามเพิ่มเติมเมื่อมีข้อสงสัย อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์บอกเล่ามีข้อจำกัด 2 ประการ คือ

1. เป็นการบอกเล่าจากความทรงจำของผู้เล่า ไม่มีหลักฐานเอกสารหรือพยานวัตถุประกอบ ความทรงจำอาจคลาดเคลื่อนหรือผิดพลาดได้ง่าย ฉะนั้นผู้ค้นคว้าจะต้องระมัดระวัง ตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำของข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงให้มาก

2. การบอกเล่าย่อมสะท้อนทัศนคติ ค่านิยม ผลประโยชน์ อคติ และเป้าหมายของผู้เล่าเสมอ เป็นผลให้ภาพอดีตที่ถ่ายทอดออกมาถูกแต่งเติมหรือบิดเบือนได้ ด้วยทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการเล่าที่มองอดีตด้วยสายตาปัจจุบัน หรือความรู้สึกของตนเอง

เพียงแะ พงษ์ศิริบัญญัติ (2546 : 34-35) กล่าวถึงจุดเด่นของวิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่าไว้ว่า

1. วิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่าสามารถให้ภาพเบื้องหลังเหตุการณ์ได้มากกว่าการบันทึกประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร เพราะผู้เล่าสามารถคัดเลือกผู้ฟังได้ ในขณะที่ประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์ ผู้เขียนไม่สามารถคัดเลือกผู้อ่านได้

2. สามารถให้บรรยากาศหรือรสชาติของเหตุการณ์ได้มากกว่าการศึกษาจากเอกสาร ทั้งนี้เพราะผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ย่อมจะมีแง่คิด หรือวิธีการมองที่ต่างไปจากบุคคลที่อยู่นอกเหตุการณ์

3. ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าสามารถซักถามผู้บอกเล่า ให้เล่าเรื่องราวได้อย่างรอบด้าน ตรงตามเป้าหมายของการศึกษา ในขณะที่การศึกษาจากเอกสารไม่สามารถกระทำได้ และยังเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาขอให้ผู้เล่าเหตุการณ์วิเคราะห์ หรือประเมินทั้งข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ เช่น เอกสาร ตลอดจนสาระของเหตุการณ์นั้น ด้วยเงื่อนไขพิเศษของวิธีการศึกษานี้ จึงทำให้การศึกษาในด้านลึกกระทำได้อย่างดี

4. ประวัติศาสตร์บอกเล่าเป็นเครื่องมือที่ดี ที่จะหาข้อมูลมาเสริมช่องว่างของข้อมูลจากเอกสารให้สมบูรณ์ขึ้นได้ ในขณะที่การศึกษาจากเอกสารมักมีการขาดตอน หรือมีช่องว่างของข้อมูล ต้องอาศัยการเชื่อมด้วยข้อมูลที่ถูกต้อง แต่เมื่อไรที่เอกสารไม่ได้รับการเชื่อมด้วยข้อมูลที่ถูกต้อง ประโยชน์ที่ได้รับก็จะน้อยลงไปด้วย

พร้อมกันนี้ เพียงแะสรุพทัศนคติเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บอกเล่า ไว้ดังนี้

1. คำบอกเล่าของบุคคลย่อมจะต้องสะท้อนทัศนะ ค่านิยม ผลประโยชน์ ตลอดจนเป้าหมายของผู้เล่า ทำให้ข้อมูลที่รับเป็นข้อมูลที่ผ่านการปรุงแต่งจากผู้เล่า บางครั้งอาจเน้นหรือให้ความสำคัญเฉพาะด้านของเหตุการณ์ และไม่ให้ความสำคัญเท่าที่ควรกับด้านอื่นๆ ของเหตุการณ์เดียวกัน

2. เป็นการบอกเล่าจากความทรงจำของผู้เล่าเป็นหลัก ซึ่งความทรงจำสามารถจะคลาดเคลื่อนหรือผิดพลาดได้ง่าย ดังนั้น เพื่อความแม่นยำ (Accuracy) และความถูกต้อง (Validity) ของข้อมูล โดยเฉพาะข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เป็นข้อเท็จจริง (Empirical Fact) จะต้องได้รับการตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลอื่น

3. ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าจะกระทำได้ดี ต่อเมื่อบุคคลที่ให้สัมภาษณ์นั้น เกี่ยวข้องโดยตรงกับเหตุการณ์ที่กำลังศึกษา อีกทั้งเหตุการณ์นั้นควรเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่นาน เพื่อให้ผู้เล่ายังมีความจำที่ชัดเจน เหตุการณ์ในอดีตที่ยาวนาน บุคคลที่อยู่ในเหตุการณ์มักชราภาพแล้วย่อมมีผลโดยตรงต่อความแม่นยำ และความถูกต้องของข้อมูล

4. บุคคลที่เกี่ยวข้องกับผู้เล่า เช่น ลูกหลานหรือเพื่อน ฯลฯ อาจได้รับความกระทบกระเทือนจากการบอกเล่า ความเกรงใจและความเกรงกลัวการบอกเล่าของตน จะไปกระทบกระเทือนบุคคลที่สาม ถือเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่ง

5. สภาพแวดล้อมหรือบรรยากาศของสังคม เช่น การเมือง ยังคงมีอิทธิพลต่อผู้บอกเล่า หรือผู้บอกเล่าอาจมีผลประโยชน์ในด้านต่างๆ ในสภาพแวดล้อมนั้น ย่อมส่งผลให้ผู้บอกเล่าไม่พร้อมที่จะให้สัมภาษณ์

6. การบอกเล่าเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ผู้บอกเล่าจะบอกเล่าเหตุการณ์ในอดีตด้วยสายตาปัจจุบัน ก่อให้เกิดผลดีเพราะเหตุการณ์ที่ผ่านไปแล้วอาจช่วยให้ผลประโยชน์ของผู้บอกเล่าต่อเหตุการณ์นั้น หรือออกคิส่วนตัวลดลงไปบ้างแล้ว ผู้เล่ามีเวลานานให้กับตัวเองที่จะทบทวนเหตุการณ์นั้นๆ คำบอกเล่าที่เกิดขึ้นจะมีความเป็นกลาง (Objectivity) มากขึ้น

7. สาระของเรื่องที่ถูกบอกเล่า หากเป็นเรื่องที่มีลักษณะเฉพาะและลึกซึ้ง เช่น ความคิดประชาธิปไตย อุดมการณ์ทางการเมือง ผู้บอกเล่าอาจจะรู้สึกลำบากใจที่จะเล่า เป็นผลให้การสัมภาษณ์ทำด้วยความยากลำบาก (เพียงแฆ พงศ์ศิริบัญญัติ. 2546 : 36-37)

แนวคิดกระบวนการเรียนรู้

การเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญอันดับต้นๆ ของทุกคน การเรียนรู้มีหลายระดับ ควรมีการวางแผนจัดการศึกษาให้เชื่อมโยงสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนา และสอดคล้องกับแผนการพัฒนารัฐธรรมนูญ

กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) หมายถึง กระบวนการกระทำที่เกี่ยวข้องกับความคิดและการปฏิบัติ เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพัฒนาทั้งในด้านสมอง การกระทำ และประสบการณ์ สัมพันธ์กับความจำ ความเข้าใจ การนึกคิด การรับรู้ การวิเคราะห์ และการแก้ปัญหา (สุพัตราชาติบัญชาชัย. มปป. : 26-27)

สังคมในยุคสมัยปัจจุบันเป็นสังคมฐานความรู้ (Knowledge - Based Society) มีการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีระดับสูง สามารถเผยแพร่ข่าวสารความรู้และศาสตร์แขนงต่างๆ อย่างฉับพลันทันที (Real - time Communication) เทคโนโลยีสื่อสารสนเทศเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมและชุมชน และเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีการบูรณาการความรู้สาขาต่างๆ เข้าด้วยกัน สามารถแยกแยะประเด็นการพัฒนาในมิติต่างๆ ได้อย่างแจ่มชัดทั้งในด้านกว้างและด้านลึก

1. กระบวนการเรียนรู้ในสังคมตะวันตก

John Dewey นักการศึกษาชาวอเมริกัน กล่าวว่า “การศึกษาคือชีวิต มิใช่เป็นการเตรียมตัวเพื่อดำรงชีวิตในอนาคต” (Education is Life Itself not Preparation for Life) สุวิทย์ รุ่งวิสัย (2532 : 90- 91) กล่าวถึงการให้ความหมายด้านการศึกษาของ Dewey ว่าหมายถึง ความเจริญงอกงาม (Education Is all one with growth) ประกอบด้วย ความเจริญงอกงามทางร่างกาย (Physical Growth) ความเจริญงอกงามทางอารมณ์ (Emotional Growth) ความเจริญงอกงามทางสังคม (Social Growth) และ ความเจริญงอกงามทางสติปัญญา (Intellectual Growth) John Dewey มุ่งเน้นให้เด็กเรียนรู้ด้วยตนเอง (Learning by Doing) เรียนรู้จากการปฏิบัติจริงและการแก้ปัญหาด้วยตนเอง เด็กๆ ควรเรียนรู้ร่วมกัน ช่วยกันทำงานเพื่อให้รู้จักการร่วมมือกัน อันจะช่วยให้เด็กปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้ดี เป็นที่มาของการศึกษาเรียนรู้แบบใหม่ในสมัยปัจจุบัน ซึ่งเป็นการศึกษาตามแนวคิดถึงผลเลิศในเชิงปฏิบัติ (Pragmatism) หรือ Experimentalism ที่ต่อมา William Herddil Frederic ศาสตราจารย์ มหาวิทยาลัยโคลัมเบียได้พัฒนามาเป็นการเรียนรู้แบบโครงการ (Project-Based Learning) และต่อมา Seymour Papert ศาสตราจารย์แห่งสถาบันเทคโนโลยีแมสซาชูเซตส์ (Massachusetts Institute of Technology - M.I.T.) ได้เข้ามาดำเนินโครงการประกายความรู้ (Lighthouse Project) โดยใช้สื่อคอมพิวเตอร์ควบคู่กับวิธีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และการจัดการเรียนการสอนตามแนวทฤษฎี Constructionism (กรมการศึกษานอกโรงเรียน. 2544 : 2)

กระบวนการเรียนรู้ จินตนาการ (Imagination) และการตั้งคำถาม (Questioning) มีความสำคัญอย่างยิ่ง หากผู้เรียนมีจิตใจรักการศึกษาค้นคว้า กระตือรือร้นใฝ่เรียนรู้และตั้งคำถามกับตัวเอง อยู่เสมอ จะนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้และการหาคำตอบด้วยตนเอง ดังเช่นนักวิทยาศาสตร์ชั้นนำหลายท่านให้ความสำคัญกับการตั้งคำถาม และได้ค้นพบคำตอบที่มีคุณค่า มีคุณประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติ หนึ่งในจำนวนนี้ คือ Stephen Hawking ศาสตราจารย์ด้านดาราศาสตร์ มหาวิทยาลัยอ็อกซฟอร์ด ซึ่งแม้จะเป็นผู้พิการแต่ได้ใช้กระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องมือสำคัญ ในการศึกษาค้นคว้าหาคำตอบเรื่องดาราศาสตร์ที่เขาสนใจให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเรื่องหลุมดำ (Black Hole) จนได้

องค์ความรู้อย่างลุ่มลึก และนำเสนอต่อสาธารณะในหนังสือ A Brief History of Time หรือ “ประวัติศาสตร์ย่อของกาลเวลา”

การเรียนรู้เป็นเครื่องมือสำคัญในการแสวงหาความรู้และสร้างองค์ความรู้ Galileo Galilei เป็นผู้มีความกระตือรือร้นในการแสวงหาความรู้ให้ลึกซึ้งยิ่งกว่าเดิมอยู่ตลอดเวลา เขามักตั้งคำถามกับตัวเองอยู่เป็นประจำ ในทุกครั้งที่ใช้กล้องจุลทรรศน์และกล้องส่องทางไกลส่องดูสิ่งต่างๆ พร้อมกับถามว่า อะไร ทำไม และอย่างไร Galileo กล่าวว่า “คุณไม่สามารถสอนสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ใครๆ ได้ คุณทำได้เพียงช่วยให้เขาค้นพบด้วยตนเอง” (You can not teach a man anything, you can only help him find it within himself.) ส่วน Madame Marie Curie นักวิทยาศาสตร์สตรีชาวฝรั่งเศส กล่าวว่า “ชีวิตคนเราไม่มีอะไรน่ากลัว เพียงทำความเข้าใจมันเท่านั้น” (Nothing in life to be feared. It is only to be understood.)

Francis Bacon เขียนไว้ในปี พ.ศ. 2140 ว่า “ความรู้คืออำนาจ” (Knowledge is Power) Bacon มีความเชื่อว่าการสร้างสรรค์จะเป็นการเพิ่มศักยภาพในการใช้พลัง นำไปสู่การใช้ความคิดและจินตนาการตลอดเวลา ซึ่งในเรื่องการใช้จินตนาการนั้น Albert Einstein ให้ความสำคัญอย่างยิ่งยวด และขยายความคิดของ Bacon ด้วยการสร้างวาทกรรมใหม่ ว่า “จินตนาการสำคัญกว่าความรู้” (Imagination is more important than knowledge) (อุตร วงษ์ทับทิม, 2549 : 2) ต่อมาในยุคหลังสมัยใหม่แห่งศตวรรษที่ 21 Michel Foucault ได้หยิบยกมาสร้างวาทกรรม โดยเขียนหนังสือ Power/Knowledge ซึ่งถึงพลังอำนาจของความรู้ที่สามารถเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมือง โดยยกกรณีอำนาจยุติธรรม และหลักคิดต่อต้านอำนาจที่ไม่ชอบธรรมและไม่ยุติธรรม ซึ่งเป็นผลโดยตรงจากการออกกฎหมายของผู้มีอำนาจชนชั้นกฏุมพี (Bourgeoisie) มีแนวคิดกฏุมพี แบ่งแยกชนชั้นผู้คนในสังคม แทนที่จะมองว่าคนทุกคนมีความเสมอภาคทัดเทียมกัน

Foucault เชื่อว่า ชนชั้นกฏุมพีออกกฎหมายมาบังคับใช้คนทั่วไปซึ่งเป็นชนชั้นคนงาน หรือชนชั้นล่าง (Proletariat) ในลักษณะแบ่งชนชั้น ชนชั้นคนงานหรือกรรมกรซึ่งเป็นชนชั้นล่างถูกมองในสถานะที่ต่ำกว่า ตกอยู่ในสถานะของการเป็นผู้ถูกกระทำหรือถูกกดขี่ (Oppressed) โดยมีการตั้งเป้าหรือตั้งธงไว้ว่า ชนชั้นล่างเป็นพวกหัวขโมย เป็นอาชญากร ฯลฯ ต้องออกกฎหมายมาควบคุมและจัดการ นอกจากการแบ่งชนชั้นแล้ว Foucault ยังชี้ถึงการเป็นตัวเราและการเป็นคนอื่น (Otherness) โดยยกตัวอย่างในช่วงยุคสมัยล่าอาณานิคม รัฐบาลฝรั่งเศสภายใต้ประธานาธิบดี Carnot ส่งกำลังทหารเข้าไปยึดครองดินแดนในทวีปเอเชียและแอฟริกา ที่อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติ

ประธานาธิบดี Carnot ได้กำหนดทางเลือกในรูปของข้อเสนอ ให้บรรดาชนชั้นคนงานและชนชั้นล่างยอมรับ ในลักษณะเป็นเงื่อนไขที่ไม่มีทางเลือกมากนัก โดยเน้นความเป็นตัวตนและความเป็นคนอื่นเป็นตัวกำหนด เป็นต้นว่า คุณจะเลือกเข้าคุกหรือเลือกเข้าเป็นทหารในกองทัพ

คุณจะไม่เลือกเข้าคุกหรือเลือกเดินทางไปยังดินแดนอาณานิคม คุณจะเลือกเข้าคุกหรือเลือกเข้าเป็นตำรวจ (You can go to prison or join the army, you can go to prison or you go to colonies, you can go to prison or you can join the police) ยิ่งไปกว่านั้น ในช่วงยุคสมัยล่าอาณานิคม นอกจากแนวคิดล่าอาณานิคม (Colonialism) แนวคิดชาตินิยม (Nationalism) แล้วยังมีแนวคิดลัทธิชาตินิยม (Chauvinism) เมื่อคนเหล่านี้ไปเป็นทหาร ตำรวจ หรือเดินทางเข้าไปในดินแดนอาณานิคม มักกลายเป็นพวกฟาสซิสต์ (Fascist) ชอบใช้อำนาจกดขี่คนพื้นเมือง และมีแนวคิดแบ่งแยกสีผิว (Foucault Michel. 1976 : 23)

พุทธศาสนามีบทบาทในการเรียนรู้ของเด็กในประเทศลุ่มน้ำโขงและสาละวิน ที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา กระบวนการเรียนรู้ของเด็กไทยและลาวต่างพัฒนาขึ้นมาจากการเรียนรู้ในวัด คือ หัดเรียนเขียนอ่าน และเรียนพระปริยัติ กระทั่งพัฒนาเป็นโรงเรียนวัด กรณีของลาวซึ่งตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส มีการก่อตั้งโรงเรียนที่หลวงพระบางและเวียงจันทน์ จัดการเรียนการสอนด้วยภาษาฝรั่งเศส นักเรียนส่วนใหญ่เป็นลูกหลานเจ้าหน้าที่ระดับสูงและเหล่าเชื้อพระวงศ์ มีกฎระเบียบต้องพูดเฉพาะภาษาฝรั่งเศสเท่านั้น หากพูดภาษาลาวจะถูกลงโทษด้วยการเขียน ส่วนลูกหลานชาวลาวสามัญชนบรรพชาเป็น “จ้าว” หรือสามเณร หัดเรียนเขียนอ่านและเรียนรู้ธรรมะ รวมทั้งเรียนรู้ฝึกทักษะวิชาชีพด้านช่างสาขาต่างๆ ตามความสนใจ อาทิ ช่างแกะสลัก ช่างปูนปั้น ช่างไม้ ฯลฯ ที่สืบโยงถ่ายทอดเป็นสกุลช่างหลวงพระบาง

ช่วงนั้นชาวลาวส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะชาวมุขที่ทุ่งเพียงบลิเวน บลิกำไซ ในพื้นที่ภาคกลางภายใต้การนำขององคมนตรีคำ ที่นำชาวมุขลุกขึ้นต่อต้านการกดขี่ขูดรีดของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสเกณฑ์ชาวมุขไปเป็นแรงงานถ่อเรือในลำน้ำโขง และเป็นแรงงานทำงานในเมืองแร่ นอกจากทหารฝรั่งเศสที่มาปกครองอาณานิคมจะกอบโกยแย่งชิงทรัพยากรของลาว แล้วยังมีพฤติกรรมเหยียดหยามโหดไร้มตตาปราณี กองทหารฝรั่งเศสที่เมืองสิง รวมทั้งในเมืองอื่นๆ ใกล้เคียงแดนจีน บีบบังคับเก็บภาษีชาวม้งและชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ปลูกฝิ่น และเที่ยวตระเวนรับซื้อฝิ่น โดยใช้เงินเปี้ยสต้าของสหพันธ์อินโดจีนฝรั่งเศสที่ใช้กันแพร่หลายในลาว กัมพูชา เวียดนาม รวมทั้งในสิบสองปันนา แล้วส่งฝิ่นเหล่านั้นไปจำหน่ายยังตลาดในยุโรป

นักการศึกษาส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกัน ว่า การศึกษาคือการปรับตัว (Education as adjustment) ได้แก่ การปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์อันใดอันหนึ่งได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของ Francis J. Brown ที่กล่าวว่า การศึกษาคือการสร้างสมประสบการณ์ที่ต่อเนื่องกัน (Education as the Continuous Construction of Experience) ดังนั้นการศึกษาจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว และประสบการณ์ที่ประสบบ่อยๆ ซึ่งสามารถทำให้คนเราพัฒนาตนเองในด้านต่างๆ (Brown, Francis J. 1970 : 334)

ไ้ไป จุน (2545 : 50-51) กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ โดยชี้ถึงแนวคิดกระบวนการเรียนรู้ของ Benjamin S. Bloom หรือ Bloom's Model ซึ่งมี 6 ชั้น ดังนี้

1. ความรู้ (Knowledge) หลังบุคคลได้เรียนรู้แล้วจะเกิดความรู้ติดตัวผู้เรียน โดยวัดได้จากการจำได้หรือท่องได้ เป็นต้น
2. ความเข้าใจ (Comprehension) บุคคลจะแปลความหมายหรืออธิบายสิ่งที่ได้เรียนรู้มา
3. การนำไปใช้ (Application) หลังบุคคลได้เรียนรู้ มีความรู้ความเข้าใจ จะสามารถนำความรู้ความเข้าใจไปประยุกต์ใช้ได้
4. การวิเคราะห์ (Analysis) เมื่อบุคคลสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้จะมีความสามารถในการวิเคราะห์ถึงที่มาของสูตร การประเมินหรือคิดคำนวณ
5. การสังเคราะห์ (Synthesis) เมื่อบุคคลวิเคราะห์ได้ก็จะสามารถสังเคราะห์หรือสร้างสูตรสร้างแบบแผน (Model) หรือแนวทาง (Guideline) ขึ้นมาใหม่
6. การประเมินผล (Evaluation) เมื่อบุคคลสังเคราะห์ได้ก็จะสามารถตัดสิน (Judge) หรือตีค่า (Justify) หรือประเมินค่า (Evaluate) สิ่งที่พบเห็น ว่าถูกต้องและดีงามหรือไม่

พร้อมกันนี้ ไ้ไป จุน ได้อ้างถึงการเรียนรู้ในแนวคิดของ D.A. Kemp ผู้เขียน “The Nature of Knowledge” โดยจำแนกความรู้ออกเป็นสองประเภท คือ

1. ความรู้ส่วนบุคคล (Personal Knowledge) หรือ ความรู้ส่วนตัว (Private Knowledge) เป็นองค์ความรู้ที่อยู่ในจิตใจของปัจเจกชน และจะเกิดประโยชน์กับปัจเจกชน
2. ความรู้ทางสังคม (Social Knowledge) เป็นองค์ความรู้ที่ครอบคลุมโดยสังคมหรือระบบสังคม ก่อให้เกิดประโยชน์แก่สมาชิกทั่วไปในสังคมอย่างอิสระและเสมอภาค ขณะเดียวกันความรู้ทางสังคมก็เป็นแหล่งความรู้ส่วนตัวของปัจเจกชนที่สำคัญ ไม่มีปัจเจกชนคนใดสามารถได้ความรู้ทั้งปวงด้วยตนเอง ทุกคนต้องเรียนรู้จากระบบสังคม ด้วยความรู้ทางสังคม มีการตีความและประยุกต์ใช้โดยปัจเจกชน

แนวคิดการแสวงหาความรู้โดยใช้กระบวนการเรียนรู้อย่างกล่าว เป็นการเรียนรู้ที่สามารถดำเนินการได้ทั้งในรูปแบบของการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self - Learning) และการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life - Long Learning) ซึ่งในยุคหลังสมัยใหม่ (Post Modern) Peter M. Senge ให้ความสำคัญด้านการพัฒนาองค์กรการเรียนรู้ (Learning Organization) และเสนอแนวคิดไว้ใน “The Fifth Discipline : The Art and Practice of the Learning Organization” โดยชี้ว่า องค์กรแห่งการเรียนรู้พยายามทำให้การเรียนรู้เกิดประโยชน์สูงสุด เน้นการนำภูมิปัญญาของปัจเจกบุคคลมาใช้ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นดังกล่าวจะนำไปสู่การมีระบบที่ดีกว่า และมีความสามารถในการแข่งขันมากกว่า เป็นระบบที่สามารถปรับตัว และก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำในโลกที่มีการแข่งขัน

Bill Gates ประธานกรรมการบริษัทไมโครซอฟท์ กล่าวถึงการเรียนรู้ในยุคสมัยโลกาภิวัตน์ไว้ใน “The Road Ahead” ว่า การเรียนรู้มิได้มีเฉพาะในห้องเรียน หากแต่มีแหล่งเรียนรู้มากมาย เช่น เว็บไซต์ ทางด่วนข้อมูล และสื่อมัลติมีเดีย เป็นต้น ด้าน Phillip Coomb ซึ่งถึงการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการศึกษาว่า แต่ละประเทศจะอยู่รอดและพัฒนาก้าวหน้าไปจากเดิมหรือไม่ ขึ้นอยู่กับองค์ความรู้ของคนในชาติเป็นสำคัญ ประเทศนั้นๆ จะสามารถสังสมความรู้ ใช้ประโยชน์จากความรู้ ทำให้คนมีความรู้ได้มากน้อยเพียงใด การเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคือการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา โรงเรียนในยุคสมัยใหม่เป็นสถาบันจัดการด้านการศึกษา กระตุ้นส่งเสริมผู้เรียนทุกระดับ ทุกวัย ให้มีแรงคล้อยใจในการศึกษา เป็นระบบที่เปิดกว้าง ยอมรับทั้งผู้มีการศึกษาสูงและผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา เปิดเผยข้อมูลความรู้ทั้งในด้านเนื้อหาทฤษฎีและกระบวนการ เป็นสถาบันแห่งการเรียนรู้ การจัดการเรียนการสอน และต้องทำงานกับองค์กรนายจ้างหรือบริษัทธุรกิจให้มากขึ้น ครูหรือผู้สอนต้องเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้สอนมาเป็นผู้กระตุ้นส่งเสริม (Facilitator) ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อค้นหาพลังและศักยภาพที่มีอยู่ในตัวของผู้เรียน บทบาทของครูต้องเปลี่ยนมาเป็นเสมือนโค้ชกีฬาหรือผู้สอนศิลปะ โรงเรียนเปรียบเสมือนเป็นเพื่อนร่วมเดินทางตลอดชีวิต เป็นเสมือนเพื่อนผู้ร่วมวางแผนในการพัฒนาชีวิตของคนในสังคม ให้ความรู้และพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในขอบเขตที่โรงเรียนรับผิดชอบ

ด้าน Peter Drucker นักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน และนักบริหารชั้นแนวหน้าเสนอแนวคิดไว้ใน “Post - Capitalist Society” ว่า สังคมยุคนี้เป็นสังคมแห่งความรู้ ความรู้จะเป็นทรัพยากรที่มีค่าที่สุดต่อการพัฒนา องค์ความรู้จะมีบทบาทและมีความสำคัญต่อคนและประเทศชาติในโลกยุคใหม่เป็นอย่างมาก ทรัพยากรสำคัญที่สุดในยุคศตวรรษที่ 21 คือ องค์ความรู้ พร้อมทั้งสรุปสถานการณ์สังคมในยุคปัจจุบันไว้ว่า

1. เป็นสังคมข้อมูลข่าวสาร (Information Society)
2. เป็นสังคมความรู้ (Knowledge Society)
3. เป็นสังคมการเรียนรู้ (Learning Society)

ซึ่งเรื่องนี้ วิชัย วงษ์ใหญ่ (2540 : 12) ชี้ว่า กระบวนการเรียนไม่ใช่เพื่อให้ผู้เรียนเกิดทักษะทางอาชีพเท่านั้น หากแต่ยังได้รับความรู้ความสามารถที่กว้างขวาง นำไปดำเนินการกับสถานการณ์ที่หลากหลาย และการทำงานเป็นทีม การเรียนรู้ทักษะทางสังคม เรียนรู้เรื่องราวของสภาพสังคมต่างๆ ที่ผู้เรียนเผชิญอยู่ รวมทั้งประสบการณ์ทำงานอันสืบเนื่องจากสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น หรือในระดับกว้าง

1. กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทย

สังคมไทยให้ความสำคัญด้านการพัฒนาพุทธิปัญญา มุ่งเน้นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผู้เรียนสามารถเลือกที่จะเรียนรู้ได้ทั้งในระบบ นอกระบบ และตามอัธยาศัย เพื่อให้ทุกคนเข้าถึงการเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต ไม่มีข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่ อันจะนำไปสู่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สังคมโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันเป็นสังคมฐานความรู้ ให้ความสำคัญด้านความรู้เป็นอันดับต้น ตรงกับพุทธภาษิตที่ว่า “ปัญญาเป็นแก้ววิเศษของคน” (ปญญา นรานํ รตน์) และ “ปัญญาย่อมประเสริฐกว่าทรัพย์” (ปญญา ว ธเนน เสโย) สอดคล้องกับแนวคิดนักปราชญ์ชาวอังกฤษ Sir Francis Bacon ที่กล่าวว่า “ความรู้คืออำนาจ” และ Michel Foucault ที่เน้นย้ำถึง “พลังอำนาจของความรู้”

กระบวนการเรียนรู้แต่เดิมของไทย ผู้เรียนมีความกระตือรือร้นใฝ่เรียนรู้ ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นของการเรียนรู้ มีทักษะในการคิดวิเคราะห์ สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ด้วยไหวพริบ มีความชาญฉลาดทางปัญญาและอารมณ์ สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ในลักษณะของการเรียนรู้แบบ “ครูพักลักจำ” มีกระบวนการถ่ายโอนความรู้ ด้วย “การครอบครู” หรือ “ขึ้นครู” ผู้สมัครเป็นศิษย์นำดอกไม้ธูปเทียนไป “ไหว้ครู” กราบกรานขอสมัครเป็นลูกศิษย์ เพื่อที่จะศึกษาเรียนรู้ในวิชาหรือศาสตร์ (Knowledge) ที่ตนสนใจใฝ่รู้ เมื่อครูรับเป็นลูกศิษย์แล้วจะถ่ายทอดความรู้ให้ด้วยความรัก ความเมตตา และผูกพันกันจนวันตาย ให้โอกาสลูกศิษย์ได้ศึกษาเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจนครูลิ้นอายุขัย ดังเช่น พิธีครอบครูโขน และพิธีครอบครูดนตรีไทย เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีการเรียนรู้แบบ “ครูพักลักจำ” คือ แอบศึกษาเรียนรู้โดยไม่ผ่านการ “ไหว้ครู” “ขึ้นครู” และ “ครอบครู” ผู้เรียนใช้วิธีการเรียนอันหลากหลาย พลิกแพลงไปตามสภาพการณ์ ห้วงเวลานั้นๆ เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ศิลปินพื้นบ้านยึดถือมาช้านาน นอกจากมีใจรักแล้วยังทุ่มเทหมั่นฝึกฝนทักษะอย่างจริงจัง เป็นต้นว่า ยายทองอยู่ ยายทองหล่อ พ่อไสว ซึ่งเป็นศิลปินเพลงฉ่อย เพลงอีแซว และเพลงทรงเครื่องชั้นบรมครู “หวังเต๊ะ” (นายหวังดี นิมา) ได้รับเกียรติคุณยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาลำตัด พุ่มพวง ดวงจันทร์ ผู้มีผลงานเพลงยอดนิยมร้อยเพลง โดยที่อ่านหนังสือไม่ออก (Illiteracy) เรียนรู้เนื้อเพลงด้วยการอัดเทปแล้วท่องจำ ผสานกับความมานะพยายามฝึกฝน และพรสวรรค์ด้านน้ำเสียง เสริมส่งให้ก้าวขึ้นมาเป็นราชินีลูกทุ่งคนที่สอง ถัดจาก ผ่องศรี วรนุช

การเรียนรู้แบบ “ครูพักลักจำ” ในตะวันออกเฉียงเหนือมีศิลปินพื้นบ้านชั้นนำ เช่น เคน ดาเหล่า ทองมี มาลัย มนต์สิทธิ์ คำสร้อย หงส์ทอง ดาวอุดร บานเย็น รากแก่น อังคนางค์ คุณไชย ปริศนา วงศ์ศิริ นครราชสีมา มีศิลปินเพลงโคราช เช่น “นายหัวแดงโม” และ กำป๋น บ้านแท่น ฯลฯ อีสานใต้ คือ จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ มีศิลปินกันตรึมชั้นนำหลายคน เช่น “ตาเจีย”

(ลუნวอล หนองกุ้ง) “ดาร์กี้” (สมชัย คนสุขดี) “ร็อกคองโคโย” (ส่องแสง รุ่งเรืองชัย) ยอดรัก โคนา สาม เจน สายใจ สมานชัย เสียงระทม น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์ และ “ดาวออน” เป็นต้น

ส่วนในดินแดนล้านนา มี “ลุงดำคำ” วณิพกนัยน์ดาบอดผู้มีความสามารถในการเล่นซึ่งระดับปรมาจารย์ เดินคิดซึ่งขอทานไปตามบ้านเรือนย่านประตูหายยา นันทาราม ประตูเชียงใหม่ แจ่งคะตั่ว และซอระแกง อ.เมืองฯ จ.เชียงใหม่ ช่วงวัยหนุ่มรอนแรมไปศึกษาเรียนรู้ “ลายดนตรี” แบบ “ครูพักลักจำ” ทั่วดินแดนล้านนา ส่วน “ลุงหมอก” มีฝีมือการเล่นพิณเป็ยะไพเราะเพราะพริ้งราวดนตรีจากสรวงสวรรค์ ทั้ง “ลุงดำคำ” และ “ลุงหมอก” ล้วนผ่านการเรียนรู้ด้วยตนเองแบบครูพักลักจำ มีการลองผิดลองถูก ฝึกฝนทักษะฝีมือด้วยการปฏิบัติจริงจนเกิดความชำนาญ ป้าจันทร์สม สายธารา ช่างซอชั้นบรมครูของเมืองเชียงใหม่ก็เช่นเดียวกัน ป้าจันทร์สมมีความสนใจในองค์ความรู้ของบรรพชน สั่งสมภูมิปัญญาล้านนาด้านต่างๆ แล้วนำเสนอผ่านเพลงซอที่ลุ่มลึกละเอียดละไม รวมทั้งจรัส มโนเพชร ผู้เรียนรู้สี่สายลายดนตรี คือ ซึง จาก “ลุงดำคำ” แบบ “ครูพักลักจำ” แล้วนำมาฝึกฝนจนชำนาญ อีกทั้งยังประยุกต์ให้เข้ากับแนวดนตรีตะวันตก คือ กีตาร์ ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีที่เขาถนัด เป็นการสร้างสรรค์แนวดนตรีร่วมสมัย (Contemporary Music) แสดงความเป็นตัวตนเอกลักษณ์ล้านนาได้อย่างโดดเด่น ลงตัว และมีเสน่ห์ดึงดูดใจ

ศิลปินพื้นบ้านที่กระตือรือร้นใฝ่เรียนรู้ พยายามเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ผ่านกระบวนการ “ครูพักลักจำ” อีกท่านหนึ่ง คือ “เล็ก” หรือที่น้องเพื่อนเรียกว่า “เล็กกะล่อน” หรือในชื่อจริง นายสวาง ทรัพย์สำรวย ผู้ฝึกหัดเล่นจำอวดกับผองเพื่อน อันได้แก่ “ก๊กเฮง” และ “ทองแถม เขียวแสงใส” ในสวนย่านตลาดพลู เขตภาษีเจริญ โดยจดจำ “ मुखเค็ด ” ของนักเล่นจำอวดชั้นครูในยุคสมัยนั้น แล้วนำมาฝึกฝนอย่างจริงจังจนเกิดความชำนาญ อีกทั้งยึดถือแบบแผนขนบจารีตที่ปฏิบัติกันมาแต่โบราณ คือ ฝากตัวเป็นศิษย์นักเล่นจำอวดระดับบรมครู อันได้แก่ ออบ บุญคิดและทึ่ง มาพมวงคล ซึ่งทั้งสองท่านยินดีรับเป็นบพพอาจารย์ ถ่ายทอดศิลปะการเล่นจำอวดให้ด้วยความเต็มใจ พร้อมกับตั้งชื่อให้เสียใหม่ว่า “ลื้อต็อก” เนื่องจากเห็นว่าเขาชอบเล่น “ลื้อต็อก”

ที่สำคัญ “ลื้อต็อก” เป็นเด็กหนุ่มผู้มีไหวพริบปฏิภาณและความจำเป็นเลิศ สามารถใช้ทักษะกระบวนการคิด การวิเคราะห์ และอาศัยฐานความรู้หลากหลายมาแก้ปัญหาเฉพาะหน้าบนเวทีแสดง สามารถพลิกแพลงนำเรื่องราวข่าวสารเหตุการณ์ต่างๆ รอบตัวให้เป็นแง่มุมขบขัน เป็นมุขตลกใหม่ๆ ไม่ซ้ำใคร มีทั้งตลกกลิ้ง ตลกเสียดสี ตลกเจ็บ และตลกร้าย สามารถคิด “มุขสดๆ” บนเวทีแสดง หรือที่ในภาษาจำอวดเรียกว่า “ลอยดอก” มากระตูกออารมณ์ขัน สะกิดต่อมหัวเราะให้ “จำกั๊ว” อยู่เป็นประจำ สิ่งสำคัญที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของ “ลื้อต็อก” คือ การเป็นนักเรียนรู้ตลอดชีวิต ใฝ่เรียนรู้ ไม่ทำตัวเป็น “ชาลันถั่วย” พยายามศึกษาหาความรู้ และพัฒนาศักยภาพตนเองอยู่ตลอดเวลา ด้วยการ “เปิดห้องเรียนรู้สู่โลกกว้าง ให้สิ่งรอบข้างเป็นครู” (อุตร วงษ์ทับทิม. 2551 : 36)

กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตเอื้ออำนวยให้เกิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เปิดโอกาสให้ทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้ทุกเวลาและสถานที่ มีความยืดหยุ่นหลากหลายรูปแบบ โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือ มุ่งพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งเรื่องนี้อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ได้เสนอแนวคิดไว้ใน “องค์ความรู้กับการจัดการเรียนรู้การพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน” ว่า

เมื่อมีการจัดการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มเป้าหมาย มักมีคำถามว่า ช่วยให้การวางแผนการทำงาน นำข้อมูลที่แปลงเป็นความรู้ ไปถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างถูกต้อง มีคุณค่า ตรงตามความต้องการทั้งของผู้ให้และผู้รับหรือไม่ คำถามเหล่านี้ ได้แก่

1. ผู้เรียนรู้ได้รับความรู้ตรงตามที่ต้องการ และได้ประโยชน์จากความรู้นั้นหรือไม่
2. ผู้เรียนรู้และชุมชนเข้าถึงข้อมูลการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องได้อย่างไร
3. การจัดบริการเรียนรู้อย่างเป็นระบบเปิดให้ผู้เรียนรู้เข้าถึงสะดวก ง่าย และจูงใจเพียงใด
4. องค์ความรู้ดังกล่าวนี้คืออะไร
5. สถาบันการเรียนรู้ต้องจัดระบบอย่างไร ในการจัดกระบวนการเรียนรู้บริการแก่กลุ่มเป้าหมาย

ของหน่วยงานพัฒนาพื้นที่สูง

พร้อมกันนี้ยังชี้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญมาก เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะดึงทรัพยากรและศักยภาพของท้องถิ่นมาเป็นหลักในกระบวนการพัฒนา ส่งผลต่อความสามัคคี การช่วยตนเอง การพึ่งพาตนเอง ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย

การพัฒนาชุมชนในอีกมิติหนึ่ง คนนอกกับคนในชุมชนได้มีโอกาสร่วมคิด ร่วมวางแผน และวางโครงการ ปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน แต่ถ้าหากไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ อาจใช้กระบวนการพัฒนาชุมชนและการศึกษานอกโรงเรียน กระตุ้นให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหาและความต้องการของตนเอง เข้าไปส่งเสริมและสนับสนุนให้เต็มเต็มศักยภาพบางประการ และทำให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของโครงการเหล่านั้นว่า เป็นของประชาชนในท้องถิ่นเอง มีความหมายต่อชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และจัดการโดยประชาชนด้วยความรับผิดชอบอย่างเป็นธรรมชาติ (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. 2549 : 1-2)

ช่วงทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการศึกษาของไทยในลักษณะที่หลากหลาย ส่วนหนึ่งให้ความสำคัญด้านการศึกษาตลอดชีวิต ส่วนหนึ่งเน้นการจัดการศึกษาเรียนรู้เพื่อมุ่งพัฒนาคนให้เต็มศักยภาพ เป็นการเรียนเพื่อพัฒนาคนให้มาทำงานรับใช้ประเทศชาติ สรุปเนื้อหาได้ว่า การศึกษาที่มีคุณภาพจะให้ประโยชน์โดยตรงต่อผู้เรียน และก่อประโยชน์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมแก่สังคมประเทศชาติ คือ ช่วยขจัดความยากจน หากคนไทยทุกคนได้รับการศึกษาอย่างเต็มศักยภาพ จะมีความรู้ความสามารถประกอบอาชีพ พึ่งพาตนเองได้ทางเศรษฐกิจ ขจัดความยากจน

ในปัจจุบัน และเป็นประโยชน์ต่ออนาคตของประเทศ นอกจากนี้ หากประสบความสำเร็จในอาชีพ เป็นอย่างดี ก็จะเป็นพลังช่วยผู้อื่นและช่วยสังคมได้อีกด้วย

การศึกษาในระบบโดยเฉพาะการศึกษาระดับพื้นฐาน มีการเสนอประเด็นด้านคุณภาพชีวิต ไว้ด้วย ว่า ควรมีการส่งเสริม “สุขภาพดีถ้วนหน้า” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักสูตรการศึกษาระดับ ประถมวัยและการศึกษาระดับพื้นฐาน ควรจัดชุดความรู้และฝึกประสบการณ์ในการดูแลสุขภาพ ทั้งด้าน การส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การดูแลรักษาตนเองเมื่อเกิดโรค รวมทั้งการฟื้นฟูสุขภาพตั้งแต่ ระดับตนเอง ครอบครัว และชุมชน อีกทั้งเสนอให้กระบวนการศึกษาเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการสร้าง ประชาธิปไตยที่แท้จริง ที่ผ่านมามีประชาธิปไตยเป็นเพียงแนวคิดเชิงอุดมคติสำหรับสังคมไทย จึงควร ยึดหลัก 3 ประการอันได้แก่

1. หลักเสรีภาพ ทุกคนในชาติมีคุณค่าความเป็นคนเท่าเทียมกัน รัฐจะต้องจัดระบบให้คน ได้รับการอบรมเลี้ยงดูที่ดี ได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพ ได้ประกอบอาชีพการงานที่สุจริต และได้รับ การปฏิบัติอย่างสมศักดิ์ศรีเมื่อสู่วงวัย

2. หลักเสมอภาค พันธะที่ทุกคนในชาติพึงมีต่อการปฏิบัติตามกฎหมาย กฎเกณฑ์ของสังคม และศีลธรรมแห่งศาสนา

3. หลักภราดรภาพ มีความรักและความสามัคคี

ในประเด็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีนักการศึกษาหยิบยกขึ้นมาเสนอต่อสาธารณะเพื่อให้ เกิดการวิพากษ์ อันจะนำไปสู่บทสรุปในเรื่องนี้ว่า หลักการเรียนรู้ตลอดชีวิตควรพิจารณาใน 3 ประเด็น คือ

1. การเข้าถึงข้อมูลเพื่อการเรียนรู้
2. คุณภาพการเรียนรู้
3. ค่าใช้จ่ายเพื่อการเรียนรู้

รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตจะต้องมีการร่วมด้วยช่วยกันจากทุกฝ่าย ในการจัดการเรียนรู้ ภายใต้อุปสรรคสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของประเทศ โดยเริ่มจากความสัมพันธ์ ส่วนตน (ระดับบุคคล) ครอบครัว (การอบรมเลี้ยงดู) ชุมชน (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) สถาบัน (เอ็นจีโอ. และหน่วยงานต่างๆ) สถานประกอบการ (ด้านธุรกิจและอุตสาหกรรม) รัฐ (ในภาพรวมของการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม) โดยแต่ละส่วนต้องมีความเชื่อมโยงกัน

ที่ผ่านมา ประเทศไทยมีการปฏิรูปการศึกษา และตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กำหนดให้สถานศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากแหล่งต่างๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมของบุคคลและชุมชน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นแหล่งวิทยาการ เป็นแหล่งเรียนรู้ รวมทั้งเข้ามามีส่วนร่วมกับสถานศึกษาจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ในมาตรา 27 วรรคสอง

ยังระบุให้สถานศึกษามีหน้าที่จัดทำสาระของหลักสูตรในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาในชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น อันจะเอื้ออำนวยให้ผู้เรียนได้บูรณาการการเรียนรู้เรื่องราวในท้องถิ่นของตน แบบสหวิทยาการ ทั้งในด้านสังคม ประวัติศาสตร์ การเมือง - การปกครอง สังคม เศรษฐกิจชุมชน การศึกษา เกษตรกรรม ภาษา วัฒนธรรมประเพณี คณิตพื้นฐาน และศิลปกรรม ฯลฯ

นอกจากนี้ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 2 (แก้ไขเพิ่มเติม) พ.ศ. 2545 มาตรา 23 ระบุว่า การจัดการศึกษาในระบบ นอกระบบ และตามอัธยาศัย กำหนดให้เน้นความสำคัญ ทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษา เพื่อให้การจัดการเรียนการสอนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานมีความเหมาะสมกับสังคมโลกาภิวัตน์ เป็นการศึกษาแบบโลกาภิวัตน์ จึงควรจัดการศึกษาเพื่อรองรับการพัฒนาคุณภาพคนหรือทรัพยากร มนุษย์ในท้องถิ่น โดยคำนึงถึงการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น (Local Curriculum Development) ดังที่มีการกำหนดไว้ในมาตรา 29 ที่ให้สถานศึกษาร่วมมือกับทุกฝ่าย ทั้งบุคคล ครอบครัวยุทธศาสตร์ ชุมชน องค์กร ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันทางสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดการกระบวนการ เรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและ ความต้องการ รวมทั้งแสวงหาความสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนา ระหว่าง ชุมชน

ในการเรียนรู้ตลอดชีวิตและจัดการศึกษาตลอดชีวิต ชุมชนท้องถิ่นสามารถเข้ามามีส่วนร่วม ในการถ่ายทอดความรู้ การรวบรวมและจัดการความรู้ให้เป็นระบบ ซึ่งสามารถพัฒนาต่อยอดไปสู่ การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น จัดการเรียนการสอนด้วยเนื้อหาที่เหมาะสมกับยุคโลกาภิวัตน์ และสอดคล้อง กับบริบทของชุมชนท้องถิ่น

แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

Robbins Burling นักมานุษยวิทยาอเมริกัน นำแนวคิดของ Julian H. Steward นักมานุษยวิทยา ชาวอเมริกันแห่งมหาวิทยาลัยฮิลลินอยส์ไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาของตน โดยนำประเด็นเรื่อง เอกภาพและความหลากหลาย (Unity and Diversity) มาเป็นแนวทางในการศึกษา และรายงานผล การศึกษาไว้ใน “Hill Farms and Paddy Fields” มีสาระสำคัญว่า ลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกัน เป็นตัวกำหนดวิถีแห่งวัฒนธรรมการเพาะปลูกของประชากรในพื้นที่ คือ ภูมิประเทศภูเขา ทำการเพาะปลูกแบบไร้หมุนเวียน ทำนาโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หรือ “น่าน้ำฝน” (Rainfed Rice) ภูมิประเทศที่ราบทำนาปลูกข้าวแบบท่น้ำสู่เหมืองฝายหรือ “น่าน้ำเหมือง” (Irrigated Rice) แล้วกระจายน้ำสู่ผืนนาทุกแปลงอย่างเสมอภาคและยุติธรรม สังคมในพื้นที่ราบมีพัฒนาการก้าวหน้า

กว่าสังคมบนภูเขา สังคมบนภูเขามีสลักษณะเป็นหมู่บ้าน แต่สังคมพื้นราบขยายด้วยกระดืบเป็นเมืองหรือเป็นอาณาจักร การที่อยู่ในเขตมรสุม พื้นดินชื้นแฉะและอบอ้าว เป็นเหตุให้การสร้างบ้านเรือนมักสร้างเป็นเรือนใต้ถุนสูง มีเสาสูง หลังคาสูง และมีวัฒนธรรมให้ความสำคัญแก่ผู้หญิง การเรียกชื่อสิ่งสำคัญในธรรมชาติมักให้เป็นเพศหญิง เช่น แม่น้ำ แม่โพสพ แม่ธรณี อีกทั้งสังคมบนภูเขามีกการปลูกพืชแบบผสมผสาน เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง มัน พริกไทย ฝ้าย ขิง พักทอง ถั่วชนิดต่างๆ ฯลฯ ในแปลงเกษตรกรรมเดียวกัน ถือเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด

Edward B. Tyler (ค.ศ. 1832 - 1917) นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษผู้ยึดทฤษฎีวิวัฒนาการ ศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งส่วนบุคคลและลักษณะเป็นชนเผ่า ตั้งคำถาม ว่า พฤติกรรมส่วนบุคคลที่กลายเป็นพฤติกรรมกลุ่ม เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในสังคมได้อย่างไร ความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์มีพัฒนาการเป็นเส้นตรง เริ่มจากความเชื่อเรื่องภูตผีและวิญญาณ (Animism) ไปสู่เทพเจ้าหลายองค์ (Polytheism) และเทพเจ้าองค์เดียว (Monotheism) ไทเลอร์แบ่งขั้นตอนวิวัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรม ที่ทุกสังคมต้องผ่านขั้นตอนเหล่านี้ โดยจำแนกออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. ยุคคนป่า (Savagery) ผู้คนใช้ชีวิตง่ายที่สุด มีความโหดร้าย เป็นขั้นต่ำสุด
2. ยุคอารยชน (Barbarianism) เป็นขั้นกลางที่ถือว่าเป็นพฤติกรรมหัวเลี้ยวหัวต่อ ระหว่างพฤติกรรมที่ง่ายที่สุด ไปสู่พฤติกรรมที่ยู่ยากที่สุด
3. ยุคอารยธรรม (Civilization) เป็นขั้นที่เจริญแล้ว

ต่อมา Lewis Henry Morgan (ค.ศ. 1818 - 1881) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ได้ต่อยอดทฤษฎีวิวัฒนาการของ Tyler โดยลงไปศึกษาภาคสนามในชุมชนอินเดียนเผ่าอิราควอยส์ (Iroquois) และได้เสนอแนวทางวิวัฒนาการของสังคม โดยแบ่งขั้นตอนวิวัฒนาการตาม Montesquieu ที่แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มป่าเถื่อน (Savagery) แบ่งย่อยออกเป็น 3 ระดับ ระดับล่าง กินผัก ผลไม้ ระดับกลาง กินปลา ระดับบน ใช้ธนู หน้าไม้ และลูกศรล่าสัตว์เป็นอาหาร
2. กลุ่มล่าสัตว์ (Barbarianism) ระดับล่าง มีการปั้นภาชนะเครื่องปั้นดินเผา ระดับกลาง เลี้ยงสัตว์ ปลูกข้าว ปลูกข้าวโพด มีระบบชลประทานพื้นบ้าน และมีการปลูกสร้างบ้านเรือน ระดับบน มีการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ทำด้วยเหล็กและสำริด
3. กลุ่มมีอารยธรรม (Civilization) มีการประดิษฐ์คิดค้นตัวอักษรขึ้นมาใช้

Leslie A. White นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน เป็นผู้นำในการศึกษาแนวทฤษฎีวิวัฒนาการ (Theory of Evolution) เขียนหนังสือ “The Evolution of Culture” (ค.ศ. 1959) เปิดมิติใหม่ทางการศึกษาวัฒนธรรมตามแนวทฤษฎีวิวัฒนาการ และได้รับการวิพากษ์จากนักมานุษยวิทยารุ่นต่อมา ว่า เป็นวิธี

วัฒนธรรมวัตถุนิยม (Cultural Materialistic) เนื่องจาก White เห็นว่า วิธีการที่วัฒนธรรมปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในพัฒนาการทางวัฒนธรรม แนวคิดของ White ตรงกันข้ามกับ Jlian H. Steward ผู้เสนอทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรม White เชื่อว่ามนุษย์เป็นผู้ควบคุมสิ่งแวดล้อมและเสนอให้ศึกษาวัฒนธรรมในกรอบทฤษฎีวิวัฒนาการ ให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องอิทธิพลของวัฒนธรรมที่มีต่อบุคลิกภาพของคนในสังคม โดยชี้ว่า สังคมประกอบด้วย 3 ส่วน คือ

1. เทคโนโลยี เศรษฐกิจ (Techno - Economics) และกระบวนการผลิต (Production Process)
2. โครงสร้างสังคม (Social Structure)
3. ความคิดอุดมการณ์และวัฒนธรรม (Ideological and Culture)

White ชี้ว่า วัฒนธรรมมีพัฒนาการเป็นสัดส่วนกับพลังงานของมนุษย์ ที่แสดงออกมาว่า มากขึ้นเพียงใด หรือเป็นสัดส่วนกับพลังงานที่มนุษย์นำมาใช้ในการทำงาน นั้นมีประสิทธิภาพมากเพียงใด หรืออีกนัยหนึ่งพัฒนาการของวัฒนธรรม เป็นการตอบสนองโดยตรงต่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทฤษฎีวิวัฒนาการของ White ระบุว่า องค์ประกอบทางเทคโนโลยี เศรษฐกิจ และกระบวนการผลิต ก็คือ วิธีการที่สมาชิกของวัฒนธรรมนั้นกระทำต่อสภาพแวดล้อม มีผลต่อโครงสร้างสังคม ความคิดอุดมการณ์ และวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Karl Marx ที่เสนอแนวคิดวิวัฒนาการของมนุษย์ ว่า มีวิวัฒนาการทางสังคมจากยุคบุรพกาล ซึ่งเป็นสังคมของมนุษย์สมัยหินคือ ยุคหินเก่าและหินกลางในทางโบราณคดี มาสู่ยุคทาสในยุคหินใหม่ และวิวัฒนาการมาเป็นสังคมยุคเหล็ก สำริด ซึ่งผู้มีอำนาจเหนือกว่าบีบบังคับผู้อย่างต่ำกว่ามาเป็นทาส กระทั่งเข้าสู่ยุคศักดินายุคทุนนิยม และยุคสังคมนิยมในที่สุด

ด้าน Bronislaw Malinowski (ค.ศ. 1884 - 1942) นักมานุษยวิทยาชาวโปแลนด์ ชี้ว่า มนุษย์ทุกแห่งหนล้วนมีความต้องการร่วมกันในด้านสรีระและชีววิทยา และทำการตอบสนองความต้องการนั้น มนุษย์ทุกคนมีความต้องการความปลอดภัยในแง่จักรวาลแห่งกายภาพ (Physical Universe) เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไม่อาจอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติบางอย่างได้ เช่น สุริยุปราคา จันทรุปราคา แผ่นดินไหว ฯลฯ มนุษย์จึงสร้างความเชื่อที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมาอธิบายปรากฏการณ์เหล่านั้น เพื่อสร้างความรู้สึกลปลอดภัยให้แก่ตัวเอง Malinowski ให้เค้าโครงระดับความต้องการขั้นพื้นฐานไว้ 3 ระดับ และทุกวัฒนธรรมล้วนตอบสนองความต้องการทั้ง 3 ระดับดังกล่าว อันได้แก่

1. วัฒนธรรมต้องตอบสนองความต้องการด้านชีววิทยา เช่น อาหาร ฯลฯ
2. วัฒนธรรมต้องตอบสนองความต้องการด้านเครื่องมือ เช่น กฎหมาย การศึกษา ฯลฯ
3. วัฒนธรรมต้องตอบสนองความต้องการเป็นเอกภาพ เช่น ศาสนา ฯลฯ

Malinowsky เชื่อว่า นักมานุษยวิทยาสามารถสรุปเนื้อหากำเนิดลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมต่างๆ วิธีการแบบหน้าที่ (Functional Approach) เน้นให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่วัฒนธรรมมีต่อการตอบสนองความต้องการของสมาชิก ภายใต้กฎเกณฑ์ของวัฒนธรรมนั้น

Julian H. Steward (ค.ศ. 1902 - 1972) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันผู้ศึกษาในแขนงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) มีแนวคิดสอดคล้องกับความคิดของ Charles Darwin ในประเด็นผู้รู้จักการปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้รอด (Survival of the Fittest) นั่นคือ สิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้จะอยู่รอดได้ต้องเป็นผู้ที่ธรรมชาติเลือกแล้วว่าแข็งแกร่งที่สุด สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมต่างๆ ลักษณะได้ ในสิ่งแวดล้อมที่โหดร้ายผู้ที่อ่อนแอจะตายไปในที่สุด ผู้ที่เจริญเติบโตได้ คือ ผู้สามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมในทุกระดับ

Steward เสนอทฤษฎีเชิงวิวัฒนาการแบบหลายสาย (Multilinear Evolutionary Theory) ซึ่งให้เห็นอิทธิพลของสภาพแวดล้อม และฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่งเป็นระบบนิเวศย่อยที่แตกต่างกัน ส่งผลต่อวิถีการผลิต สภาพความเป็นอยู่ และวัฒนธรรม ตลอดจนลักษณะการวิวัฒนาการในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน Steward เชื่อว่า สิ่งแวดล้อมควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ มนุษย์ต้องปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมที่หลากหลายเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่หลากหลาย สิ่งแวดล้อมที่อึดคักจะทำให้มนุษย์ต้องคิดหาวิธีปรับตัว เพื่อให้อยู่รอดในสภาพแวดล้อมดังกล่าว พร้อมทั้งให้ความสำคัญด้านสภาพแวดล้อมและโครงสร้างทางสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการผลิตของคนในสังคม เขาศึกษาความสัมพันธ์ที่วัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งมีต่อสิ่งแวดล้อม การกระจายทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมหรือพฤติกรรมของมนุษย์จะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมที่พวกเขาอาศัยอยู่ หากสิ่งแวดล้อมให้ความอุดมสมบูรณ์ทางแร่ธาตุในพื้นที่ดินและทางทรัพยากร สังคมนั้นก็เป็นสังคมที่พัฒนาสูงสุด สังคมต่างๆ ที่มีสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเหมือนกัน และมีเทคโนโลยีในระดับเดียวกัน อาจมีวิวัฒนาการในทางที่คล้ายกัน กระบวนการดังกล่าวของวิวัฒนาการเส้นขนาน (Parallel Evolution) อธิบายความคล้ายคลึงกันบางอย่างในขั้นตอนวิวัฒนาการ ของสังคมต่างๆ ที่อยู่ห่างไกลกันทางภูมิศาสตร์

สังคมและวัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญของความเป็นมนุษย์ เป็นสองสิ่งที่ยากจะแยกกันไม่ได้ สิ่งที่ยากสังคมหนึ่งออกจากอีกสังคมหนึ่ง คือวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นเครื่องผูกประสานคนไว้ในสังคมเดียวกัน เป็นสิ่งช่วยให้โครงสร้างของสังคมดำรงอยู่ เป็นการเสริมสร้างความผูกพันทางจิตใจของคนหลายๆ คนเข้าด้วยกัน วิธีการนิเวศวัฒนธรรมซึ่งให้ความสำคัญของนิเวศวิทยา และอิทธิพลของสภาพแวดล้อม รวมทั้งฐานทรัพยากร (Natural Resources - Based) ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่และวิถีการผลิต เป็นทฤษฎีวิวัฒนาการแบบหลายสาย อิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันเป็นตัวกำหนดให้แต่ละพื้นที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน หรือที่เรียกว่าทฤษฎีความต่างทาง

วัฒนธรรม (Theory of Culture Changes) ซึ่งวิธีการผลิตและวัฒนธรรมการผลิตของผู้คนในแต่ละพื้นที่ แต่ละชาติพันธุ์แตกต่างกัน และมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่และชาติพันธุ์นั้นๆ

Steward กำหนดแนวการศึกษาในสาขาวิชาวัฒนธรรม ไว้เมื่อปี 2498 ดังนี้

1. เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมที่มีต่อสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะการหาเลี้ยงชีพกับสภาพแวดล้อม รวมถึงการจัดระเบียบสังคมและค่านิยม

2. เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมในการผลิต กับลักษณะการเลี้ยงชีพในแต่ละท้องถิ่น

3. เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมมนุษย์ และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีต่อวัฒนธรรมของแต่ละสังคม โดยเฉพาะบทบาทของพฤติกรรมผลิตในสภาพแวดล้อมแต่ละแห่ง

การวิเคราะห์ 3 ประเด็นนี้ สามารถหาจุดศูนย์กลางของวัฒนธรรมในแง่จุดกำเนิดได้ ศูนย์กลางวัฒนธรรม คือ จุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิดลักษณะการหาเลี้ยงชีพ และระบบเศรษฐกิจในท้องถิ่นต่างๆ พร้อมกันนี้ Steward จัดแบ่งกลุ่มตามโครงสร้างของสังคมออกเป็น 4 รูปแบบ ดังนี้ (กฤษณา บุญชัย. 2540 : 115-117)

1. ชุมชนครอบครัว (Band)
2. เผ่าชน (Tribe)
3. เผ่าโคตรตระกูล (Chiefdom)
4. รัฐ (State)

ด้านงามพิศ สัตย์สงวน (2542 : 36) ระบุว่า นิเวศวิทยาเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญด้านการผสมกลมกลืนอย่างมีคุณภาพของระบบนิเวศ (Ecological Harmony) มีการสร้างระบบใหม่บนพื้นฐานของการสร้างความสัมพันธ์อย่างมีคุณภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกัน โดยถือว่าเป้าหมายสูงสุด คือ การสร้างความยั่งยืนของระบบนิเวศ การพัฒนาความเจริญทางด้านวัตถุควรดำเนินควบคู่ไปกับการพัฒนาความเจริญทางด้านจิตใจ ความเจริญทางเทคโนโลยีมีผลทั้งด้านในบวก (Positive) และด้านลบ (Negative) จึงควรใช้เทคโนโลยีอย่างระมัดระวัง พร้อมทั้งยึดถือหลักการที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติมีปริมาณจำกัด ความสามารถในการรองรับของระบบนิเวศ (Natural Carrying Capacity) ความสามารถในการดูดซับมลภาวะมีขีดจำกัด

(Tolerant Limit) การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีความหมายยิ่งต่อการส่งมอบมรดกธรรมชาติ (Natural Heritage) ให้แก่คนรุ่นต่อไป (Next Generation)

Friedrich Ratzel (ค.ศ. 1844 - 1904) แห่งมหาวิทยาลัยมิวนิค แคว้นบาวาเรีย ผู้รับอิทธิพลทฤษฎีวิวัฒนาการของ Charles Darwin และเป็นศิษย์ของ Ernst Heckle ผู้บัญญัติศัพท์คำว่า “นิเวศวิทยา” (Ecology) เน้นการพัฒนาเชิงประวัติและภูมิหลังทางวัฒนธรรมของประชากร ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในสภาพต่างๆ มองว่า มนุษย์มีความต้องการด้านพื้นที่ (Spatial) เพื่อการดำรงชีวิตหรือการอยู่รอด เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ย่อมมีความต้องการพื้นที่ และทรัพยากรมากขึ้น อาจนำไปสู่การทำสงครามแย่งชิงพื้นที่ ยึดครองอาณาเขต แย่งชิงทรัพยากร มีการเอารัดเอาเปรียบกันในทางเศรษฐกิจ การทหาร มีการสำรวจค้นหาทรัพยากร และแสดงอำนาจผ่านชนชั้นและชาติพันธุ์

Ratzel เป็นต้นคิดการศึกษาภูมิศาสตร์มนุษย์ เขียน Anthro - Geographie (Human Geography) พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี 1882 (พ.ศ. 2425) พิจารณาขอบเขตพื้นที่ที่มนุษย์อาศัยอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ รูปแบบวัฒนธรรมดัดแปลงและถูกกำหนดโดยสภาพทางธรรมชาติ กำหนดแนวทางการศึกษาปัจจัยด้านวัฒนธรรม ควบคู่ไปกับปัจจัยด้านกายภาพ การกระจายของประชากร การตั้งถิ่นฐาน การย้ายถิ่น การแพร่กระจายวัฒนธรรม โดยอธิบายในกรอบของสภาพแวดล้อม (Unwin, 1994 : 92) พร้อมกันนี้ Ratzel ได้เสนอแนวคิดไว้ในบทความ กฎแห่งการเติบโตขยายตัวของรัฐ (The Laws of the Spatial Growth of States) ในปี 1890 อธิบายเหตุผลในการขยายตัวของรัฐในฐานะสิ่งมีชีวิต คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่า รัฐมีวิวัฒนาการไปเป็นขั้นตอน พร้อมๆ กับความเจริญทางวัฒนธรรม มีการเพิ่มประชากร การขยายอาณาเขตและแนวพรมแดน ตลอดจนการที่รัฐเล็กๆ ถูกผนวกรวมเข้ากับรัฐใหญ่ ในหนังสือ Geopolitics Ratzel เปรียบเทียบรัฐเหมือนสิ่งมีชีวิตที่ดำเนินไปในเชิงวิวัฒนาการ มีการเลือกสรรตามธรรมชาติ ผู้ที่เข้มแข็งและเหมาะสมเท่านั้นถึงจะอยู่รอด (Survival of the Fittest) รวมทั้งมีเรื่องของเนื้อที่ เช่น พื้นที่ อาณาบริเวณ ขอบเขตพื้นที่ และประเทศรัฐ (State) ในทัศนะของ Ratzel มิได้เป็นเพียงองค์กรในแง่กฎหมาย หากแต่ยังเป็นอำนาจที่มีการแข่งขันกัน

แนวคิดพุทธธรรมและทฤษฎีระบบ

สาโรช บัวศรี (2535 : 443-444) ซึ่งถึงแนวคิดพุทธธรรม (Buddhist Approach) ว่าเป็นแนวการศึกษาเชิงวิเคราะห์ชนิดไปข้างหน้า (Prospective Analytic Studies) หรือ Cohort Studies เริ่มศึกษาจากเหตุไปหาผล โดยยึดหลักพุทธธรรม คือ อริยสัจ 4 (Mutatis Mutandis) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นหลักในการวิเคราะห์ ศึกษาปัจจัยของเหตุและค้นหาแนวทางที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาอย่างเป็นลำดับ ตามขั้นตอน

วิธีการแนวพุทธธรรมเป็นวิธีการสันติวิธี (Peaceful Means) มุ่งเน้นศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์แบบองค์รวม สรุปก็คือ รู้ว่าทุกข์หรือปัญหาคืออะไร มีต้นตอหรือสาเหตุจากอะไร เก็บข้อมูลหรือทดลองหาแนวทางหรือวิธีการ - ขั้นตอน ในการแก้ปัญหาดังกล่าว จากนั้นสรุปวิธีการ - ขั้นตอนที่ได้ผล แล้วลงมือดำเนินการแก้ไขปัญหตามวิธีการ - ขั้นตอน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ชี้ว่า พระพุทธเจ้าเสนอหลักการไว้ว่า การเรียนรู้เกิดจากการแก้ปัญหาโดยใช้หลักอริยสัจ 4 อันได้แก่

1. ทุกข์ หมายถึง รู้สถานะที่เป็นทุกข์ ซึ่งจะต้องกำหนดรู้ตามสภาพที่แท้จริงของมัน (คือไม่ใช่รู้ตามที่เรายากให้มันเป็นหรือตามที่เรากลียดชังมัน เป็นต้น) ถ้าจัดเป็นขั้น ได้แก่ ขั้นแกลงหรือสำรวจปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจ และรู้ขอบเขต

2. สมุทัย หมายถึง รู้สิ่งที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ซึ่งจะต้องกำจัดเสีย ถ้าจัดเป็นขั้น ได้แก่ ขั้นสืบค้นหาสาเหตุ วิเคราะห์และวินิจฉัย ว่า มีอะไรเป็นมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป

3. นิโรธ หมายถึง รู้ภาวะดับทุกข์ ซึ่งจะต้องทำให้ประจักษ์แจ้ง ถ้าจัดเป็นขั้น ได้แก่ ขั้นเล็งรู้ภาวะหมดปัญหาที่เอาเป็นจุดหมาย ให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ โดยรู้เข้าใจอยู่ว่า การเข้าถึงจุดหมายนั้นจะสำเร็จหรือเป็นไปได้

อย่างไร

4. มรรค หมายถึง รู้มรรคา คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งจะต้องฝึกฝนปฏิบัติ ถ้าจัดเป็นขั้น ได้แก่ ขั้นกำหนดวางหรือรับทราบวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดทั้งหลายในการแก้ไขกำจัดสาเหตุของปัญหานั้น ซึ่งจะต้องลงมือปฏิบัติหรือดำเนินการต่อไป

สรุปก็คือ รู้ว่าทุกข์หรือปัญหาคืออะไร ทุกข์หรือปัญหานั้นเกิดจากอะไร เราต้องการหรือพึงต้องการอะไร จะเป็นไปได้อย่างไร และเราจะต้องทำอะไรบ้าง

ทั้งนี้ มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ไว้ 5 ขั้นตอน (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). 2539 : 57 - 59) ดังนี้

1. สุตมยปัญญา หรือการฟัง
2. สัมมยปัญญา หรือการจำ
3. จินตมยปัญญา หรือการคิด
4. ภวานามยปัญญา หรือ การตรวจสอบ
5. วิปัสสนาปัญญา หรือความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ที่เรียกว่าวิปัสสนาหรือ “รู้แจ้งเห็นจริง”

(Insight)

ในเชิงปฏิบัติ วิธีการแก้ปัญหาในแนวพุทธธรรม มีขั้นตอนดำเนินการ ดังนี้

1. ขั้นตั้งสมมุติฐานของสาเหตุ (สมุหทัย) พิจารณาว่าอะไรเป็นต้นตอหรือต้นเหตุของปัญหา เพื่อหาทางแก้ไขต้นเหตุหรือต้นตอของปัญหานั้น พยายามกำหนดว่า จะทำอะไรในหลายประการ เพื่อแก้ปัญหาให้ตรงกับต้นตอ

2. ขั้นกำหนดผลจากสาเหตุของปัญหา (ทุกข์) ศึกษาผลที่เกิดจากสาเหตุดังกล่าวให้ชัดเจน ตามสภาพที่เป็นจริง แล้วกำหนดขอบเขตปัญหาที่ต้องการแก้

3. ขั้นตรวจสอบวิเคราะห์ข้อมูลสาเหตุปัญหา แล้วกำหนดแนวทาง วิธีการ และขั้นตอน ในการแก้ไข (มรรค) ปัญหาดังกล่าว

4. ขั้นสรุปผล แนวทาง วิธีการ และขั้นตอนที่ใช้ในการแก้ปัญหา กระทำการในเชิงปฏิบัติ จนรู้จริงกระจ่างแจ้ง (นิโรธ) เข้าถึงภาวะดับทุกข์ แล้วนำมาใช้เป็นทางเลือกที่เหมาะสมในการแก้ปัญหา

ช่วงต้นศตวรรษที่ 19 มีนักคิดที่สนใจในมโนทัศน์เรื่องระบบสังคม รุ่นแรกๆ ได้แก่ Herbert Spencer (ค.ศ. 1820 - 1903) และ Vilfredo Pareto (ค.ศ. 1848 - 1923) ต่อมาในศตวรรษที่ 20 Lawrence Henderson (ค.ศ. 1878 - 1942) แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ได้นำแนวความคิดของ Pareto มาตีความใน Pareto's General Sociology (ค.ศ. 1935) หลังจากนั้น Talcott Parsons (ค.ศ. 1902 - 1979) ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดจาก Henderson ได้พัฒนาแนวความคิดคตินิยมโครงสร้าง การหน้าที่ เป็นการขยายความทฤษฎีระบบสังคม (System Theory) ซึ่งต่อมาแนวความคิดนี้ได้รับความสนใจอย่างมากในแวดวงนักสังคมวิทยา Parsons อธิบายไว้ในผลงานเรื่อง The Social System (ค.ศ. 1951) ว่า ระบบสังคมใดๆ ก็ตาม จะเผชิญปัญหาสำคัญ 2 ประการ ประการแรก เป็นปัญหาภายนอกเกี่ยวกับผลผลิตและการจัดสรรทรัพยากรที่หายาก ประการที่สอง เป็นปัญหาภายในเกี่ยวกับความเป็นระเบียบและความเป็นปึกแผ่นของสังคม

ค่านิยมสังคม (Social Values) เป็นสิ่งสำคัญ ความเชื่อหรือหลักการที่สมาชิกสังคมหรือกลุ่มยึดถือร่วมกัน ใช้เป็นเครื่องช่วยในการตัดสินใจและช่วยกำหนดการกระทำ ค่านิยมมีส่วนสำคัญ ในการกำหนดมาตรฐานความประพฤติ และบรรทัดฐานทางสังคมซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม การศึกษา สังคมและวิชาสังคมวิทยา มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเรื่องค่านิยม นักสังคมวิทยาคนสำคัญๆ เช่น Emile Durkheim (ค.ศ. 1858 - 1917) Max Weber (ค.ศ. 1864 - 1920) ได้อธิบายเกี่ยวกับบทบาทของค่านิยมในงานวิจัยทางสังคมวิทยาไว้มากพอควร สรุปว่า ค่านิยมเข้ามาเกี่ยวข้องกับค่านิยมถึง 2 ชั้น คือ

ชั้นแรก เนื่องจากตัวสังคมเองส่วนหนึ่งเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ ด้วยการที่สมาชิกสังคมยึดถือค่านิยมร่วมกัน ดังที่ Parsons กล่าวว่า ระบบสังคมจะคงอยู่ไม่ได้โดยปราศจากความสมานฉันท์ ในด้านค่านิยม ฉะนั้นการศึกษาสังคม ก็คือ การศึกษาค่านิยม

ชั้นที่สอง เนื่องจากนักสังคมวิทยาเป็นสมาชิกของสังคม จึงต้องยึดถือค่านิยมต่างๆ ของสังคม งานทางสังคมวิทยาเกี่ยวข้องกับค่านิยมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้แสดงความคิดเห็นว่า เป็นไปไม่ได้ที่นักสังคมวิทยาจะเป็นอิสระจากค่านิยม

ทฤษฎีระบบเป็นทฤษฎีในเครือทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ของ Parsons ที่ดำเนินไปภายใต้กระบวนการ เหตุ กระบวนการ และผล (Inputs Process และ Outputs) ที่มีดุลยภาพหรืออยู่ในระบบสมดุล (Homeostasis) โดยเป็นระบบสังคมใดสังคมหนึ่งใน 4 ระบบใหญ่ คือ

1. ระบบวัฒนธรรม (Culture system)
2. ระบบสังคม (Social System)
3. ระบบบุคลิกภาพ (Personality System)
4. ระบบอินทรีย์ (Organic System)

Parsons ได้พัฒนาแบบจำลองระบบย่อย 4 ด้าน รวมเรียกตามอักษรย่อว่า แบบจำลอง AGIL ซึ่งตอบสนองต่อหน้าที่อันจำเป็นของระบบสังคม ได้แก่

1. การปรับตัว (Adaptation - A)
2. การบรรลุเป้าหมาย (Goal - Attainment - G)
3. การบูรณาการ (Integration - I)
4. เงื่อนไขแฝงหรือการดำรงแบบแผน (Latency or Pattern Maintenance - L)

ระบบย่อยทั้งสี่นี้เชื่อมโยงระหว่างกันด้วยการไหลเวียนของ “ปัจจัยนำเข้า” (Inputs) และ “ปัจจัยนำออก” (Outputs) ซึ่ง Parsons เรียกว่า “สื่อของการแลกเปลี่ยน” (Media of Exchange) สภาพสมดุลของระบบสังคมจะขึ้นอยู่กับ การแลกเปลี่ยนอันซับซ้อนระหว่างระบบย่อยต่างๆ โดย Parsons จัดแบ่งประเภทการกระทำของมนุษย์ออกเป็นตัวแปรของแบบแผน (Pattern Variable) ที่สอดคล้องกับกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization)

John Dewey เสนอแนวคิด ว่า การศึกษาเป็นวิทยาศาสตร์อย่างหนึ่ง ครูจึงควรนำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาสอนนักเรียน การแก้ปัญหาด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นส่วนสำคัญในการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับวิธีการแก้ปัญหของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้

วิธีการแก้ปัญหแบบวิทยาศาสตร์	วิธีการแก้ปัญหแบบพุทธ
1. กำหนดปัญหา	1. ค้นหาสาเหตุของปัญหา (สมุหทัย)
2. ตั้งสมมุติฐาน	2. กำหนดผลของปัญหา (ทุกข์)
3. รวบรวมข้อมูล	3. วิเคราะห์ข้อมูลของสาเหตุ (สมุหทัย)
4. วิเคราะห์ข้อมูล	4. กำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา (มรรค)
5. สรุปผล	5. สรุปแนวทาง - วิธีแก้ปัญห (นิโรธ)

David Easton ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยชิคาโก นำเอาศาสตร์สาขาชีววิทยามาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ระบบ มี inputs คือ สิ่งเข้าสู่ร่างกาย Process คือ กระบวนการ และ Outputs คือ สิ่งที่ร่างกายผลิตออกมา โดยพิจารณาถึงคุณภาพในร่างกาย トラบเท่าที่ยังรักษาคุณภาพไว้ได้ มีภูมิคุ้มกันสูง ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง หากถูกรบกวนจากโรคร้ายไข้เจ็บจนเสียคุณภาพจะเจ็บไข้ได้ป่วย หากร่างกายอ่อนแอไม่มีภูมิคุ้มกันพอก็จะล้มตายไป แต่ถ้าร่างกายมีความแข็งแรง มีภูมิคุ้มกันสูงขึ้นก็จะฟื้นกลับมาแข็งแรงดังเดิม (ลิขิต ธีรเวคิน. 2545 : 27) วิถีระบบชี้ว่า ทุกอย่างในโลกหรือในจักรวาลล้วนมีโครงสร้างเป็นระบบ เป็นการทำงานที่ประสานกันขององค์ประกอบหรือปัจจัยต่างๆ ไม่ว่าประเทศ สังคม หรือชุมชน ล้วนมีโครงสร้างหรือการทำงานที่เป็นระบบ มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เฉกเช่นเดียวกับการทำงานประสานกันของอวัยวะต่างๆ ในร่างกายมนุษย์

วิถีระบบ มีขั้นตอนหรือองค์ประกอบ ดังนี้

1. วิเคราะห์สภาพ กำหนดขอบเขตและขนาดของปัญหาอย่างเป็นระบบ (Problem Definition in System Terms)
2. วิเคราะห์ต้นเหตุของปัญหาและค้นหาปัจจัย (Problem Analysis and its Functions)
3. วิเคราะห์ทางเลือกในการแก้ปัญหา (Analysis of an Alternative Optimal Solutions)
4. ดำเนินการแก้ปัญหา ประยุกต์ทางเลือกในการแก้ปัญหา ควบคุมกำกับการดำเนินการแก้ปัญหา เพื่อให้บรรลุผล (Controlled Implementation)
5. ตรวจสอบและประเมินผล ปรับปรุงแก้ไข (Evaluate and Possible Revision)

วิธีการพุทธธรรมและวิถีระบบเป็นวิธีการตามหลักปรัชญาจสมุปบาท แสดงถึงกระบวนการก่อกรรม และการให้ผลของกรรมทั้งหมด ซึ่งสรุปได้ ดังนี้

ภาพที่ 1 แผนภูมิวิถีพุทธธรรมและวิถีระบบ สอดคล้องกับหลักปรัชญาจสมุปบาท

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

Gregory G. Lebel and Hal Kane (1990 : 1-2) เขียนหนังสือ Sustainable Development : A Guide to Our Common Future เสนอแนวนโยบายและแผนงานต่างๆ เพื่อให้ประชาคมโลกบรรลุซึ่งความสมดุลระหว่างการบริโภค ประชากร และสมรรถนะของโลกในการดำรงสิ่งมีชีวิตสิ่งแวดล้อม ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งการพัฒนาเทคโนโลยีและเทคนิคต่างๆ ที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ โดยมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และมีการใช้วิถีแห่งการพัฒนาอย่างยั่งยืน ด้าน Jose Carlos Mariategui นักคิด - นักเขียนชาวเปรูผู้มีแนวคิดสังคมนิยม เสนอแนวคิดชุมชนหมู่บ้าน โดยศึกษาชุมชนชาวแอนเดส (Andes) ซึ่งเป็นชนชั้นที่มีความแตกต่างจากเจ้าที่ดินและนายทุนที่เป็นชาวยุโรป เป็นชนพื้นเมืองอินเดียน มีศิลปะ ภาษา และวัฒนธรรมเฉพาะของตนเอง Mariategui เป็นผู้ก่อตั้งพรรคสังคมนิยมแห่งเปรู และต่อมาได้เปลี่ยนเป็นพรรคคอมมิวนิสต์ เสนอแนวคิดซึ่งเป็นการปรับทฤษฎีมาร์กซิสต์ให้เข้ากับสถานการณ์และบริบททางสังคมของเปรู คือ

1. เน้นพลังเจตจำนงของมวลชนและของพรรค
2. ให้ความสำคัญแก่ชาวแอนเดสและองค์กรชุมชนชาวแอนเดส ซึ่งเป็นชาวอินเดียนพื้นเมือง
3. เป็นแนวคิดชาตินิยมและอินเดียนนิยม

Mariategui อธิบายเศรษฐกิจของเปรูไว้ว่า เดิมก่อนอินคาและภายใต้อินคา เศรษฐกิจเปรูผลิตได้เหลือเพื่อรองรับคนได้ถึง 10 ล้านคน เป็นระบบสังคมนิยมเกษตรกรรม มีองค์กรพื้นฐานคือชุมชน (Ayllu) เป็นองค์กรเครือญาติ ครอบครองพื้นที่แน่นอนร่วมกัน และมีวิถีชีวิตแบบรวมหมู่ การรุกรานของสเปนทำลายระบบสังคมนิยมโบราณนี้ และนำเอาระบบฟิวคัลหรือระบบศักดินาของยุโรปมาใช้ เป็นระบบขูดรีดต้องส่งส่วยเป็นเงินและทองคำ ไม่สนใจทะนุบำรุงเกษตรกรรมมุ่งแต่กอบโกยทรัพยากร มีการตั้งโรงงานน้ำตาลขนาดใหญ่ โรงงานทอผ้าฝ้ายในเขตชายฝั่ง และโรงงานทอขนแกะในแถบเทือกเขาแอนดิส แล้วส่งออกผลผลิตไปยังสเปน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2544 : 22-23, 79-80)

ประเวศ วะสี เสนอแนวคิด “เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง” หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” ซึ่งว่า หลักเศรษฐกิจที่ถูกต้องควรเป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง การพึ่งพาตนเองเป็นหลักสำคัญ ในพุทธศาสนา หมายถึง ความเข้มแข็ง ยั่งยืน ความเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน เศรษฐกิจกระแสหลักควรเป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง ต้องคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคมคือวัฒนธรรม วัฒนธรรมประเทศใดก็เป็นจุดแข็งของประเทศนั้น วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความมั่นคงของตนเอง เศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่ใช่เศรษฐกิจที่คำนึงถึงเงิน โดดๆ สัมพันธ์อยู่กับครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป เป็นเศรษฐกิจบูรณาการ

ที่เชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างได้คุณภาพ โดยเสนอให้พัฒนาเศรษฐกิจ ด้วยการพัฒนาสร้างความเข้มแข็งจากฐานล่าง จากครอบครัว ชุมชน ตำบล และท้องถิ่น พร้อมทั้งย้ำว่า สังคมที่จะเข้มแข็งและมั่นคงนั้น ฐานล่างต้องแข็งแรง ถ้าพัฒนาแต่ข้างบน ซอนซาเซให้ข้างล่างอ่อนแอ สังคมทั้งสังคมจะถล่มลงมา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2544 : 51-52)

Michel Keating ชี้แนวทางการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมไว้ใน Agenda 21 ว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นหนทางที่จะต่อสู้เอาชนะทั้งปัญหาความยากจน ปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อม การบริโภคที่ฟุ่มเฟือย ควรมีการวางแผนพัฒนาชุมชน การจัดการศึกษา การดูแลสุขภาพอนามัย การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาคุณภาพประชากร การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การรวมพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม พร้อมกันนี้ได้เสนอแนวทางต่างๆ เพื่อต่อสู้กับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดิน น้ำ และอากาศ รวมทั้งแนวทางการอนุรักษ์ป่าไม้ การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ และการแก้ไขปัญหาของเกษตรกร

ในเชิงปฏิบัติ Keating เสนอให้บรรดาประเทศร่ำรวยให้ความช่วยเหลือด้านการเงินหรือด้านเศรษฐกิจแก่ประเทศยากจน ดำเนินโครงการพัฒนาเศรษฐกิจในลักษณะที่ไม่ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม หรือมีผลกระทบน้อย และช่วยเสริมสร้างความชำนาญการหรือเสริมสร้างสมรรถนะ (Capacity Building) ในการวางแผนดำเนินงาน มีการถ่ายทอดความรู้ (Knowledge Transfer) ทักษะความร่วมมือ และความรับผิดชอบร่วมกันในระดับโลก (Responsibility as Global Partnership) อันจะช่วยให้ทุกประเทศมีอนาคตที่ดี มีความมั่งคั่ง และปลอดภัยร่วมกันมากยิ่งขึ้น (ไมเคิล คีตคิง. 2535 : 10-11)

อย่างไรก็ตาม เอกวิทย์ ณ ถลาง (2547 : 14-15) ยกคำกล่าวของพระเทพเวที (ประยูรทรัพย์โต) ที่ชื่อว่า คำว่า “ยั่งยืน” นั้น อันที่จริงพระพุทธเจ้าสอนว่า โลกนี้ขึ้นอยู่กับกฎอนิจจัง ไม่มีอะไรที่ยั่งยืน คำว่า “ยั่งยืน” ยังหมายรวมถึง ความยั่งยืนในการพึ่งพิงกันของสรรพชีวิตทั้งหลายทั้งพืชและสัตว์ ซึ่งเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตที่เกื้อกูลและเคารพธรรมชาติ ทั้งนี้ ระบบเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นแต่การเอารัดเอาเปรียบ ริดไถปล้นสะดมธรรมชาติ รวมถึงระบบวัตถุนิยม ระบบบริโภคนิยม และระบบขนานนิยม จะไม่มีทางไปรอด เราจำเป็นต้องเลือกวิถีชีวิตที่เหมาะสมกับพื้นฐานทางจิตใจ ปรัชญา ความเชื่อ สิ่งแวดล้อม หรือระบบนิเวศที่อยู่รอบตัวเรา ปัจจุบันหลายประเทศในโลกกำลังถูกคิดได้ “Stolen Harvest” ของ Vantana Siva แปลโดยไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์ กล่าวถึงวิถีคิดชาวอินเดียกับชาวนาไทยที่คล้ายคลึงกัน และแตกต่างจากตะวันตกอย่างสิ้นเชิงในเรื่อง โลกทัศน์ความอุดมสมบูรณ์ ผู้หญิงอินเดียมีกวางอาหารไว้ที่หน้าประตูเพื่อเลี้ยงนก นำรวงข้าวเปลือกมามัดอย่างงดงามแขวนให้นกกิน ยามไม่อาจหามเมล็ดข้าวได้จากทุ่งนา โลกทัศน์เช่นนี้มองว่าการที่เราให้อาหารแก่ผู้อื่นหรือสิ่งมีชีวิตอื่น ก็เท่ากับรักษาภาวะแห่งความมั่นคงด้านอาหารของเราด้วย ดังแนวคิดที่ปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัท

ที่ว่า จักรวาลเป็นงานสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้า ที่เน้นการถือฤกษ์ทุกชีวิต โดยแต่ละชีวิตต้องเรียนรู้ที่จะยินดีกับผลประโยชน์ของตน ด้วยการทำเกษตรอย่างใกล้ชิดกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ โดยไม่ล่วงล้ำสิทธิของผู้อื่น Vantana Siva เชื่อว่าผู้ที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป เพื่อตอบสนองความต้องการที่ไม่สิ้นสุดของตนก็คือ โจร เพราะการใช้ทรัพยากรมากเกินไปจนยอมส่งผลถึงสิทธิการใช้ทรัพยากรของผู้อื่น

แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

Emile Durkheim กล่าวถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากสังคมโบราณไปเป็นสังคมอารยธรรมว่า เป็นกระบวนการของความแตกต่าง (Differentiation) และกระบวนการยึดเหนี่ยว (Cohesion) ทั้งนี้เพราะบุคคลย่อมมีแนวโน้มที่จะแตกต่างกัน แต่ในขณะเดียวกันก็จำต้องพึ่งพาอาศัย (Interdependent) และร่วมมือซึ่งกันและกัน ซึ่งความแตกต่างระหว่างบุคคลจะเป็นที่มาของความชำนาญเฉพาะอย่าง (Specialization) ความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกัน จะส่งผลให้เกิดการผืนึกทางสังคม นอกจากนั้นความหนาแน่นทางสังคม (Social Density) ซึ่งเป็นผลจากการเพิ่มขึ้นของประชากร และความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี และระบบการคมนาคมขนส่ง ความหนาแน่นของสังคมทำให้การต่อสู้แข่งขันเพิ่มขึ้น ซึ่งจะแก้ไขโดยความร่วมมือระหว่างสมาชิกของสังคมด้วยวิธีการแบ่งงานภายในสังคม (Division of Labour) สิ่งสำคัญก็คือ สังคมต้องมีการผืนึกพลังหรือพลังยึดเหนี่ยว (Solidarity) ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีการควบคุมทางสังคม (Social Control) ในกระบวนการควบคุมทางสังคมนั้น กฎหมายข้อบังคับทำหน้าที่ควบคุมเพียงส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นหน้าที่ของศาสนา (มิตยา สุวรรณะชฎ. 2543 : 31-32)

Talcot Parsons ซึ่งให้ความสำคัญในเรื่องระบบสังคม มีแนวคิดว่า หน้าที่หลักของสังคมที่จะคงอยู่ได้มีทั้งหน้าที่รับและปรับ (Adaptive) การบรรลุเป้าหมายของสังคม (Goal Attainment) การผสานเพื่อบูรณาภาพ (Integration) และการปรับแก้ความขัดแย้งเพื่อความคงตัว (Latent Pattern Maintenance) ฉะนั้นการพัฒนาที่อยู่ความสามารถของระบบสังคมนั้น ที่จะทำหน้าที่ทั้งสี่ได้สอดคล้องแค่ไหนเพียงไร (มิตยา สุวรรณะชฎ. 2543 : 136)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมิใช่เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงเฉพาะในด้านใดด้านหนึ่ง หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและการเมือง การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจเป็นการเปลี่ยนแปลงของการผลิต และการแจกจ่ายเศรษฐกิจในบรรดาสมาชิกของสังคม ซึ่งอาจจะมองเห็นได้ในรูปของวัฏธรรม ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองนั้นเป็นไปในรูปของระบบการครอบครองอำนาจ และการใช้อำนาจเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งในสังคม อาจส่งผลสะท้อนไปยังด้านอื่นๆ ต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ ผลสรุปก็คือ เป็นการเปลี่ยนแปลง

ทางสังคม ซึ่งมีทั้งการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการ (Desirable Change) และการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ต้องการ (Undesirable Change)

Taussig (1980 : 4-5) ศึกษาการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนในโคลัมเบีย ที่กำลังเผชิญหน้า การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ อันเป็นผลจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมในอเมริกาใต้ โดยใช้แนวคิดมาร์กซิสม์เป็นแนวคิดหลักในการศึกษา ซึ่งให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างแนวคิดของวิถีการผลิต 2 ระบบ คือ วิถีการผลิตดั้งเดิมแบบชาวนาในช่วงก่อนทุนนิยม และวิถีการผลิตแบบทุนนิยม ในช่วงระยะเปลี่ยนผ่านสู่ระบบทุนนิยมหรือระบบตลาด

Taussig (1980 : 94-95) วิพากษ์ระบบทุนนิยม ว่า เป็นระบบที่ทำให้ความเป็นมนุษย์และผลผลิตของเขากลายเป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายกันได้ในตลาด เช่นเดียวกับ “แรงงาน” ซึ่งเป็นกิจกรรมของมนุษย์แต่ถูกทำให้กลายเป็น “สินค้า” มีการซื้อขายในตลาดแรงงาน โดยชี้ถึงระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมของชาวนา เป็นระบบที่อยู่บนหลักของ “มูลค่าการใช้” (Use - Values) เมื่อชาวนา ไร่ที่ดินออกไปรับจ้างเป็นคนทำงานในไร่อ้อย แลกกับ “เงินค่าจ้าง” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของระบบทุน วางอยู่บนหลักของ “มูลค่าการแลกเปลี่ยน” (Exchange - Values) เงินค่าจ้างที่ชาวนาในชุมชน ได้มาจากการทำงานในไร่อ้อยนั้น คนในชุมชนมีความเชื่อร่วมกัน ว่าเป็นเงินที่มาจากการทำสัญญา กับปีศาจ “Devil Contract”

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ มีเนื้อหาสาระครอบคลุมประเด็นที่ศึกษา อันได้แก่

1. ชชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงและสาละวิน
2. กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต
3. การปรับตัวของชุมชน
4. องค์กรความรู้เกษตรยั่งยืน

ชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงและสาละวิน

โจวต้ากวาน ชาวจีนที่จักรพรรดิราชวงศ์หยวนให้ติดตามคณะราชทูตไปบันทึกการเคลื่อนย้ายกลุ่มอาณาจักรเงินล่า เขียน “บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินล่า” ไว้ในบรรพที่ 29 ว่า ชาวพื้นเมืองของเงินล่า ไม่เลี้ยงตัวไหมและปลูกต้นหม่อน พวกผู้หญิงไม่ประสากับการใช้เข็ม ค้าย และการเย็บการชุน เพียงแต่ทอผ้าด้วยฝ้ายเป็นเท่านั้นและไม่รู้จักปั่นค้าย แต่ใช้มือปั่นทำให้เป็นเส้นค้าย พวกเขาไม่มีกี่ทอผ้า แต่ผูกชายผ้าข้างหนึ่งเข้ากับเอว แล้วทอไปจนจรดอีกชายหนึ่ง

ส่วนกระสวยนั้นใช้กระบอกไม้ไผ่ เมื่อเร็ว ๆ นี้ ชาวเสียน ได้มาอาศัยอยู่ในประเทศนั้น ทำการเลี้ยงตัวไหม และปลูกหม่อนเป็นอาชีพ พันธุ์ตัวไหมและพันธุ์ต้นหม่อนจึงมาจากอาณาจักรเสียนทั้งสิ้น พวกเขาไม่มีป่านรามิ แต่มีปอกระเจา ชาวเสียนใช้ไหมทอผ้าแพรบางๆ สีดำ ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ผู้หญิงชาวเสียนนั้นเย็บซุนเป็น ชาวพื้นเมืองทำผ้าขาดก็ต้องไปจ้างชาวเสียนปะซุนให้ ในหนังสือเล่มเดียวกัน บรรพที่ 34 กล่าวว่า เมื่อเร็ว ๆ นี้ ชาวพื้นเมือง (เงินล่า) ได้ทำการรบพุ่งกับชาวเสียนหมู่บ้านเหล่านี้จึงกลายเป็นที่โล่งไปเสียสิ้น (ตัวน ลิเซิง. 2521 : 90-91)

ชนพื้นเมืองหรือ “เงินล่า” สันนิษฐานว่าอาจเป็นชาวละว้า เนื่องจากดินแดนสุวรรณภูมินั้นมีชาวละว้าเป็นชนพื้นเมืองมาแต่เดิม อีกทั้งวิธีการทอผ้าของชาวละว้าในปัจจุบันก็คล้ายคลึงกับวิธีการทอผ้าที่โจวต้ากวานบันทึกไว้ในสมัยราชวงศ์หยวน ในการอพยพย้ายถิ่นฐานของผู้คนในดินแดนสุวรรณภูมิ เอกสารบันทึกของจีนเรียกชาวละว้าที่อยู่ระหว่างลุ่มน้ำสาละวินและลุ่มน้ำโขงว่า “เผ่าพื้นทอง” ผ่านฉัวบันทึกไว้ในหนังสือ หม่านจู้ ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 9 ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของต้าหลี่ที่เรียกว่า “เผ่าพื้นทอง” (สันนิษฐานว่าเป็นชนพื้นเมืองเผ่าละว้า - เตอฮั้งหรือปะหล่อง) ต่อมาถูกชนเผ่าพม่า - ชิเบต และชนเผ่าไตผลักดันออกไป และยึดครองดินแดนเดิมของ “เผ่าพื้นทอง” ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำมว (แม่น้ำยูยลี่) และด้านตะวันออกของแม่น้ำค่านอกจากนี้ในบันทึกของ ฌอง ริโปด์ (Jean Rispaud) ยังบันทึกไว้ว่า “ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ต้าหลี่แห่งราชวงศ์ต้าวัน (ค.ศ. 937 - 1253) คนไตได้ครอบครองดินแดนของพวกเขา “เผ่าพื้นทอง” (วินัย พงศ์ศรีเพียร. 2542 : 44)

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ เขียนสารคดีกึ่งวิชาการเกี่ยวกับชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดเชียงรายซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำโขง คือ “สามสิบชาติในเชียงราย” ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชนชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่จังหวัดเชียงรายไว้อย่างรอบด้าน ทั้งความเป็นมา ภาษา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี การแต่งกาย เศรษฐกิจ โดยเขียนถึงชนชาติละว้า ว่า ลัวะหรือละว้าเป็นเจ้าของถิ่นเดิมในภาคเหนือก่อนที่ไทยจะอพยพลงมาสู่แคว้นสุวรรณภูมิ ดำเนินเมืองเชียงรายบันทึกว่า ชาวละว้ามีอำนาจปกครองไทยสมัยหนึ่ง ต่อมาเกิดการต่อสู้รบพุ่งกัน ไทยประสบชัยชนะได้ฆ่าฟันทำลายล้างชาติละว้า ชาวละว้าจำนวนไม่น้อยหนีกระจัดกระจายไปอยู่เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ตั้งบ้านเรือนอยู่เฉพาะพวกเขาในเขตชนบทห่างไกลความเจริญ ต่อมารัฐบาลไทยขยายการศึกษาแพร่หลายออกไป บรรดาเด็กลูกหลานชาวละว้าที่นับถือพุทธศาสนาแต่เดิม และมีขนบธรรมเนียมประเพณีคล้ายคลึงกับไทยเผ่าอื่นๆ ได้กลายเป็นชาวเหนือมากขึ้นทุกที ทำนายได้ว่าอนาคตอันใกล้นี้ชาวละว้าหรือลัวะอาจจะต้องสูญสิ้นชาติไปอย่างแน่นอน ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย เท่าที่ทราบมีหมู่บ้านชาวละว้าอยู่ 5 หมู่บ้าน อำเภอเมือง 2 หมู่บ้าน ในตำบลบัวสลี 1 หมู่บ้าน ตำบลแม่กรณ์ 1 หมู่บ้าน อำเภอพาน 2 หมู่บ้าน อำเภอเวียงป่าเป้า 1 หมู่บ้าน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 2499 : 303-304)

J.G. Scott and J.P. Hardiman ชาวอังกฤษที่ดำเนินการสำรวจชาติพันธุ์ละว้าและชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลมอญ - เขมร สาขา ว้า - เตอั้ง และเรียง ในรัฐฉานตอนเหนือด้านติดต่อชายแดนสาธารณรัฐประชาชนจีน ได้เสนอผลการสำรวจไว้ใน Gazetteer of Upper Burma and the Shan States ว่า บนภูเขาสูงทั้งด้านฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำสาละวินหรือที่ชาวไทใหญ่เรียกว่าแม่น้ำคง มีหมู่บ้านละว้ากระจายอยู่จำนวนมาก โดยเฉพาะบริเวณภูเขาสูงใกล้ชายแดนจีน เป็นถิ่นฐานที่อยู่ของกลุ่มละว้าฮ้าย (Wild Wa) ซึ่งในอดีตเคยตัดศีรษะมนุษย์ มาเช่นไหวให้ข้าวงดงาม เช่น เมืองข่า บนภูเขาใหญ่ที่เส้นละติจูด 22 องศา 41 ลิปดาเหนือ และลองจิจูด 99 องศา 30 ลิปดาตะวันออก ระดับความสูงประมาณ 5,000 ฟุต บ้านหลักหลาย ตั้งอยู่ในระดับความสูง 5,200 เมตร ในการสำรวจเมื่อปี 2436 พบว่า มีบ้านเรือนอยู่ทั้งสิ้นประมาณ 100 ครัวเรือน บริเวณด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน แวดล้อมไปด้วยไร่ฝิ่น บ้านหลายหรือบ้านน้ำลาวในอำเภอคอนกั้ง ตั้งอยู่ระหว่างป่าเทปกกับเมืองเก่า บนเชิงเขาทางด้านเหนือของบ้านม้งลอน บริเวณพื้นที่ราบกลางหุบเขาทำนาใช้น้ำจากระบบเหมืองฝาย มีพื้นที่นาประมาณ 200 เอเคอร์ ใกล้เคียงกันมีหมู่บ้านละว้าอยู่บนสันเขาอีกสองแห่ง มีระบบตองยา (Tuangya) ซึ่งเป็นการปลูกพืชแบบผสมผสานในไร่หมุนเวียน ปลูกข้าวไร่ผสมผสานกับพืชชนิดอื่น (Scott, J.G. and J.P. Hardiman. 1900 : 15) ด้านเหนือสุดของ “คอยเมืองข่า” หรือ “ซีหมงซาน” มีหนองน้ำใหญ่เรียกว่า “หนองเขียว” หรือ “สระมรกต” (ชาวจีนเรียกว่า “หลงถิง” ซึ่งมีความหมายว่า สระมรกต) ปรากฏอยู่ในนิทานพื้นบ้าน ทั้งของชาวละว้าและไต (ไทใหญ่) เช่น เรื่องเจ้าสุทนต์ หรือ ที่คนไทยเรียกว่าพระสุทนต์มโนราห์ และเรียกหนองน้ำแห่งนี้ว่า “สระอโนดาต”

กรณีชาวละว้าในกลุ่มน้ำสาละวิน จากการศึกษาของ Kunstadter นักมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยชิคาโก พบว่า ชาวละว้าเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิม ตั้งถิ่นฐานบนไหล่เขา มีการผลิตแบบพอยังชีพ (Subsistence) เหลือขายเพียงนิดหน่อย เงินที่ได้ใช้สำหรับจ่ายภาษีและซื้อเกลือ ไฟฉาย ถ่านไฟฉาย น้ำมันก๊าด และไม้ขีดไฟ ซึ่งเป็นของใช้ที่จำเป็น รวมทั้งใช้ซื้อไก่และหมูมาประกอบพิธี เช่น ไหว้ผี ชาวละว้ามีองค์ความรู้ด้านนิเวศวิทยา มีวิถีวัฒนธรรมการผลิตสอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงทางธรรมชาติโดยไม่ทำลายระบบนิเวศ ปลูกข้าวเจ้าและพืชผักต่างๆ เพียงพอต่อการบริโภค ในครัวเรือน ในอดีต แต่ละปีชาวละว้าจะเลือกทำเลพื้นที่สำหรับเป็นไร่หมุนเวียน การเพาะปลูกอยู่ในแบบแผนของเกษตรผสมผสานในไร่หมุนเวียน พิจารณาว่าบริเวณนั้นจะปลูกพืชชนิดใดโดยดูจากสีดิน หากเป็นข้าวจะปลูกในพื้นที่ซึ่งเป็นดินสีดําจะได้ผลผลิตดี หากเป็นดินทรายสีแดงข้าวจะไม่งอกงาม หากหญ้าขึ้นรกก็ไม่ดีเพราะยากแก่การดูแลรักษา หญ้าจะแย่งธาตุอาหารในดินไปหมด ทำให้ต้องเสียเวลาถางหญ้าบ่อยครั้ง ส่วนฝิ่นชาวละว้าจะเลือกปลูกบริเวณพื้นที่ลาดเขาที่มีดินสีแดง ในการเลือกแผ้วถางป่าทำไร่ข้าวจะเลือกเฉพาะป่าหนุ่ม (Secondary Forest) หรือไร่เหล่า ไม่เลือกป่าแก่ (Virgin Forest) ที่มีไม้ใหญ่ ด้วยมีความเชื่อว่า ป่าแก่เป็นที่อยู่ของผีป่า (Forest Spirit) และใช้

ป่าแก่เป็นแนวกันไฟสำหรับหมู่บ้าน ป่าแก่เป็นพื้นที่ให้ความร่มรื่นแก่หมู่บ้าน เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ชาวละว้าเป็นชาติพันธุ์ที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่อดีตกาล รู้วิถีชีวิตพื้นบ้านในการหลอมโลหะ สามารถหลอมแร่เหล็กและนำเหล็กมาตีเป็นเครื่องมือเกษตรกรรมและเครื่องใช้ต่างๆ เช่น มีด ขวาน จอบ เสียม ผาน ไถนา คราดเหล็ก รวมทั้งทำปืนแก๊ปขาย (Kunstadter, P. 1967 : 639-647)

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในประเทศไทย สันนิษฐานว่า ดินแดนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสุวรรณภูมิในอดีต เป็นถิ่นฐานดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ละว้า ที่มีศรัทธานับถือพุทธศาสนา (Buddhism) คบถูกกับความเชื่อเรื่องผี (Aninism) ตั้งชุมชนและศาสนสถานอยู่ทั่วไปในเอกสารตำนานพื้นเมือง เป็นต้นว่า พงสาวดารโยนก ระบุว่า ละว้าอพยพโยกย้ายลงมาจาคอยตุง แล้วตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบลุ่มน้ำโขง น้ำกก น้ำอิง น้ำละว้า (น้ำแม่สาย) ชาวละว้าที่ตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำกก มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหิรัญนครเงินยาง ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเมืองเชียงแสนในปัจจุบัน และบริเวณตำบลโยนกซึ่งมีทะเลสาบเชียงแสนหรือเวียงหนองล่องตั้งอยู่ ชาวละว้าอีกส่วนหนึ่งขยายไปตั้งชุมชนอยู่ริมกว๊านพะเยา (ผายาว) ผู้นำคนสำคัญในประวัติศาสตร์ของชาวละว้า คือ “ขุนเจือง” และ “พญามังราย” กษัตริย์องค์ที่ 25 ผู้สืบเชื้อสายราชวงศ์ลาวจกจระจกจากปู่เจ้าลาวจก

พญามังรายย้ายศูนย์กลางอำนาจจากเมืองหิรัญนครเงินยางมาสร้างเมืองเชียงรายในปี 1806 ประทับอยู่ 10 ปี จากนั้นให้ทหารเอกชื่ออ้ายฟ้า ซึ่งเป็นชาวละว้า ไปเป็นไส้ศึกในเมืองหริภุญชัย โดยเข้าเป็นทหารรับใช้กระทั่งได้เป็นทหารเอกของพญาธิบา กลุ่มชาติพันธุ์ละว้ามีภูมิปัญญาการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย อ้ายฟ้าวางกลอุบายพาชาวเมืองหริภุญไชยซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเมือง (มอญ) ไปขุดเหมืองส่งน้ำซึ่งมีต้นเหมืองอยู่ที่บ้านป่าไผ่ ตำบลเหมืองแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ โดยให้ขุดในช่วงใกล้ฤดูแล้งสิ้นแผ่นดินแห้งกระด้างมาก บรรดาชาวเมืองที่มาขุดเหมืองจึงเรียกว่า “เหมืองแห้ง” หรือ “เหมืองกระด้าง” แต่ชาวล้านนาเข้าใจว่าชาวเมืองนั้นเป็นคนลาว จึงเรียกว่า “เหมืองวังลาว” การขุดเหมืองสร้างความเดือดร้อนให้ชาวเมืองหริภุญไชยเป็นอย่างมาก อ้ายฟ้ากล่าวให้ร้ายว่า พญาธิบาเป็นผู้สั่งให้นำชาวเมืองมาขุดเหมือง ชาวเมืองจึงพากันไม่พอใจ พญาธิบา และเอาใจออกห่าง หลังจากนั้นอ้ายฟ้าแจ้งข่าวให้พญามังรายยกทัพเข้าตี ยึดเอาเมืองหริภุญไชย (นิคม พรหมมาแพทย์. 2539 : 2)

ต่อมาพญามังรายได้สร้างเมืองเวียงกุมกาม (เวียงกุมกาม) ขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มน้ำปิงในพื้นที่อำเภอสารภี แต่ว่าถูกน้ำท่วมแทบทุกปี ในปี 1839 พญามังรายจึงปรึกษากับสหาย คือ พญาสว่างแห่งเมืองสุโขทัย และพญาจำเมืองแห่งเมืองพะเยา และร่วมกับผู้นำละว้า 9 ตระกูลสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นบนพื้นที่ซึ่งเป็นเวียงนพบุรีของชาวละว้า แล้วให้ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” (อุตร วงษ์ทับทิม. 2545 : 250)

ภาพที่ 2 เอื้องแซะคุ่มน้ำสาละวิน ที่ในอดีตชาวละว้านำไปบรรณาการเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองเชียงใหม่ ระบุว่า เจ้ากาวิละได้ขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาในปี 2347 หลังปกครองเชียงใหม่ประมาณ 200 ปี เจ้าเมืองราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนปกครองเชียงใหม่สืบต่อมา และได้ให้หลักประกันแก่ชาวละว้า ด้วยการประทานหลายเงินซึ่งเป็นแผ่นดินจากรซื้อความยอมรับสิทธิของชาวละว้าในการเพาะปลูกบนภูเขา การให้เก็บค่าเช่าที่ดินจากชาวกะเหรี่ยงที่เพิ่งเข้ามาอยู่ใหม่ในพื้นที่ที่ถือเขาถนนธงชัย หัวหน้าชาวละว้าบนที่ถือเขาถนนธงชัยได้นำเงินค่าเช่าที่เก็บได้ส่วนหนึ่งไปถวายเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เป็นประจำทุกปี รวมทั้งสิ่งของพิเศษจากภูเขา เช่น ดอกเอื้องแซะ แผลกมุงหลังคา ฯลฯ

ตามข้อความในหลายเงินหรือสิทธิบัตรดังกล่าว ชาวละว้าได้รับสิทธิยกเว้นจากการเกณฑ์เข้าเป็นทหารและการเกณฑ์เป็นแรงงาน เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ยอมรับการสืบตำแหน่งหัวหน้าละว้าที่สืบทอดตามสายโลหิต ผู้เป็นหัวหน้ามีตำแหน่ง “ขุน” หรือที่ภาษาละว้า เรียกว่า “สะมัง” หรือ “มัง” ซึ่งในภาษาละว้าและภาษามอญโบราณมีความหมายว่า “กษัตริย์”

นอกจากนี้ พงสาวดารพม่าและพงสาวดารไทยปรากฏชื่อที่นำหน้าด้วยคำว่า “มัง” อยู่หลายท่าน เช่น มังยिनนองหรือบายินนอง (บุเรงนอง) มังตรา (มังตรา) มังกะยอชะวา มังมหานรธา ในตำนานเชียงใหม่ตุงปรากฏชื่อของ มังคุม มังเคียน มังยอย และในตำนานข่าสี่แสนหมอนม้า ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสิบสองปันนา ปรากฏชื่อของผู้นำ คือ มังคาม

ลักษณะสังคมละว้าในเชียงใหม่เริ่มจากชุมชน แล้วขยายใหญ่ขึ้นเป็น “เวียง” มีเวียงเชษฐบุรี (เวียงเจ็ดลิน) เจริญคองสุเทพเป็นศูนย์กลาง ต่อมามีการสร้างเวียงสวนดอก และเวียงนพบุรีตามลำดับ ตามตำนานกล่าวว่า เวียงนพบุรีตั้งอยู่ในกำแพงเมืองสี่เหลี่ยมชั้นใน ของเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน มีการสร้างเสาอินทขิลหรือเสาหลักเมืองไว้กลางเมือง เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นที่ยึดถือของยักษ์กุมภัณฑ์สองคนที่พระอินทร์มอบหมายให้รักษาเมือง (กฤษณา เจริญวงศ์. 2531 : 15)

ในอดีต เชียงใหม่เป็นถิ่นฐานที่อยู่ของชาวละว้า ซึ่งนับถือผีบรรพบุรุษ คือ “ผีสะมั่ง” และปู่แสะ – ย่าแสะ มีพิธีการเช่นไหว้บูชาเสาสะก้างหรือใจบ้าน ซึ่งเปรียบได้กับเสาหลักเมืองหรือเสาอินทขิลที่วัดเจ็ดยี่หลวง และเช่นไหว้ยักษ์กุมภัณฑ์ซึ่งดูแลรักษาเสาอินทขิล รวมทั้งผีขุนหลวงวิลังคะซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้าย มีฐานะเป็นฝออารักษ์คอยปกป้องคุ้มครองเมืองเชียงใหม่

แม้ชาวบ้านซึ่งตั้งชุมชนอยู่ที่บ้านแม่เหียะ ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมืองฯ และตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จะเรียกตนว่าเป็น “คนเมือง” แต่ในเชิงปฏิบัติยังคงประกอบพิธีกรรม “ไหว้ดวง” ในช่วงเดือนแปดหรือเดือนเก้าเหนือ ที่บริเวณเชิงคอกคำ พร้อมทั้งมีการเช่นไหว้ “ผีสะมั่ง” ซึ่งเป็นฝออารักษ์หรือผีเจ้านาย รวมทั้งเช่นสำรวจดวงวิญญาณขุนหลวงวิลังคะ (ขุนหลวงมลังคะ) เป็นประจำทุกปี

หมู่บ้านละว้าขนาดใหญ่อีกแห่งหนึ่ง คือ บ้านเวียงหนองล่อง หรือ “เวียงล่อง” ที่กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง (เดิมอยู่ในอำเภอป่าซาง) ห่างจากตัวจังหวัดลำพูน ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ 35 กิโลเมตร สันนิษฐานว่าเป็นเมืองโบราณสมัยขุนหลวงวิลังคะ ปัจจุบันยังปรากฏซากโบราณสถาน ทั้งกำแพงเมืองและคูเมือง ชาวละว้าที่นี้มีภูมิลำเนาเดิมอยู่บริเวณเชิงคอกสุเทพ คือ เวียงเชษฐบุรีหรือเวียงเจ็ดลิน เวียงสวนดอก เวียงนพบุรี ซึ่งปัจจุบันเป็นพื้นที่ตั้งมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สวนรุกขชาติห้วยแก้ว วัดสวนดอก สวนสัตว์เชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพายัพ บ้านช่างเคียนในเขตเทศบาลตำบลช่างเคียน และตัวเมืองเชียงใหม่ในเขตกำแพงเมืองรูปสี่เหลี่ยมที่มีคูเมืองล้อมรอบ หลังคนไทย (คนเมือง) เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เวียงหนองล่องเพิ่มมากขึ้น ชาวละว้าซึ่งมีภาษา วัฒนธรรมประเพณี ขนบจารีต และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตามแบบแผนของตน พยายามรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ขนบจารีต ประเพณี ไว้มิให้ถูกกลืนหรือลบเลือนหายไป จึงทยอยอพยพขึ้นไปอยู่บนภูเขาที่บ้านบ่อหลวง ตำบลบ่อหลวง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ รวมทั้งในแถบลุ่มน้ำแม่ตื่น อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาส่วนหนึ่งได้แยกย้ายไปตั้งหมู่บ้านใหม่ในป่าเขาพื้นที่ตำบลบ่อหลวง อำเภอฮอด เช่น บ้านกองลอย บ้านอุมล่อง บ้านแม่โถ บ้านวังก้อง บ้านขุน และบ้านนาฟอน โดยมีบ้านบ่อหลวง เป็นหมู่บ้านใหญ่ที่สุด (ถิ่น รัตติกาน. 2512 : 3)

พื้นที่ 500 ตารางกิโลเมตรบนที่ราบสูงกองลอย ซึ่งครอบคลุมชุมชนหมู่บ้านละว้าในกลุ่มน้ำสาละวิน ทั้งพื้นที่อำเภอแม่สะเรียง อำเภอแม่ลาน้อย อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมทั้งบนเทือกเขาถนนธงชัยตะวันตก บริเวณตะเข็บรอยต่อระหว่างอำเภอแม่ลาน้อยกับอำเภอแม่แจ่ม มีชาวละว้ากลุ่มหนึ่งเรียกตนเองว่า “ละเวือไพร” (Lawua Prei) หรือ “ละเวือ” ตั้งหมู่บ้านกระจายอยู่ในผืนป่าหนาที่ิบ บนเทือกเขาสลับซับซ้อนห่างไกลยากที่คนทั่วไปจะเดินทางเข้าไปถึง อาทิ บ้านป่าแป๋ บ้านดง บ้านขอม บ้านเฮาะ บ้านมีดหลง บ้านอุมลอง ฯลฯ ชาวละว้าอีกกลุ่มหนึ่งเรียกตนเองว่า “อังซ่า” (Ang - Ka) ตั้งถิ่นฐานบนดอยสูงที่สุดในเทือกเขาถนนธงชัย และต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น “คอยอินทนนท์” หลังเจ้าดารารัศมีนำอัฐิเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ผู้เป็นพระบิดาไปเก็บรักษาไว้ในถ้ำ (ที่เก็บอัฐิ) บนยอดดอย นอกจากนี้ ในหมู่บ้านละว้าแต่ละแห่งมีกลุ่มคนที่เรียกว่า “ละเวือขุน” ซึ่งหมายถึงชาวละว้าผู้สืบเชื้อสายขุนหลวงวิลังคะ “ละเวือขุน” กระจายอยู่ทุกหมู่บ้าน ปัจจุบันนิยมเรียกว่า “สะมัง” ทำหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งเป็นผู้หยอดข้าวไร่ที่แปลงเกษตรผสมผสานในไร่มุมนเวียนแต่ละแห่งเป็นคนแรก ตามแบบแผนจารีตที่สืบทอดกันต่อมาแต่สมัยโบราณ หลังเก็บเกี่ยวกินข้าวใหม่ แต่ละครัวเรือนจะนำข้าวเปลือกมามอบให้ครอบครัวสะมัง

ชุมชนละว้าที่มีขนาดใหญ่ และมีจำนวนประชากรมากอีกแห่งหนึ่ง คือ บริเวณที่ราบลุ่มน้ำปาย อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นหุบเขากว้างใหญ่ โอบล้อมด้วยแนวเทือกเขาถนนธงชัยตะวันตก พบซากโบราณสถาน วัดร้าง สถูปเจดีย์ และหลุมฝังศพของละว้ากระจายอยู่ทั่วไปไม่ต่ำกว่า 300 แห่ง ทั้งในหุบเขาริมแม่น้ำปาย บนที่ดอน และบนยอดเขาสูง ที่ยอดเขาเหนือวัดแม่สีมีเจดีย์สร้างด้วยอิฐขนาดใหญ่ ในรูปทรงย่อเหลี่ยมมุมสลับสอง มีกำแพงแก้วล้อมรอบคล้ายที่วัดพระธาตุภูข้าว (ภูเข่า) บ้านสบรวก ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย นอกจากนี้บนยอดเขาใกล้น้ำตกเออเกาะเต๋อ ซึ่งเป็นต้นน้ำแม่ปิงน้อย มีการนำหินมาฝังเรียงเป็นรูปวงกลม ชาวบ้านเรียกว่า “วัดศิลา” หรือ “วัดหิน” (อุคร วงษ์ทับทิม. 2545 : 54 - 55)

ชุมชนหมู่บ้านละว้า (ลัวะ) ในพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน ถูกชาวไตลื้อที่อพยพจากเมืองหล้าในสิบสองปันนา เรียกกันว่า “ถิ่น” (Htin) หรือ “ข่าถิ่น” (Khathin) ซึ่งมีความหมายว่า ชาวข่าผู้เป็นเจ้าของถิ่นเดิม ชาวละว้ากลุ่มนี้ใช้ภาษาในกลุ่มออสโตร – เอเชียติก สาขาย่อย มอญ – เขมร ในตระกูลขมุ และมลาบริ แยกเป็นกลุ่ม 2 กลุ่มย่อย กลุ่มแรกเรียกตัวเองว่า “ถิ่นไพร” หรือ “ถิ่นปรัย” (Htin Prai) กลุ่มที่สองเรียกตัวเองว่า “ถิ่นมาล” (Htin Mal) ทั้งสองกลุ่มมีภาษาพูดเฉพาะของตนที่แตกต่างกัน และแตกต่างจากภาษาของละว้ากลุ่ม “ละเวือ” บนเทือกเขาถนนธงชัย ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน

กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวปาฐกถาธรรมที่วัดสวนโมกขพลาราม เมื่อ 12 ธันวาคม 2522 ตีติงการศึกษาเรียนรู้ของสังคมไทยในปัจจุบันไว้อย่างคมคาย และตรงประเด็น ว่า

การศึกษาที่ให้กันแต่เพียงความรู้หนังสือและอาชีพนั้น ไม่ทำให้ผู้สอนเป็นครูที่แท้จริงได้เลย เรามาคำนี้ถึงความจริงที่แท้จริงกันเถิด เราสามารถจัดการศึกษาของเราให้เป็นการศึกษาที่แท้จริง ไม่ใช่การศึกษาที่จบแล้วมีแต่ความเห็นแก่ตัว อันเป็นต้นเหตุแห่งวิกฤตการณ์ทั้งหลาย หรือศึกษาแล้วยังออกไปอาชญากรรม เสพยาเสพติด หรือเป็นฮิปปีอันแสนจะน่ารังเกียจ หากความเป็นสุภาพบุรุษหรือสัตบุรุษไม่ได้เลย นักคอรปชั้นทั้งหลายล้วนผ่านการศึกษาศึกษาสูงๆ ของสมัยนี้มาแล้วทั้งนั้น จะตั้งองค์การ ป.ป.ป. อีกรึ้อยองค์การ ก็ไม่สามารถปราบปรามได้...

ครั้งหนึ่งที่สวนโมกข์ กำลังประชุมกันอยู่ด้วยนักเรียนจำนวนร้อย และครูตามสมควร อาตมากล่าวกับนักเรียน ว่า การสูบบุหรี่คือการเอาควันไปรมปอด ให้ปอดที่ยังคืออยู่มันเสียไปเร็วๆ ใครอยากให้ครูสูบบุหรี่บ้างยกมือขึ้น ไม่มีนักเรียนคนไหนยกมือขึ้นมาเลย ยังแถมเหลียวไปดูครูของตนบางคนด้วย อาตมาพูดต่อว่า คุณครูทั้งหลายช่วยเป็นพยานด้วย ว่านักเรียนของเราต้องการอย่างไร อาตมาถามอีกว่า นักเรียนคนไหนต้องการให้ครูดื่มน้ำชนิดหนึ่งซึ่งทำให้ดับแฉียงและตายเร็วยกมือขึ้น ไม่มีนักเรียนคนไหนยกมือ ในที่สุดก็พบว่า ครูกับนักเรียนของเรายังเดินสวนทางกันอยู่ ควรจะปรับปรุงเสียใหม่

อุดมคติขึ้นอยู่กับการบังคับตนเอง พุทธศาสนาเน้นมากเรื่องการบังคับตนเอง เรียกว่า อัตตทัตโม หรืออัตตทัตตดา การบังคับตนเองต้องขยายออกไป 5 ข้อ คือการรู้จักตนเอง การเชื่อมั่นตนเอง การบังคับตนเอง การเคารพตนเอง และการพอใจตนเอง

เรารู้จักตนเองว่าเราเป็นครู ตามอุดมคติของความเป็นครู เราเชื่อมั่นตัวเอง ว่าสามารถที่จะเป็นได้แน่นอน เราบังคับจิตหรือตนเองให้ทำเช่นนั้น ขนาดที่เรียกว่าบังคับข้างที่ตกมัน แล้วเราเคารพตนเองที่ทำเช่นนั้นได้ ถึงกับยกมือไหว้ตนเอง เพราะความพอใจในตัวของเรา ขอเราจงมาเป็นครูเอาบุญกันเถิด เพื่อช่วยกันสร้างโลกให้เต็มไปด้วยบุญ โดยเสียดสละความสุขทางเนื้อหนังในการบริโภค “ส่วนเกิน” ที่ไม่จำเป็นแก่ชีวิตประการใดๆ กันเสียเถิด ขอทำทนายให้ใครคนใด ว่า ยังมีกรรมมีชีวิตแบบไหนอีก ที่ประเสริฐไปกว่านี้ หรือยกมือไหว้ตัวเองได้มากไปกว่าการมีชีวิตแบบนี้

(พุทธทาสภิกขุ. 2551 : 7 - 11)

แม้ชาวละว้าบางคนจะอ่านหนังสือไม่ออก เขียนหนังสือไม่ได้ แต่พวกเขาผ่านกระบวนการเรียนรู้ มีการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาจากคนรุ่นก่อนไม่ขาดสาย ผ่านวรรณกรรมบอกเล่าอันได้แก่ นิทาน คำานาน บทเพลง ฯลฯ นอกเหนือจากมีการเรียนรู้ผ่านเอกสารใบลาน ปับสาหรือ

สมุดกระดาศา ซึ่งถือเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ (Written Literature) รวมทั้งการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ในชีวิตประจำวัน เช่น การลงแขกปลูกข้าวไร่ในไร่หมุนเวียน ฯลฯ

ขณะที่การศึกษาเรียนรู้ในยุคโบราณของชาวละว้าลุ่มน้ำโขงและสาละวิน โดยเฉพาะละว้าบนภูเขาปลั่ง ในสิบสองปันนา มีการจารข้อความลงบนใบลาน และ “ปืบสา” หรือสมุดกระดาศา ชาวจีนในมณฑลยูนนานและมณฑลอื่นๆ ก็มีการบันทึกความรู้ต่างๆ ลงบนแผ่นไม้ไผ่และกระดองเต่า กรณีการขุดพบสุสานราชวงศ์ฮั่นที่ภูเขาเหียนเซ่าซาน อำเภอหลินอี้ มณฑลซานตงเมื่อปี 2525 มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะในสุสานดังกล่าวมีแผ่นไม้ไผ่จารข้อความด้วยตัวอักษรจีนโบราณ เป็นตำราพิชัยสงครามซุนวู และตำราพิชัยสงครามซุนปิน เป็นการถ่ายทอดความรู้แบบลายลักษณ์ ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ซึ่งโจว เก้อเลียง หรือที่คนไทยรู้จักในชื่อ “ขงเบ้ง” ได้นำศาสตร์การยุทธ์ดังกล่าวนี้มาสู้รบกับกบองทัพของชาวละว้าที่นำโดยเบ้งเฮก ดังมีบันทึกอยู่ในนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ “สามก๊ก”

เป็นที่ประจักษ์ว่า ชาวละว้ากลุ่มปลั่งมีวัฒนธรรมด้านดนตรีที่งดงามวิจิตร โดยมีดิ่ง ฆ้อง ฉิ่ง ฉาบ และกลอง เป็นเครื่องดนตรีหลัก มีความไพเราะและมีชีวิตชีวาราวเสียงดนตรีจากสรวงสวรรค์ สำหรับดิ่งเป็นเครื่องดนตรีโบราณที่มีปรากฏในภาพจำหลักนูนต่ำที่ปราสาทนครวัด (Angkor Wat) นอกจากนี้มีการถ่ายทอดศิลปะการเล่นดนตรีพื้นบ้าน การขับร้องและฟ้อนรำของชาติพันธุ์ไว้อย่างต่อเนื่องไม่ขาดสายแล้ว ชาวละว้ายังสืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาด้านต่างๆ ด้วย “อักษรธรรม” ที่ใช้กันในพุทธศาสนา

ภาพที่ 3 เอกสารใบลานจารคำสอน บทสวด ตำนาน และภูมิปัญญาสมุนไพรร

อนาโตล โรเจอร์ เป็ลติเยร์ นักวิชาการสถาบันฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ เสนอผลการสำรวจงานวรรณกรรมในพื้นที่ระหว่างเชียงตุงกับสิบสองปันนา ว่าชนเผ่าลัวะที่อาศัยอยู่ระหว่างเชียงตุงกับสิบสองปันนา (หมายถึงชาวละว้ากลุ่ม “ปลั่ง” หรือที่ชาวไทใหญ่เรียกว่า “ไตหลอย”) ใช้อักษรธรรมเขียนวรรณกรรมลงในใบลานหลายเรื่อง ชนเผ่าลัวะกลุ่มนี้เคร่งครัดศีลธรรม นับถือพุทธศาสนา เคารพบูชาตัวอักษรและวรรณกรรมนี้มาก

นอกจากนี้ชาวละว้ามีการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย ซึ่งพญามังราย กษัตริย์ละว้าผู้สืบเชื้อสายปู่เจ้าลาวจกหรือลวจังกราชแห่งดอยตุง ได้เขียนกฎหมาย “มังรายศาสตร์” ให้ทุกคนยึดเป็นกฎจารีตของชุมชน และปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้โดยเคร่งครัด หากมีการฝ่าฝืนล่วงละเมิดต้องถูกลงโทษหรือ “ปรับไหม”

กฎหมายฉบับนี้ถือเป็นกฎหมายลายลักษณ์ฉบับแรกของไทย อีกทั้งเป็นการแสดงว่ากลุ่มชาติพันธุ์ละว้าส่วนหนึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ราบ ทำการเกษตรในพื้นที่ราบหรือในหุบเขาที่มีแม่น้ำลำธารไหลผ่าน มีองค์ความรู้และภูมิปัญญาการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย มีการประกอบพิธีเช่นไหว้ผีฝาย ขุดลอกลำเหมืองหรือ “ฮางเหมือง”

ศาสตราจารย์ ดร.ระพี สาคริก อธิการบดี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กล่าวถึงประสบการณ์เรียนรู้ในชีวิต ไว้ดังนี้

ผมเรียนมาทางด้านดิน แต่ผมไม่ได้มองดินในเชิงวิทยาศาสตร์เท่านั้น โดยจะมองในอีกด้านคือ ในด้านที่เป็นนามธรรมหรือมองว่าดินมีชีวิต ไม่ได้มองดินในแง่ที่เป็นแร่ธาตุแต่เพียงอย่างเดียว อันเป็นการเชื่อมโยงระหว่างวัตถุกับโลกธรรม เหมือนดั่งที่ผมเคยเขียนไว้ว่า “เรียนรู้ธรรมะจากโลกเรียนรู้ธรรมะจากธรรมชาติ” ธรรมชาติในที่นี้ไม่ได้หมายถึงแต่ภูเขา ต้นไม้ หรือลำธารเท่านั้น แต่เป็นธรรมชาติในใจเราด้วย ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่สุด ดังนั้นเราจึงต้องหมั่นสำรวจตัวเองอยู่เสมอ เพื่อให้เข้าใจความจริงที่อยู่ในใจและไม่หลงลืมตน คนทั้งโลกดีทั้งนั้น ถ้าใจเราดี เราก็เห็นคนอื่นในด้านดี แม้คนเราจะมิชอบเสียมาก แต่ก็มีส่วนดี ถ้าเราให้กำลังใจกันก็จะช่วยปล้ำน้ำเสียได้เอง เราต้องเอาชนะคนด้วยความดี ซึ่งจะทำให้ใจเรายิ่งขึ้นไปอีก (ระพี สาคริก, 2547 : 10 - 11)

ปัจจุบัน เทคโนโลยีสื่อสารสนเทศเข้ามามีบทบาทในการศึกษาเรียนรู้ มีการสืบค้นจากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ในเวบไซต์ต่าง ๆ ตำราเรียนของหลายประเทศ เช่น สาธารณรัฐประชาชนจีน ส่วนหนึ่งมีแผ่นซีดี – รมประกอบ ช่วยให้สามารถศึกษาเรียนรู้ได้ด้วยตนเองในทุกเวลาและทุกสถานที่ เช่น หนังสือประกอบการสอนวิชา Western Civilizaion with Chinese Comparisions ของ John G. Blair และ Jerusha Hull McCormack ศาสตราจารย์เยี่ยมเยียน (Visiting Professor) ที่ Beijing Foreign Studies University

ประเทศไทยแม้ไม่ได้เป็นอาณานิคม แต่โดยนัยทางเศรษฐกิจ – สังคม การเมือง และวัฒนธรรมช่วงที่ผ่านมา มีสภาพไม่ต่างไปจาก “อาณานิคมสมัยใหม่” (Neo Colonial) ของสหรัฐอเมริกา ที่เข้ามาแทรกแซงกิจการภายในของไทยอย่างต่อเนื่อง เช่น สนับสนุนและให้การรับรองรัฐบาลทหารที่ก่อรัฐประหาร (Coup d'etat) ยึดอำนาจรัฐบาลจากการเลือกตั้ง ช่วงที่ผ่านมาสหรัฐอเมริกาให้ความช่วยเหลือด้านการทหาร ผ่านหน่วยงานที่ปรึกษาทางทหารหรือจัสแม็ค (JUSMAC) มีการใช้สนามบินอุดรธานีเป็นฐานทัพในการโจมตีทั้งระเบิดประเทศเพื่อนบ้าน ในช่วงสงครามเวียดนาม และสงครามปลดปล่อยประเทศลาว หรือ “สงครามลาวฆ่าลาว”

จักรวรรดินิยมสมัยใหม่และวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามามีอิทธิพลในชีวิตประจำวัน มีการขยายตัวของธุรกิจข้ามชาติโดยเฉพาะธุรกิจค้าปลีก การเปิดเขตการค้าเสรี (Free Trade Area - FTA) ขีดกีดกันการค้าเสรีระดับทวีปและพหุภาคี ภายใต้ “ระเบียบโลกใหม่” (New World Order) วัฒนธรรมการบริโภคแบบ “มูมมามตะกละตะกราม” (Greedy Consumer) มีการบริโภคทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองโดยไม่คำนึงถึงคนรุ่นอนาคต ภาวะอุตสาหกรรมประกอบการผลิตโดยไม่คำนึงถึงความสามารถในการรองรับของธรรมชาติ (Natural Carrying Capacity – Ncc) ความสามารถในการรองรับของสังคม (Social Carrying Capacity - Scc) และสุขภาพอนามัยของประชาชน ก่อให้เกิดปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Environmental Degradation) นำมาซึ่งปัญหาโลกร้อน (Global Warming) และปัญหาการเจ็บไข้ได้ป่วย เช่น กรณีการทำเหมืองแร่สังกะสีที่จังหวัดตาก ที่ก่อปัญหาสุขภาพจากการตกค้างของสารโลหะหนักแคดเมียมในลักษณะเดียวกับที่อ่าวมินามาตะ ในเกาะคิวชู ของญี่ปุ่น และโครงการลงทุนด้านอุตสาหกรรมที่มามากาพุด จังหวัดระยอง ซึ่งสร้างปัญหาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและอาชีวอนามัยของประชากรในพื้นที่

ปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ในยุคปัจจุบัน คือ แผนภาพความรู้ (Knowledge Mapping) และระบบการศึกษา (Education System) ซึ่งถูกสร้างและพัฒนาขึ้นมาตามแบบอย่างโลกตะวันตก ที่ดูเสมือนเป็นความทันสมัย กระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับวิถีชีวิตสมัยใหม่ เป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่ต้องพึ่งพิง (Dependent) อยู่ภายใต้ศูนย์อำนาจและแหล่งภูมิปัญญาภายนอก โดยเฉพาะกรอบแนวคิดตะวันตกที่ปลูกฝังค่านิยมเรื่องการแข่งขัน สร้างชนชั้นนำผู้ชำนาญการในแขนงวิชาชีพและวิชาการสาขาต่างๆ ตามแบบจำลองของวัฒนธรรมอุตสาหกรรมโลกตะวันตก (เสนห์ จามริก. 2546 : 11)

รุ่ง แก้วแดง เสนอแนวทัศนะเกี่ยวกับการปฏิรูปการเรียนรู้ไว้อย่างน่าสนใจในปี 2546 โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นการเรียนรู้และวัตถุประสงค์สำคัญของการก่อตั้งโรงเรียนดังมีข้อความเกี่ยวกับแนวคิดดังกล่าวปรากฏใน “โรงเรียนนิติบุคคล : โรงเรียนแห่งการเรียนรู้” ดังนี้

เพื่อจัดการให้ผู้เรียน ได้เรียนรู้ ผู้เรียนหรือนักเรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติ และเต็มตามศักยภาพ โรงเรียนต้องเป็นแหล่งเรียนรู้ ไม่ใช่เป็นโรงสอน พร้อมทั้งชี้ปัญหาวิกฤตการศึกษาในปัจจุบัน ว่า มีหลายประการ ซึ่งล้วนบั่นทอนเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และทรัพยากรมนุษย์ของประเทศชาติในระยะยาว อันได้แก่

1. ผู้เรียนไม่สนุก รู้สึกว่าน่าเบื่อ ไม่มีความสุข ต้องท่องจำ ทำให้เครียด ผู้เรียน ส่วนหนึ่งหนีไปเล่นเกมส์ มั่วยา มั่วเซกส์ เล่นพนันบอล ฆ่าตัวตาย
2. การศึกษาแยกผู้เรียนออกจากชุมชนท้องถิ่น สถานศึกษาต้องร่วมกับชุมชนสร้างหลักสูตรท้องถิ่น
3. การศึกษารวมศูนย์ในเมืองใหญ่ รวมทั้งเป็นแหล่งงาน แหล่งอุตสาหกรรมดึงคนเข้าสู่เมือง ต้องกระจายงานสู่ท้องถิ่นชนบท
4. สถาบันครูและคุณภาพของครูตกต่ำ คุณธรรม จริยธรรมของครูด้อยลง
5. การศึกษาไม่มีจุดหมายชัดเจน ต้องมุ่งเน้นพัฒนาความรู้ความสามารถ รวมทั้งคุณภาพชีวิตของคนและชุมชน
6. การศึกษาไม่สอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงของสังคม ห่างไกลจากวิถีชีวิตประจำวันของคนในสังคม ไม่เน้นการจัดการเรียนรู้ตามความถนัดของผู้เรียน
7. โรงเรียนแยกตัวออกจากสังคมและชุมชน

โลกไร้พรมแดนในศตวรรษที่ 21 ต้องมีการเตรียมคนเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และเทคโนโลยี ที่ผ่านมากกระทรวงศึกษาธิการได้ดำเนินการปฏิรูปการศึกษา แต่ในเชิงปฏิบัติ สังคมมองว่าเป็นการปฏิรูปเพียงรูปแบบและโครงสร้างองค์กร รวมทั้งโครงสร้างรายได้ของบุคลากรทางการศึกษาเท่านั้น มิได้ปฏิรูปเนื้อหาสาระด้านวิชาการแต่อย่างใด

ด้านประเวศ ะสี ได้กล่าวปาฐกถาในหัวข้อ “เด็กไทยไม่โง่” ไว้ในช่วงปี 2547 มีสาระสำคัญสอดคล้องกับทัศนะของรุ่ง แก้วแดง สรุปได้ ดังนี้

การศึกษาไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญปัญหาหลงทิศหลงทาง ควรที่จะมีการปฏิรูปการศึกษาไปสู่ยุคที่ 2 เพื่อให้เกิดการปฏิรูปการเรียนรู้ เนื่องจากการปฏิรูปยุคที่ 1 ที่ผ่านมา เป็นเพียงการปฏิรูปตัวกระทรวงศึกษาธิการเท่านั้น จึงควรมีการปรับเปลี่ยนแนวทางการเรียนรู้ ดังนี้

1. ลดการเรียนแบบท่องหนังสือ ลดการเรียนในห้องเรียนให้น้อยที่สุด
2. เรียนรู้จากประสบการณ์ จากการทำงานในชีวิตจริงจะช่วยให้คิดและจัดการเป็น

3. เรียนรู้จากสื่อสารมวลชนทุกชนิด สื่อสารมวลชนเองก็ต้องพัฒนาด้วย เพื่อให้มนุษย์เกิดสติปัญญา ไม่ใช่สนใจแต่เรื่องหงส์ดำหงส์แดงที่นำไปสู่อบายมุข
4. เรียนรู้ตามฉันทะที่พิเศษ โดยรู้ตัวว่าชอบอะไร แล้วเรียนไปตามนั้น
5. ศึกษาค้นคว้าวิจัยให้เข้าใจลึกซึ้ง ปัจจุบันคนไทยมีแต่ให้ความเห็นกันมากมาย จนกลายเป็น “มั่งศาสตร์” แต่ไม่มีองค์ความรู้ แม้แต่ในวงการแพทย์ รักษาผู้ป่วยด้วยความเห็นของแพทย์แต่ละคนโดยไม่มีกรวิจัยที่ถูกต้อง ทำให้เสียประโยชน์มากถึง 50,000 ล้านบาทต่อปี

คนไทยไม่โง่ ทุกคนมีความเก่งในด้านต่างๆ แตกต่างกัน ระบบการศึกษาสอนให้ท่องหนังสือเหมือนกันหมด ทำให้คนไทยโง่ กลายเป็นตราบาป สร้างปมด้อยไว้ให้ชาติเต็มไปหมด ระบบการศึกษาไทยที่มีมาเป็นระยะเวลา 100 กว่าปี ทำให้คนไทยโง่และเป็นโรคประสาท เพราะเป็นระบบการศึกษาแบบเอกนิยม ท่องหนังสือเหมือนกัน ขัดแย้งกับธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความหลากหลาย โดยเฉพาะเด็กมักเรียนรู้จากการกระทำมากกว่าการท่องจำ แต่เรากลับเอาเด็กทั่วประเทศไปนั่งท่อง จึงไม่รู้ถึงความจริงและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของคนทั้งประเทศ

การศึกษาที่ผ่านมาทำให้คนไทยไม่รู้ถึงความแตกต่างในวิถีชีวิตเพื่อนมนุษย์ ปัญหาที่ภาคใต้จึงเกิด เพราะการสร้างคนไทยให้ไม่เข้าใจเพื่อนมนุษย์ ระบบการศึกษาแบบนี้ทำลายระบบศีลธรรมพื้นฐานหมดทั้งประเทศ โดยไม่รู้ตัว ศีลธรรมพื้นฐานของการเคารพศักดิ์ศรี เคารพคุณค่าของความเป็นคน มนุษย์ทุกคนมีคุณค่าและมีความถนัดต่างกัน ถ้าการศึกษามีความหลากหลายให้เลือกในสิ่งที่ชอบ ทุกคนจะเก่งหมด แต่เก่งในทางต่างๆ กัน ระบบการศึกษาของเราในทุกวันนี้จะมีคนอยู่ 2 - 3 คน ที่ท่องหนังสือได้เก่ง นอกนั้นเป็นคนไม่เก่ง นี่เป็นการสร้างตราบาปให้กับมนุษย์ สร้างปมด้อยไว้ให้ชาติ ระบบสอบเอนทรานซ์เหมือนประตูที่แยกระหว่างสวรรค์กับนรก ใครผ่านเข้าไปได้เหมือนขึ้นสวรรค์ ใครผ่านเข้าไปไม่ได้เหมือนตกนรก ธรรมชาติของคนไม่ได้เป็นอย่างนั้น ระบบทำลายคุณค่าความเป็นคน ทำลายทรัพยากรของประเทศ จริงแล้วคนไทยไม่โง่แต่ระบบการศึกษาทำให้คนไทยโง่ไปหมด

อีกสองปีถัดมา Cristopher Wright เสนอแนวคิดด้านวัฒนธรรมต่อสาธารณชนในปี 2549 มีประเด็นที่สอดคล้องกับแนวทัศนะของพุทธทาสภิกขุ รุ่ง แก้วแดง และประเวศ วะสี โดยชี้ปัญหาการศึกษาของไทย ว่า

เราก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ สิ่งต่างๆ รอบตัวเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก กฎเกณฑ์สำคัญ คือ การศึกษา ทว่าการศึกษาของเราเริ่มล้าสมัยและไม่มีความหมาย อยู่ในยุคสมัยเก่า ในยุค Old School ยังคงใช้หลักสูตรแบบเดิมๆ ซึ่งใช้มาช้านานโดยไม่เปลี่ยนแปลง โรงเรียนไทยกว่า 60 เปอร์เซ็นต์ อยู่ในชั้น โคม่า นับว่ายังดีที่มีเด็กเก่งในกรุงเทพฯ ช่วยกู้หน้าในการแข่งขันโอลิมปิกวิชาการ การเรียนรู้ของเด็กไทยยังให้น้ำหนักที่การเรียนรู้แบบ Inside - out คือ เรียนรู้จากในห้องเรียนเป็นสำคัญ โดยมี

ครูเป็นผู้สอนหรือเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้ ครูยังไม่ปรับเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้เอื้ออำนวย ความสะดวก (Facilitator) หรือเป็นผู้ชี้แนะให้คำแนะนำหรือเป็นเสมือน โโค้ชให้แก่ผู้เรียน เวลาที่ โลกถูกทำให้เล็กลงด้วยเทคโนโลยีสื่อสารสนเทศ โซเชียลมีเดีย เราเกิดความกลัวหลัง ถอดชุด ราชปะแตน ที่ง่ามขึ้น มุ่งสู่ความเป็นอินเตอร์ ความเป็นเวิร์ลคลาสกัน เด็กไทยสมัยใหม่กำลังหลงทาง อยู่ในโลกแห่งสองวัฒนธรรม (Lost in the Cultural Gap) ไม่รู้ว่าวัฒนธรรมฝรั่งที่รับมาไม่ใช่วัฒนธรรม ฝรั่งที่แท้จริง เป็นเพียงวัฒนธรรมที่แยกๆ ของฝรั่งเท่านั้น

การเรียนรู้ที่ดี คือ การเรียนรู้แบบวัฒนธรรม Hard Culture มุ่งมั่นเอาจริงเอาจังอย่างแน่วแน่ ต้องการจะรู้จริง เก่งจริง ตั้งใจเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน เป็นการเรียนรู้แบบ Outside In คือ เริ่มเรียนรู้และฝึกฝนจากนอกห้องเรียนก่อน ไม่ว่าจะป็น โรงเรียนกวดวิชา หรือการเรียนรู้ด้วยตนเอง แล้วค่อยมาเรียนและฝึกในในห้องเรียน ซึ่งการจะทำอย่างนี้ได้ต้องเลิกหวังที่จะพึ่งแต่ครูและการเรียนรู้ ในห้องเรียน ทุกวันนี้ผลคะแนนสอบเฉลี่ยของสถาบัน TOEFL และ TOIC ในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ ปรากฏว่าคนไทยแพ้ลาว พม่า และเวียดนาม ได้คะแนนเฉลี่ยอันดับท้ายๆ ขณะเพียง กัมพูชา และปัจจุบันเด็กไทยมีระดับไอคิว (IQ) ต่ำกว่าปกติ เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ วิธี เดียวที่จะทำให้คนไทยพัฒนาตามโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ คือ ต้องแปรรูปการศึกษา ให้เป็นโครงการ Mega Project ต้องแปรรูปการศึกษาทั้งระบบ

พุทธทาสภิกขุ (2551 : 5 - 6) มีความเห็น ว่า การปฏิรูปการศึกษาของไทยยังพัฒนาไปไม่ ถูกทิศถูกทาง ยังมีสภาพเป็น “พระเจดีย์ยอดควั่น” ท่านได้กล่าวปาฐกถาธรรมในหัวข้อ “ครูเป็นพระ เจ้าผู้สร้างโลก” ที่สวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2522 ไว้ ดังนี้

อาตมาถือว่าครูเป็นผู้สร้างโลก แต่มีคนโง่หาว่างมงาย อาตมาบอกเขาว่า โลกประกอบด้วย คนทุกคนในโลก ทุกคนในโลกเป็นอย่างไร โลกก็จะเป็นอย่างนั้น ทุกคนในโลกจะเป็นอย่างไร ก็แล้วแต่ว่าเขาได้รับการศึกษามาอย่างไร เขาจะได้รับการศึกษาอย่างไรนั้น มันแล้วแต่ที่ครูเขาจะสอน ให้อย่างไร ดังนั้น มันเป็นหน้าที่ของครูหรือของผู้จัดให้ครูสอน จะต้องจัดให้โลกมีการศึกษา ชนิดที่ไม่เป็น “พระเจดีย์ยอดควั่น” อีกต่อไป โลกจึงจะเป็นโลกที่งดงามสมบูรณ์ด้วยมนุษยธรรม เพราะว่าโดยแท้จริงแล้ว ครูเป็นผู้สร้างโลก หรือจะเรียกว่าเป็น “พระเจ้าผู้สร้างโลก” ก็จะถูกต้องที่สุด ปัญหาเหลืออยู่แต่ว่า ใครจะเป็นผู้สร้างครูที่แท้จริงเท่านั้น ครูที่แท้จริงเป็นอย่างไร นี่คงจะเป็นปัญหาใหญ่ และยากเกินกว่าที่ใครจะช่วยตัดสินใจได้ บรรดาครูที่รวมหัวกันเป็นเหมือนสหภาพแรงงานต่อสู้รัฐบาล ให้จัดให้ครูมีฐานะหรือรายได้ไม่แพ้กรรมกรแห่งรัฐวิสาหกิจ นั้นคงจะให้ความหมายของคำว่า “ครู” ไปในลักษณะหนึ่ง ผิดจากครูสมัยโบราณที่ไม่เคยต่อสู้เรียกร้องเกี่ยวกับสิ่งนี้ นั่นเพราะเขาบูชา ความเป็นปุชนิยบุคคลยิ่งกว่าเงินเดือน หรืออะไรกันแน่ เป็นสิ่งที่ต้องคิดดู หรือจะหาว่าเขาเป็นครู ในสมัยที่เจดีย์ยอดควั่นก็ตามใจ

ในเมืองไทยเรามีครูจำพวกหนึ่ง ขึ้นสังกัดอยู่กับกระทรวงศึกษาธิการของรัฐบาล ครูอีกพวกหนึ่งขึ้นสังกัดอยู่กับพระพุทธเจ้า ซึ่งใครๆ ก็เรียกท่าน ว่าเป็น “พระบรมครู” แต่ก็มีครูบางคนเหมือนกันที่ขึ้นอยู่ที่เดียวกันทั้งสองสังกัด ซึ่งมองเห็นได้ชัดว่า ครูที่บูชาแต่ความเป็นปุชนียบุคคล แทนที่จะบูชาเงินเดือน ครูพวกนี้เห็นเงินเดือนเป็นเสมือนดอกไม้รูปเทียน ที่บูชาความเป็นปุชนียบุคคลของเขา จึงไม่มีแก่ใจที่จะเรียกร้อยอะไร ก้มหน้าก้มตาเป็นครูผู้สร้างโลกต่อไป จนเงินเดือนกลายเป็นเศษขยะมูลฝอยที่อยู่ใต้ฝ่าเท้า แทนที่จะเอามาอยู่บนศีรษะด้วยการบูชา เขามีอาชีพเจ้าหนี้ คือ ทำคุณประโยชน์แก่ประชาชน มากยิ่งกว่าเงินเดือนที่เขาได้รับ สมกับคำว่า “ครู” ซึ่งแปลว่า “หนัก” คือ มีพระคุณหนักอยู่บนศีรษะของทุกคนในโลก ที่เขาตั้งใจสร้างมันขึ้นมา

คำว่า “ครู” ปทานุกรมสามัญอินเดีย แปลว่า “ผู้นำทางวิญญาณ” (Spiritual Guide) แต่เมื่อเร็วๆ นี้มีนักศัพทศาสตร์บางคน บอกว่า รากศัพท์ที่แท้จริงของคำๆ นี้แปลว่า “ผู้เปิดประตู” แต่ก็คือ ผู้เปิดประตูทางวิญญาณอีกนั่นเอง ได้แก่การเปิดประตูออกแห่งอวิชชา ให้สัตว์ทั้งหลายอันอยู่ในเล่าที่แสนจะมีด – เหม็น – สกปรก - ไร้อิสรภาพ ได้ออกมาสู่ที่สะอาดโล่งแจ้ง และมีอิสรภาพ นี่คือ วิญญาณแห่งความเป็นครูที่แท้จริง

ในศตวรรษที่ 21 มีการพัฒนาองค์ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีระดับสูง และบูรณาการความรู้สาขาต่างๆ ให้เกิดประโยชน์สูงสุด พลวัตทางเศรษฐกิจ - การเมือง ของสังคมโลก มีการปรับตัวอย่างขนานใหญ่ ระเบียบโลกใหม่ในศตวรรษที่ 21 ครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ดังเช่น องค์การการค้าโลก (World Trade Organization – WTO.) ประชาคมยุโรป (European Community - EC) มีการใช้กฎเกณฑ์ร่วม และใช้สกุลเงินยูโรร่วมกันในกลุ่มประเทศภาคีสมาชิก รวมทั้งมีการยึดแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) เป็นแนวบรรทัดฐานในการดำเนินนโยบายคุ้มครองสิ่งแวดล้อม

Bill Gates ซึ่งถึงปรากฏการณ์สังคมไว้ใน “The Road Ahead” ว่า ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา การแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสาร การขยายตัวของการค้าในตลาดโลก และการแพร่อิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก ล้วนมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนและชุมชนต่างๆ จนยากจะหลีกเลี่ยง ประเด็นดังกล่าวส่งผลให้นานาประเทศต้องปรับตัวให้เหมาะสมกับพลวัตสังคมโลกาภิวัตน์ ซึ่งเรื่องนี้ในปี 2550 กระทรวงศึกษาธิการ สาธารณรัฐประชาชนจีน ตระหนักดีถึงสถานการณ์โลกที่แปรเปลี่ยนสู่ยุคศตวรรษที่ 21 หรือ “เออร์สี่อีซีอี” อันเป็นยุคสมัยโลกาภิวัตน์ ได้อนุมัติให้มีการปรับปรุงหลักสูตรและปรับปรุงเนื้อหาการเรียนการสอน ให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับพลวัตเศรษฐกิจ – สังคม และการเมือง โลก มีการพิมพ์ตำราเรียนชุดใหม่ออกมาใช้ในการเรียนการสอนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย อันได้แก่ ภาษาอังกฤษสำหรับศตวรรษที่ 21 เล่ม 1, 2, 3 และ 4 การจัดการธุรกิจการค้าระหว่างประเทศสำหรับยุคศตวรรษที่ 21 ฯลฯ

การเรียนรู้ตลอดชีวิตของชาวละแวกุ่มปลั่งและไต้ลื้อ ในจังหวัดปกครองตนเอง ไต้ลีสองปีนนา เป็นกรณีที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง หนังสือโบราณของชาวละแวกุ่มและไต้ลื้อในจังหวัดแห่งนี้จารด้วยอักษรธรรม ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับ “ตัวเมือง” ของชาวล้านนา ทั้งพระและสามเณร เรียนรู้อักษรวิธี การเขียน – การจารโบราณ โดยนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาด้านต่างๆ มาบันทึก เช่น บทสวดมนต์ ปุสสอนหลาน พ่อตาสอนลูกเขย ตำนานเชียงรุ่ง ตำนานข่าสี่แสนหม่อมม้า คำรายา สมุนไพโร ฯลฯ มีการถ่ายโยงองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง พระภิกษุสงฆ์และสามเณรมีธรรมเนียมการจารโบราณหรือการเขียนสมุดปืบสาว่า เป็นหนึ่งในกิจสำคัญที่ต้องปฏิบัติ แล้วมอบให้ญาติโยม เจ้าศรัทธาซึ่งเป็นเจ้าภาพถวายปัจจัยไทยทานในช่วงเทศกาลออกพรรษา โดยถือว่าเป็นการสืบพระศาสนา การปฏิบัติกิจดังกล่าวส่งผลให้ญาติโยมเจ้าศรัทธาได้ร่วมกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีการสืบทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไว้อย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ต่างกับในประเทศไทย แม้ปัจจุบันจะมีการตื่นตัวอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี ทว่าในดินแดนล้านนานอกจากไม่มีการสืบทอดหรือ “ผลิตซ้ำ” แล้วยังมีการทำลายองค์ความรู้และภูมิปัญญาบรรพชน หากผู้เฒ่าผู้แก่สิ้นชีวิตลง ผู้เป็นลูกหลานมักนำ “ปืบสา” หนังสือโบราณ รวมทั้งเสื้อผ้าสิ่งของเครื่องใช้ของผู้ตายไปเผาทำลายทิ้ง เป็นการทำลายมรดกองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชาติอย่างต่อเนื่องและน่าอดสูยิ่ง ดังที่มีคำกล่าวว่า “ของดีมีอยู่ไม่รู้คุณค่า ไม่รักษาแล้วยังทำลาย”

เมื่อมองย้อนไปในอดีต นักปราชญ์จากทั้งซีกโลกตะวันออกและซีกโลกตะวันตก ล้วนให้ความสำคัญกับความรู้และการศึกษาเป็นอย่างมาก มุ่งพัฒนาไปสู่การเป็นสังคมฐานความรู้ (Knowledge - Based Society) ดังเช่น Plato นักปราชญ์กรีกโบราณกล่าวว่า “ข้าพเจ้าถือว่าความรู้เข้มแข็งยิ่งใหญ่ที่สุดเหนือความสามารถใดๆ” (I count knowledge the greatest strength of all abilities) Horace นักปราชญ์โรมันโบราณ กล่าวว่า “ความรู้เป็นพื้นฐานและที่มาแห่งการผลิตผลงานชิ้นยอดเยี่ยม” (Knowledge is the basis as well as the sources of producing masterpieces) ด้าน Marcus Cicero นักปราชญ์โรมันโบราณอีกท่านหนึ่ง กล่าวว่า “ห้องที่ปราศจากหนังสือ คือร่างกายที่ไร้หัวใจ” (A room without book is a body without soul)

นักคิด - นักการศึกษา ที่นำเสนอแนวคิดทางการศึกษา มุ่งเน้นแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เกี่ยวโยงสัมพันธ์กับชีวิตและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ได้เด่นชัดยิ่ง คือ Sir Rabindranath Tagore ผู้ได้ชื่อว่าเป็นนักการศึกษา กวี และศิลปินนามอุโฆษของอินเดีย เป็นชาวอินเดียคนแรกที่ได้รับรางวัลโนเบลสาขาวรรณกรรม และเป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิศวการดี สานตินิเกตัน เสนอแนวคิดทางการศึกษา ไว้ดังนี้

การศึกษาเป็นเรื่องความเป็นอยู่ทั้งหมดของมนุษย์ คน ๆ หนึ่งจะมีสุขภาพดี ความเป็นอยู่ที่ดีนั้น เขาจะต้องได้รับการกระตุ้นภาวะรับรู้ทั้งหมด ไม่ว่าจะป็นร่างกายหรือจิตใจ จิตใจที่เกี่ยวข้อง

มีชีวิตชีวาจริงๆ กับงานสร้างสรรค์นั้น เพิ่มพลังขึ้นมาอย่างรวดเร็ว พลังเหล่านี้เสาะแสวงหาทางออกจากการแสวงหาความรู้ หรือไม่ก็จากการทำงาน เด็กมีจิตถึงสำนึกเต็มไปด้วยชีวิตชีวา เหมือนกับต้นไม้ที่มีพลังในอันที่จะสะสมรวบรวม อาหารได้จากสิ่งแวดล้อมโดยรอบ บรรยากาศมีความสำคัญสำหรับเด็กเสียยิ่งกว่า กฎเกณฑ์หรือทฤษฎีใดๆ สำคัญยิ่งกว่าติ๊กเรียนเครื่องใช้สอยหรือการสอนในชั้น รวมทั้งหนังสือตำรา ข้าพเจ้าพยายามสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ขึ้นมาในสถาบันการศึกษาของข้าพเจ้า (หมายถึง วิศวกรรมติ สานตินิเกตัน) และให้บรรยากาศการเรียนรู้เป็นหลักใหญ่ในการจัดการเรียนการสอนนั้น ความสามารถในการให้เห็นผลของมนุษย์ต้องได้รับการอุ้มชูให้เจริญขึ้น ขอมอบให้จิตมีอิสรภาพในโลกของสิ่งจะ ขอมอบให้มีจินตนาการในโลกของศิลปะ และขอมอบให้มีความเห็นอกเห็นใจในโลกของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ทุกวันนี้จิตใจของเด็กเกือบจะไม่สามารถเข้าใจคนอื่นที่ต่างภาษา ต่างวัฒนธรรม เมื่อใดที่จิตใจที่เติบโตขึ้นของเราต้องการมันขึ้นมา ความไม่เข้าใจซึ่งกันและ กันนี้เองเป็นเหตุให้เราไขว่คว้าค้นหากันในความมืด ทำร้ายกันและกันด้วยความไม่รู้ และเป็นทุกข์จากระบบที่เลวร้ายที่สุดอันเป็นความบอดโง่ของยุคสมัย

(“พยัพแคด”, ผู้แปล. 2528 : 107 - 109)

พระเทพเวที (ประยูรช ปยุตโต) ได้ดิงนักการศึกษาทั้งประเทศไว้ในปี 2531 ว่า นักการศึกษาของไทยเราใช้คำว่า “ศึกษา” สับสน เช่น ใช้ว่า “ศึกษา” คู่กับคำว่า “ปฏิบัติ” กลายเป็นว่า ศึกษาอย่างหนึ่ง ปฏิบัติอย่างหนึ่ง ศึกษากลายเป็นเรียนหนังสือ แต่ยังไม่ได้ทำ ถ้าทำจึงเรียกว่าปฏิบัติ อันที่จริงการศึกษาเป็นการปฏิบัติ ไม่ใช่แค่เรียน “ศึกษา” หรือ “ศึกษา” เป็นการเรียนรู้ให้เข้าใจ ทำให้ได้ทำให้เป็น หรือเรียนรู้และฝึกทำให้ได้ผล ไม่ใช่เรียนแต่เนื้อหาวิชาแต่อย่างเดียว

แนวคิดด้านการศึกษาของ Sir Rabindranath Tagore และพระเทพเวที (ประยูรช ปยุตโต) สอดคล้องกับ John Dewey ที่เน้นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง (Learning by Doing) ซึ่งพัฒนามาเป็นการเรียนรู้แบบโครงการ (Project - Based Learning)

ก่อนหน้านั้น หัวหน้าเผ่าอินเดียน กลุ่มเพอโบล (Pueblo) เผ่าโฮปีผู้หนึ่ง ซึ่งเกิดในปี พ.ศ. 2433 ได้กล่าวไว้ว่า

การเรียนรู้ที่จะทำงานก็เหมือนกับการเล่น พวกเราเด็กๆ มักออกไปกับผู้ใหญ่ และจดจำทำตามที่พวกเขาผู้ใหญ่ทำ พวกเรามักติดตามพ่อออกไปยังท้องไร่ท้องนา ช่วยเพาะปลูกและกำจัดวัชพืช คนเฒ่าคนแก่มักพาพวกเราออกไปเดินเล่น สอนให้เรารู้จักใช้พืชพรรณไม้และวิธีเก็บพวกเราออกไปกับพวกเขาผู้ใหญ่ เรียนรู้การเก็บถั่วลันเตามาใช้ประโยชน์ เช่น เอามาसानตะกร้า รวมทั้งออกไปขุดดินเหนียวเพื่อนำมาปั้นหม้อ เราจึงลาออกไปเก็บเกี่ยวข้าวโพด ไปเก็บฟืน รวมทั้งออกไปดูแลฝูงแกะ

(O' Connor. 1977 : 19 - 20)

คำกล่าวของหัวหน้าเผ่าโฮปี สะท้อนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง เด็กมักเรียนรู้จากการดู และเลียนแบบการกระทำของผู้ใหญ่ ดังจะเห็นได้จากคำว่า “สอน” (Teach) ในภาษาต่างๆ หลายภาษาล้วนมีความหมายเดียวกัน คือ “การแสดงให้เห็น” (Show) มนุษย์ยุคบรรพกาลเรียนรู้วิถีดำรงชีวิตให้อยู่รอดด้วยการตกปลาและล่าสัตว์ มีการสืบทอดความรู้ผ่านเรื่องเล่า ตำนาน บทเพลงที่ร้องขับขาน รวมทั้งออกไปช่วยงานพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ในครอบครัว (O’ Connor. 1977 : 2)

ยิ่งกว่านั้น แนวคิดของหัวหน้าอินเดียนเผ่าโฮปี John Dewey และพระเทพวที (ประยูรทรัพย์โต) สอดคล้องกับแนวคิดของ Jomo Kenyatta นักการศึกษาเคนยาผู้ซึ่งต่อมาได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดี และแนวคิดของ Julius Nyerere ซึ่งต่อมาได้เป็นประธานาธิบดีแทนซาเนีย

Jomo Kenyatta เสนอแนวคิดทางการศึกษาไว้ในปี 2481 (ค.ศ. 1938) ว่า

บรรดาเด็กชายหญิงต่างล้วนเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ซึ่งหลอมรวมสะท้อนออกมาเป็นบุคลิก ลักษณะเฉพาะของแต่ละคน ในฐานะที่เป็นคนในชุมชน พวกเขาเรียนรู้ถึงการใช้ชีวิต อย่างมีความสุขในชุมชน รู้จักผู้อื่นๆ ในชุมชน มีความรัก – ความเคารพต่อคนในชุมชน รวมทั้งสถานที่สำคัญต่างๆ ในชุมชน (O’ Connor. 1977 : 19)

ส่วน Julius Nyerere ได้เสนอแนวคิดการศึกษาเพื่อการพึ่งพาตนเอง (Education for Self - Reliance) ไว้ในปี 2510 (ค.ศ. 1967) ว่า

โดยแท้จริงแล้วโรงเรียนต้องเป็นของชุมชน และชุมชนก็ต้องดำเนินไปภายใต้แนวคิดการพึ่งพาตนเอง โรงเรียนทุกแห่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับประถมหรือสูงขึ้นไปในรูปแบบต่างๆ ต้องสนองตอบต่อชุมชน เป็นองค์กรของชุมชนทั้งในด้านการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคม โรงเรียนแต่ละแห่งควรมีแปลงเกษตรกรรมหรือมีโรงฝึกงาน ที่สามารถผลิตอาหารให้คนในชุมชนบริโภค อีกทั้งยังเป็นการเพิ่มรายได้ประชาชาติ นิมิโซ่เป็นเพียงคำแนะนำให้โรงเรียนแต่ละแห่งยึดเป็นแนวปฏิบัติในการฝึกฝนหรืออบรมเท่านั้น หากแต่เป็นการประกอบการทำงานด้านเกษตรกรรมและเป็นโรงฝึกงานของคนในชุมชนจริงๆ โดยที่ทั้งครูและนักเรียนต่างก็มีสถานภาพเป็นเกษตรกรจริงๆ อีกสถานะหนึ่งด้วย (O’ Connor. 1977 : 29)

การเรียนรู้ตลอดชีวิตในซีกโลกตะวันตก กรณีของ Jean Jacques Reusseau นักคิดเชิงสังคมนักสำคัญของฝรั่งเศส ซึ่งมีแนวคิดต้องการสร้างรัฐธรรมนูญหรือรัฐที่มีเหตุผล เป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้น ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ละม้ายคล้ายกับศิลปินแห่งชาติสาขาการแสดงตลก – จำอวด นายตวง ทรัพย์สารวย หรือที่คนไทยรู้จักกันในชื่อ “ล้อต๊อ๊ก” เป็นอย่างมาก Reusseau ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ต่างจากบรรดานักคิดชาวตะวันตกคนอื่นๆ เขากำพร้าแม่แต่เยาว์วัยทำให้ต้องดิ้นรนต่อสู้ชีวิตด้วยความยากลำบาก ในวัยเด็กเขาศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเอง กระทั่งเข้าสู่วัยหนุ่มจึงเริ่มยึดอาชีพเป็นครูสอนเต็นรำ เดินทางพเนจรไปสอนในหลายประเทศของยุโรป เขามีนิสัยรักการอ่าน อ่านมากทำให้

มีความรู้มาก เก็บเกี่ยวความรู้มาครุ่นคิดวิเคราะห์อยู่เป็นประจำ และพัฒนาตักผลึกเป็นแนวความคิดของตนเอง

Reusseau เป็นคนที่เชื่อมั่นในตนเอง มีความเป็นตัวของตัวเอง ช่วงวัยกลางคนได้เขยิบตำแหน่งและฐานะทางสังคมขึ้นเป็นเลขานุการทูตฝรั่งเศส เขาทุ่มเทเขียนหนังสือเสนอแนวคิดด้านสังคม เศรษฐศาสตร์ และการเมืองออกมาหลายเล่ม ผลงานซึ่งเป็นที่รู้จักกันกว้างขวาง ได้แก่ สัญญาสังคม (Social Contract) กำหนดแห่งความไม่เสมอภาค และเศรษฐศาสตร์การเมือง ฯลฯ เขามองโลกในแง่ดี เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนเป็นผู้บริสุทธิ์ มีสัญชาตญาณแห่งความดี ธรรมชาติของทุกคนล้วนรักตัวเอง ไม่ต้องการต่อสู้ มีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ต้องการอยู่รวมกันเป็นสังคม แต่ว่าการเอาเปรียบระหว่างกัน ได้นำไปสู่การแข่งขันและความไม่เสมอภาค กล่าวได้ว่ารัฐไซเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้ที่เรียนรู้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life-long Education Process) ที่เน้นการเรียนรู้ตามอัธยาศัยเป็นสำคัญ

การปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นเข้ากับโลกาภิวัตน์

Jonathan Friedman ตระหนักถึงปัญหาด้านอัตลักษณ์ และเขียน Cultural Identity and Global Process ออกเผยแพร่สู่สาธารณะในปี 2537 กล่าวถึงวัฒนธรรมว่าเป็นสิ่งที่มีพลังอำนาจ เป็นผลของการผลิตซ้ำทางสังคม วัฒนธรรมเป็นเสมือนเครื่องแสดงประสบการณ์ทางสังคม เป็นโครงสร้างของความปรารถนาและแรงจูงใจทางสังคม ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคม พร้อมกันนี้ยังชี้ว่า มุมมองของวัฒนธรรมหรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นการสร้างมโนคติหรือการกำหนดโครงสร้างพฤติกรรม กฎเกณฑ์และแนวคิด รวมถึงการนิยามความหมายของสิ่งที่อยู่ในศูนย์กลาง (Core) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมกระแสหลัก มิใช่เป็นวัฒนธรรมชายขอบ (Periphery) หรือวัฒนธรรมรองที่แยกย่อย

ปัจจุบันมีการเปลี่ยนทัศนคติจากวัฒนธรรมในกรอบแนวคิดเสรีนิยม วัฒนธรรมทุนนิยม และวัฒนธรรมบริโภคนิยม ไปสู่วัฒนธรรมแบบหลังยุคสมัยใหม่ (Postmodern Culture) ซึ่งไม่มีขอบเขตเรื่องพรมแดนและเผด็จการไปทุกภูมิภาคของโลก เป็นวัฒนธรรมโลกไร้พรมแดน สะท้อนการแปรเปลี่ยนสู่โลกาภิวัตน์ และแรงด้านของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มุ่งอนุรักษ์หรือธำรงความเป็นตัวตนไว้ ภายใต้กรอบแนวคิดที่ว่า

1. ชาวบ้านต้องพึ่งตนเองได้มากขึ้น ไม่ว่าจะโดยการมีทักษะในเศรษฐกิจแบบใหม่ หรือหันไปสู่อุตสาหกรรมเพื่อพึ่งตนเองแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ในอดีตคนในชุมชนอยู่กับแบบญาติมิตรพี่น้องมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน แต่ทุกวันนี้อยู่กับแบบตัวใครตัวมัน ชาวบ้านไม่มีอำนาจต่อรอง
2. ชุมชนต้องมีสิทธิในการปกครองตนเองมากขึ้น มีสิทธิกำหนดการใช้ทรัพยากรมากขึ้นกว่าเดิม และมีโอกาสที่จะได้ประโยชน์จากการท่องเที่ยว

3. สร้างโอกาสให้เกิดทางเลือกในการดำเนินชีวิต ชาวบ้านในชุมชนมีโอกาสในการเลือก สามารถกำหนดทิศทางการและวิถีที่จะติดต่อสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยว และการขยายตัวของการท่องเที่ยว โดยที่ไม่เสียเปรียบ

อุคร วงษ์ทับทิมและพ้อเลป่า (2533 : 63-64) สะท้อนการปรับตัวและปัญหาความแปลกแยก (Alienation) ของชาวปกากะญอบนเทือกเขาถนนธงชัยตะวันตก ไว้ใน “คนขับโลก” โดยพ้อเลป่า ประชาชนชาวปกากะญอแห่งเทือกเขาถนนธงชัย บ้านแม่แฮคี (แม่แฮใต้) ตำบลแม่แฮ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ได้นำทางอุคร วงษ์ทับทิม นุชจรี เอี่ยมสะอาด และวิรัชศักดิ์ ยอดระบำ เดินทางรอนแรมไปยังหมู่บ้านละว้าบนเทือกเขาถนนธงชัย พ้อเลป่าได้สะท้อนทัศนคติความคิดเกี่ยวกับการปรับตัวต่อโลกที่แปรเปลี่ยนอย่างลุ่มลึก แฝงด้วยแง่มุมตลกขบขัน (Hilarious) และเสียดสีเชิงขบขัน (Satiric Comedy) บางประเด็นเป็นตลกร้าย ยิ้มไม่ได้ ขำไม่ออก ดังนี้

มีคำปกากะญอกล่าวว่า “เขียดกับผา ปลูกกับหนอง” เขาคูกันอย่างนั้น ว่ากันไม่ได้ก็เหมือนผมเวลาเข้าไปในเมือง อากาศมันร้อนเกินไป อยู่ไม่ได้ มันไม่เหมาะ ต้องมาอยู่ไร่อยู่ดอย ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ดี แต่จะถูกหรือไม่ถูกนั้นอีกเรื่องหนึ่ง ก็เหมือนการปลูกฝิ่นและการปลูกกะหล่ำ ในแง่หนึ่งปลูกฝิ่นดีกว่าปลูกกะหล่ำ ด้วยว่าปลูกฝิ่นนั้นได้ราคาดี ไม่ต้องใช้ปุ๋ยใช้ยาฆ่าแมลง ขณะที่ปลูกกะหล่ำนั้นต้องทำลายป่าบริเวณกว้าง ต้องใช้ปุ๋ยใช้ยาฆ่าแมลง ขายก็ไม่ค่อยได้ราคา แต่ว่าปลูกฝิ่นนั้นไม่ถูกอย่างผมนี้ไม่ปลูกทั้งฝิ่นทั้งกะหล่ำ ปลูกข้าวปลูกผักกินดีกว่า

จริงแล้วคนทำลายป่าไม่ใช่คนดอย แต่เป็นคนในเมือง พวกเราทำไร่ปลูกข้าวเลี้ยงชีวิต แต่พวกในเมืองตัดไม้ไปขาย ที่ดินบนดอยไม่ใช่ที่ปลูกป่า เป็นที่ทำไร่ ปลูกป่าสนนี้ไม่มีประโยชน์กินก็ไม่ได้ ไม่ต้องมาปลูกดีกว่า ไม้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติก็โตเร็ว มีหน้าซำยังมีหลายชนิด แต่ถ้ามาอ้างว่าที่ดินเป็นของเจ้านาย เราก้เป็นลูกเจ้านาย เราก้กินข้าว เจ้านายก็กินข้าว ทหารก็กินข้าว ผมนี้สงสารทหารที่สุด ทุกวันนี้ทหารถือปืนไปยิงกัน เราอยู่ป่าอยู่ดอยได้ขืนมาดั่งนี้ ทหารถือปืนฝรั่งมายิงกัน เป็นคนที่ตายเร็วไปหน่อย มีเครื่องบิน มีรถ มีทุกสิ่งทุกอย่างแล้วยังรบกันอยู่ พวกเราเกี่ยวข้าว เกี่ยวหญ้า ทหารต้องรักษาความปลอดภัยให้พวกเรา แต่จะมาจับคอพวกเราไม่ได้ ทหารบางคนนี่ดี แต่ว่าบางคนทำไม่ถูก ถือว่าตัวเองมีอำนาจ เอาตัวเองเป็นใหญ่ ไม่ฟังผู้อื่น

ผมอยู่บนดอยนี้ใครจะว่าทำลายป่าก็ช่าง แต่จริงไม่จริงอีกเรื่องหนึ่ง คนปกากะญอเราจะขุดทางน้ำ เปลี่ยนทิศทางการน้ำ เอาน้ำในลำธารไปใช้ยังไม่กล้า กลัวผิผี แต่เดี๋ยวนี้คนเรียนสูง สร้างเขื่อนใหญ่โตกันแม่น้ำ ไม่กล้าผิผี ยิ่งคนลัวะยิ่งกลัวผิผี คนลัวะคนปกากะญอนับถือเจ้าดิน เจ้าฟ้า เจ้าน้ำ นับถือโลก

คนในเมืองทุกวันนี้เหมือนคนหูหนวก ตาบอด เหมือนคนบ้า ไม่กลัวอะไรสักอย่าง ความเอ็นดูสงสารคนก็ไม่มี มีแต่ความรู้ คนบนดอยไม่ชอบคนฉลาด เพราะคนฉลาดมักขี้เกียจ มักชอบ

เอาเปรียบและดูถูกผู้อื่น คนในเมืองสร้างตึกสูงก็ขึ้นก็ไม่สบายใจ ถ้าสบายใจคงไม่เข้ามาในป่าในดอย คนในเมืองเวลานี้เหมือนแก้งเหมือนฟาน หนีไปหนีมา อยู่ในเมืองไปซื้อผักกาดมากินก็ไม่สบาย เพราะใส่ยาฆ่าแมลง เวลาตายก็เอาไปเผาวันขึ้นฟ้า คนดอยเราเอาไปฝังยังดีกว่า ต้นไม้ต้นหญ้าได้กิน

คนในเมืองมองว่าคนดอยโง่ แต่ผมว่าคนดอยอายุยืนกว่าคนในเมือง คนที่เรียนมากโดน ความรู้กินสมองหมด ฐึ่มาก โลกมาก อยากได้ ในที่สุดก็เหลือแต่ความรู้ ไม่มีสมอง แต่ก่อนยังไม่มี โรงเรียน เด็กๆ เชื่อฟังพ่อแม่ อย่างนี้ดี แต่เดี๋ยวนี้เด็กๆ ไม่เชื่อฟังคนเฒ่าคนแก่แล้ว เชื่อคนในเมือง แต่งกายอย่างคนในเมือง คนในเมืองเรียนสูง เมากันไปหมด เมาทุกอย่าง เมาเหล่า เมาทุด เมาคำความรู้ การเรียนสูงเหมือนดาบสองคม บาดทั้งตัวเองและบาดคนอื่น บาดไปหมด พันเพื่อนก็ถูกตัวเอง พันตัวเองก็ถูกเพื่อน เรียนหนังสือนี้ดี แต่บางคนเรียนสูงเกินไปก็บ้า ขับเครื่องบินยังไม่พอ ยังคิดจะ ขับโลก

คนเฒ่าคนแก่ปกากะญอ บอกว่า คนเรียนสูงเกินไปหูชาไม่ตูด อยู่ในหมู่บ้านเรียนแค่ประถม 6 ก็พอแล้ว เรียนจบก็ออกมาทำอะไรทำนา พวกเรียนสูงๆ นี้ไม่ทำแล้วไร่นา อยากเข้าไปอยู่ในเมือง คนที่เรียนสูงๆ เรียนไปทำไม ในเมื่อเรียนแล้วแก้ปัญหาไม่ได้ วิวาควายมีสี่ตีนยังล้มได้ นับประสาอะไรกับคนสองตีนจะไม่ล้ม ใครที่ว่าคนดอยโง่ นั้นจริงแล้วไม่ใช่ พวกกัน ไปเอง พวกเราช่วยตัวเองได้

พวกนักพัฒนาที่มาพัฒนา ทำไร่เกี่ยวหญ้าก็ไม่ได้ แล้วจะมาทำอะไร ไปโกหกเจ้านายคนใหญ่คนโต เอาเงินมากิน พวกเจ้านายใหญ่โตนั้น โง่งมมาย โง่งกว่าเรา ปล่อยให้ลูกน้องหลอกเอาได้ เดียวนี้พวกลูกน้องร่ำรวยกันแล้ว ไม่มาคบหาหมู่บ้านแล้ว พวกนักพัฒนาจะมาก็ได้ ไม่มาก็ได้ ไม่ได้มาช่วยพวกเราสักหน่อย มาถึงก็ชักชวนให้ทำโน่นทำนี่ พวกเราทำงานจะตายอยู่แล้ว ยิ่งมาพัฒนา พวกเราทำอะไร ก็ยิ่งจะทำให้พวกลัวะพวกปกากะญอโง่หนักยิ่งขึ้นไปอีก พวกเราอยู่อย่างนี้ก็อยู่แล้ว พวกที่มาพัฒนา มาช่วยเหลือพวกเรา จริงแล้วมาเรียนรู้จากพวกเรา หากทุกแห่งพัฒนาเป็นเมืองเหมือนกันหมดก็ไม่ต้องไปเที่ยวไหนแล้ว อยู่บ้านตนเองดีกว่า ก็เหมือนกับคนที่ตายไปแล้ว ผมว่าอยู่ในเมืองก็ทำเมืองให้ดี ให้น้ำอยู่ อยู่ดอยก็ทำดอยให้ดี ให้น้ำอยู่ แค่นี้ก็พอ

สมัยผมเป็นเด็ก นายอำเภอขึ้นมากับภานีไร่ภานีนา มาบอกพวกเราว่าเราอยู่ในแผ่นดินนี้ ต้องช่วยเหลือด้วยการเสียภาษี เพื่อช่วยข้าราชการทหารตำรวจ สร้างถนนหนทาง ตอนผมเป็นเด็กอายุประมาณสิบขวบ ผมกลัวเจ้านายมาก เห็นกำนันเห็นครูก็วิ่งหนีเข้าไปอยู่ในป่า กลัวเขาจับไปเรียนหนังสือ เรื่องนี้ชวนให้นึกถึง “ชา” เพลงพื้นบ้านปกากะญอบทหนึ่ง ที่ว่า “เด็กน้อยร้องไห้เอาเงินเอาทองให้เด็กๆ ก็ไม่ยอมหยุดร้อง เอาข้าวให้เด็กเดี๋ยวเด็กก็หยุดร้อง” เดียวนี้มีเงินก็ซื้อข้าวได้ จะเอาทำอะไรก็ได้ มันเปลี่ยนไปแล้ว

คนปากเกาะญูเราเวลามีญาติมิตรมาบ้าน ถ้าไม่มีข้าวมาเลี้ยงดูจะเสียใจมาก คนเรามีเงินมาก แต่ไม่มีข้าวสักเม็ดก็อยู่ไม่ได้ ตายแน่นอน เงินกินไม่ได้ บางคนเห็นแก่เงิน เห็นเงินเป็นพระเจ้า อย่างผมนี่ไม่มีเงินไม่อายุ ขอให้ข้าวกินก็พอ ผมก็อยู่ของผมไป ปลูกผักปลูกข้าวไป ไม่ต้องคิดอะไรมาก คนบนคอยเราอยู่ด้วยอากาศ เดินบนคอยสุดหายใจลึกๆ สุขภาพร่างกายก็ดี ผิดกับคนในเมือง ผมเห็นมีแต่คนหน้าซัด ที่อ้วนนั่นก็อยู่ได้ด้วยยา ด้วยเครื่องสำอาง ในใจคงไม่เป็นสุข

ผมนี่กลัวอายุจะถึงร้อยปี ทุกวันนี้ก็สงสารลูกหลาน เอ็นดูเมีย กลัวว่าหากตายไปลูกเมียจะอยู่อย่างไร ให้ที่นาไว้ทำกินก็ไม่รู้ว่าลูกหลานจะทำกินเองได้ไหม โลกนี้สงสารเรา เพราะเราเป็นเนื้อของโลก เมื่อถึงเวลาที่ธรรมชาติและผืนแผ่นดินจะเอาเรา ไม่ว่าจะอายุขนาดไหนก็หนีไม่ได้ คนเรานี้ต้องตายทุกคน แต่ไม่มีใครอยากตาย ไม่มีใครหนีความตายพ้น ผมนี่ตั้งใจอยู่ต่อไปอีกสิบปีก็พอแล้ว (ขณะสนทนาอายุ 60 ปี) ทุกคนล้วนเป็นหนี้ชีวิติน ตายไปก็เอาไปฝังใช้หนี้ชีวิติน

ทุกวันนี้ คนเราอยู่ในรถโดยสารโลก ขับโดยนายทุน มีทหารเป็นเด็กท้ายรถ ถ้าเราไม่ขึ้น นายทุนก็ไม่ได้เงิน ทหารก็ไม่มีข้าวกิน จริงแล้วนายทุนนี้ขับไม่ได้ ไม้ต้นเดียวยังปลูกไม่ได้ แล้วจะขับรถได้อย่างไร พวกเราจะหกคะเมนตีลังกา เวียนหัวแค่ไหน ก็บอกให้นายทุนหยุดขับไม่ได้

(อุตร วงษ์ทับทิมและพ้อเลป่า. 2543 : 63-64)

สุภาวดี อุดมชัยรัศมี แปลหนังสือ “เผ่าพันธุ์ที่ถูกคุกคาม” ของ Steve Pollock มีแนวทัศนะสอดคล้องกับแนวคิดของ “พะต๋พ้อเลป่า” เป็นอย่างมาก กล่าวถึงปัญหาของชาติพันธุ์พื้นเมืองไว้ ดังนี้

คนพื้นเมืองมักตกเป็นเหยื่อของความเจริญก้าวหน้า พวกเขาใช้ชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลมายาวนานหลายพันปี ปัจจุบันการพัฒนาได้ทำให้วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก พวกเขาสูญเสียเอกลักษณ์ไปในโลกแห่งเทคโนโลยีที่ล้ำหน้า ความเชื่อในเรื่องวิญญาณที่สิงสถิตในสภาพแวดล้อมรอบตัว ถูกแทนที่ด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ โรคชนิดใหม่ทำให้ผู้คนมากมายในชุมชนเสียชีวิตลง

แม้ปัจจุบันชนเผ่าต่างๆ ได้รับการคุ้มครองหลังถูกข่มเหงมานานปี แต่ชนพื้นเมืองยังคงสูญเสียที่ดินให้กับผู้อื่น ที่บังคับให้เขาต้องกลายเป็นผู้ลี้ภัยไร้ดินแดน ชนพื้นเมืองเหล่านี้มักเลือกที่จะอยู่ห่างจากกลุ่มคนที่ปกครองประเทศนั้นๆ ทำให้พวกเขาถูกข่มเหงอย่างง่ายดายโดยไม่มีใครเป็นปากเสียงให้

ชนพื้นเมืองจำเป็นต้องปรับวิถีชีวิตให้อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม รู้ว่าต้องทำอะไรเพื่อเป็นหลักประกันว่า สิ่งแวดล้อมจะให้สิ่งที่เขาต้องการได้ในอนาคต ผู้ที่อยู่ในประเทศพัฒนาแล้วมีวิถีชีวิตที่สร้างความเสียหายให้แก่สิ่งแวดล้อมมากกว่าชาวพื้นเมืองมาก พวกเขาทำการเกษตรแบบ

เร่งรัด ซึ่งหมายความว่าต้องใช้ปุ๋ยเคมี ใช้สารฆ่าศัตรูพืชปริมาณมากเพื่อให้ได้ผลผลิตเพียงพอต่อประชากรจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่แท้จริง คือ การขยายและเพิ่มพูนความรู้ (Extending and Increasing Knowledge) แต่การศึกษาในโลกที่สามทุกวันนี้ได้พราวเด็กๆ ออกจากวัฒนธรรมของตน ดึงเด็กออกจากธรรมชาติที่แวดล้อมตัวพวกเขา และมุ่งฝึกคนให้เป็นผู้เชี่ยวชาญที่คับแคบในสิ่งแวดล้อมเมืองแบบตะวันตก ก่อให้เกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงให้เป็นตะวันตก (Westernization) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “เบ้าหลอมอเมริกัน” (American Melting Pot) ที่หยั่งรากฝังลึกในสังคมไทย

กระบวนการศึกษานี้ชวนให้น่าตกใจ ระบบโรงเรียนสมัยใหม่มีบทบาทเกือบเหมือนผ้าผูกตา ที่บดบังมิให้เด็กแลเห็นบริบทแท้จริงของชีวิต เขาชนออกจากโรงเรียนโดยไม่สามารถใช้ทรัพยากรที่พวกเขามี ไม่สามารถทำหน้าที่ในโลกของพวกเขา ในโรงเรียนสมัยใหม่ไม่มีการสอนความรู้ที่เป็นองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของท้องถิ่น เด็กๆ ถูกฝึกให้เป็นผู้เชี่ยวชาญในสังคมเทคโนโลยี ใช้สังคมนระบบนิเวศ โรงเรียนเป็นสถานที่เพื่อการลืมหืมตาที่ดั้งเดิม และที่เลวร้ายกว่านั้น คือ นำไปสู่การถูกลืมที่ดั้งเดิม

ประเด็นนี้สะท้อนปัญหาการศึกษาประเทศโลกที่สามในปัจจุบัน สอดคล้องกับปัญหาที่ชนพื้นเมืองอินเดียนในสหรัฐอเมริกาเผชิญในช่วงหลายทศวรรษมาแล้ว นั่นคือ เขาชนอินเดียนเผ่าซุนนี่ (Sunni) ที่ศึกษาในระบบโรงเรียน ส่วนใหญ่เมื่อจบการศึกษาระดับมัธยมแล้วไม่อาจศึกษาต่อในระดับสูง เนื่องจากพื้นฐานความรู้ไม่แน่นพอ และส่วนหนึ่งมีปัญหาด้านการเงิน เนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจครอบครัวชาวอินเดียนส่วนใหญ่ไม่ดีนัก หลังออกจากระบบโรงเรียน เขาชนเหล่านี้ไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมในไร่นาหรือเลี้ยงสัตว์เช่นบรรพบุรุษ เนื่องจากไม่ได้รับถ่ายทอดความรู้เทคนิควิธีการปลูกข้าวโพดในพื้นที่แห้งแล้งราวทะเลทราย และวิธีการด้อนฝูงแกะ ฝ้ายพายุทราย องค์ความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพบุรุษถูกตัดตอนสูญหายไปโดยระบบการศึกษาในโรงเรียน

เกษตรกรรมยั่งยืน

ระพี สาคริก (2547 : 9 - 10) กล่าวเปิดสัมมนา “สานสรรค์ความรู้ สู่อเกษตรยั่งยืน” ว่า

ผมเห็นว่าการเกษตรไม่ได้เป็นเพียงแค่อาชีพ แต่การเกษตรเป็นการบ่มเพาะนิสัยให้คนรักแผ่นดินเกิด รอยเท้าของมนุษย์บนแผ่นดินบ่งบอกถึงความรักแผ่นดิน และพื้นที่ที่มีรอยร่องเท้าและรอยรอยนตส์ก็ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์เริ่มลืมตัว ลืมธรรมชาติในใจตน ไม่เช่นนั้นก็คงไม่มีการพูดกันว่าเรียนมหาวิทยาลัยแล้วเหยียบแผ่นดินไม่เป็น เราจึงควรนำหลักธรรมชาติมาใช้ทำความเข้าใจใจตนและใช้ในการดำเนินชีวิต สำหรับผมแล้วกลัวไม่เป็นสื่อธรรมชาติที่ทำให้ได้เรียนรู้ผู้คน ยอมรับได้กับความหลากหลายของผู้คน และเข้าใจได้ว่า ชีวิตคนต้องดำเนินไปที่ละขั้นที่ละตอน ต้องรู้เหตุรู้ผล

และพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ต้องเรียนรู้และพัฒนาไปตามธรรมชาติ แต่คนทุกวันนี้อยู่กับความอยาก หากคนเราละความอยากได้จะมีสติ มีความมั่นคง และจะทบทวนจิตได้

การทำเกษตรยั่งยืนกับความเข้าใจธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งเดียวกัน อีกทั้งเกษตรกรรมยั่งยืนก็ยังเป็นเรื่องของความพอเพียงด้วยความพอเพียง คือ ความมีสติ รู้จักใช้ให้พอดี พองามพอเหมาะ กับเหตุและผล ไม่ใช่เกินตัว และประหยัด เกษตรยั่งยืนจะยั่งยืนได้ คนต้องยั่งยืนด้วย จะเห็นได้ว่า คนสมัยก่อนอยู่กันได้โดยการทำการเกษตรที่ไม่ต้องพึ่งพาสารเคมี ยิ่งไปกว่านั้น คนรุ่นก่อนยังให้ความสำคัญกับแม่ธรรมชาติเป็นอย่างมาก จนถึงกับยอมตายเพื่อแผ่นดิน แต่ทุกวันนี้เรากลับเอาเลือดของแม่ไปขายจนหมด การทำการเกษตรทุกวันนี้เน้นการส่งผักส่งผลไม้ไปขายต่างชาติ จนการขายต่างชาติเข้าไปอยู่ในหัวใจของเราแล้วเกษตรกรของเราจึงไม่ได้เป็นเพียงแค่ทาสของคนไทยเท่านั้น แต่ยังเป็นทาสของต่างชาติด้วย เราสูบเลือดแม่ธรรมชาติไม่ใช่เพื่อกินเองเท่านั้น แต่ยังสูบไปขายคนอื่นอีก

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2547 : 153) แปลหนังสือ “เกษตรยั่งยืน วิธีการเกษตรเพื่ออนาคต” มีข้อความตอนหนึ่ง ว่า

องค์ความรู้ที่เกษตรกรใช้ในการทำการเกษตรส่วนใหญ่ ได้มาจากประสบการณ์ในไร่ นา และความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือจากเกษตรกรอื่น รวมทั้งจากการลองผิดลองถูกด้วยตนเอง จนสั่งสมเป็นองค์ความรู้ และพัฒนาเทคนิคใหม่ แต่สิ่งสำคัญที่สุดประการหนึ่งในการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน ก็คือ ศักยภาพของเกษตรกรในการทำความเข้าใจกับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น รวมทั้งความสามารถในการอธิบายถึงผลการทดลองที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดของพื้นที่ดังกล่าว ดังนั้น การทำงานร่วมกับเกษตรกรจึงเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาระบบเกษตรที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อีกทั้งภูมิปัญญาพื้นบ้านก็สามารถช่วยเสริมความรู้วิชาการสมัยใหม่ได้ ดังที่เกษตรกรไทยผู้หนึ่ง ได้กล่าวกับนักวิจัยที่เข้าไปในหมู่บ้าน ว่า “เราไม่มีความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์ พอที่จะบอกว่าอะไรเป็นไปได้หรือไม่ได้ แต่เจ้าหน้าที่ก็รู้เรื่องสภาพท้องถิ่นที่นี่ ที่จริงไม่มีใครรู้ดีไปกว่าพวกเราเอง”

หนังสือเล่มนี้ยังชี้ว่าวิถีเกษตรพื้นบ้านเป็นรากฐานของการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรยั่งยืน เช่น การทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด การคลุมดิน การปลูกพืชร่วม การปลูกพืชแนวระดับ การปลูกไม้แนวพุ่ม การจัดการธาตุอาหาร การชลประทาน และการควบคุมศัตรูพืช ถ้านักวิชาการได้ศึกษาและทำความเข้าใจในเทคนิคเกษตรพื้นบ้านเหล่านี้ การพัฒนาเทคโนโลยีก็ควรจะง่ายขึ้น นอกจากนี้พันธุ์พืชและสัตว์พื้นบ้านก็เป็นรากฐานส่วนหนึ่งของการพัฒนาเกษตรยั่งยืนเช่นกัน ในการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน เกษตรกรสามารถมีส่วนร่วมได้หลายด้าน เช่น องค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศท้องถิ่น และวัฒนธรรมพื้นบ้าน ประสบการณ์ในการทำการเกษตร และการทดลองประยุกต์ใช้เทคโนโลยีใหม่ การลองผิดลองถูกของเกษตรกรในการพัฒนาเทคนิคการเกษตรด้วยตนเอง เพื่อแก้ปัญหาที่

เกิดขึ้นหรือตอบสนองต่อเงื่อนไขปัจจัยที่แปลกใหม่ สิ่งเหล่านี้เป็นดัชนีหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการพัฒนา (วิฑูรย์ ปัญญากุล. 2547 : 153)

เกษตรยั่งยืนอาจดำเนินการในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การปลูกพืชแบบผสมผสาน (Multiple Cropping) คือ ปลูกพืชหลากหลายชนิดในแปลงเดียวกัน ในช่วงเวลาเดียวกันหรือต่างช่วงเวลา กัน รวมทั้งพืชสมุนไพรที่เป็นยา และสมุนไพรไล่แมลงศัตรูพืช รูปแบบการทำวนเกษตร (Agroforestry) คือ ปลูกพืชยืนต้นกับพืชชั้นล่าง เช่น ยางพารากับชาและสับปะรด หรือทำสวนชาในป่าควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว-ควาย (Agropastoralism) โดยพืชและสัตว์ต่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ผลผลิตหรือผลพลอยได้ในการผลิตชนิดหนึ่งเป็นประโยชน์แก่กิจกรรมอีกชนิดหนึ่ง เช่น

1. ปลูกข้าวโพดนำผลผลิตมาเป็นอาหารไก่และหมู ใบข้าวโพดสามารถนำมาเลี้ยงวัว ควาย และแพะ ในการเลี้ยงไก่ นอกจากไข่ไก่และเนื้อไก่แล้ว มูลไก่ยังสามารถนำมาใช้เป็นปุ๋ยอินทรีย์
2. ปลูกข้าว ได้ข้าวมาสีเป็นข้าวสาร นำข้าวเปลือกไปหมักทำเหล้า นำฟางไปเพาะเห็ด ใช้คลุมดินปลูกพืช ไถกลบฟางให้เป็นปุ๋ยบำรุงดิน ปลูกพืชตระกูลถั่วในตอซังข้าว ได้ทั้งผลผลิตถั่ว และได้ปุ๋ยพืชสดจากรากที่มีไรโซเบียมช่วยสร้างไนโตรเจนในดิน แกลบจากการสีข้าวนำมาผสมดินเหนียวทำอิฐ หรือนำมาผสมดินเพาะกล้าไม้ ใช้ประโยชน์จากแต่ละกิจกรรมให้ต่อเนื่องมากที่สุด และเป็นประโยชน์ต่อระบบการผลิตโดยรวม

การเพาะปลูกแบบเกษตรผสมผสานของละว้าและบางชนเผ่าในพื้นที่สูง โดยทั่วไปมักปลูกข้าวไร่บนพื้นที่ลาดชันบนภูเขา (Upland Rice Agriculture) ในลักษณะทำนาขั้นบันได มีการปลูกพืชหลากหลายชนิดในแปลงเดียวกัน ทั้งในช่วงเวลาเดียวกันหรือต่างช่วงเวลา กัน เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง อ้อย มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ถั่วเหลือง มีการปลูกพืชบางชนิดแซมตามพื้นที่ว่าง เช่น พักทอง งา พริก พืชสมุนไพร พร้อมกับปลูกดอกไม้ไล่แมลง เช่น ดอกดาวเรือง (Marigold – *Tagetes Erecta* Linn.) และดอกไม้ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเช่น ไหว้ต่างๆ เช่น ดอกหงอนไก่ (Cockscomb – *Celosia Argentea* Linn. Var *Cristata* Kuntze) เป็นต้น

แปลงเกษตรผสมผสานอาจอยู่ในพื้นที่ราบ หรือจัดทำเป็นขั้นบันไดที่เหมาะสมกับสภาพของพื้นที่สูงในไร่มวนเวียน (Rotational Swiddening Agriculture/Shifting Cultivation) ที่มวนเวียนพื้นที่เพาะปลูกทุกๆ 1 - 3 ปี หลังเก็บเกี่ยวผลผลิตก็งดเว้นใช้พื้นที่ในแปลงดังกล่าว ปล่อยให้วัชพื้ต้น ไม้ต้นหญ้าเติบโตปกคลุมดิน พื้นฟูสภาพป่าคืนมา พอคบวงรอบในช่วง 8 – 12 ปี จึงมวนเวียนกลับมาใช้พื้นที่ในแปลงที่ 1 อีกครั้ง การมวนเวียนใช้พื้นที่ช่วยให้ป่าฟื้นฟูสภาพ สามารถรักษาคุณภาพของระบบนิเวศไว้ได้

มีการจำแนกรูปแบบ (Model) ของเกษตรยั่งยืนออกเป็น 5 รูปแบบ ดังนี้

1. รูปแบบนา (ข้าว + ไม้ยืนต้น + ไม้ล้มลุก + วัวควาย + เป็ดไก่ + ปลาเลี้ยงและปลาธรรมชาติ)
2. รูปแบบนาและป่า (ข้าว + ผักและผลผลิตจากป่า + ไม้ยืนต้น + ไม้ล้มลุก + วัวควาย + เป็ดไก่ + ปลาเลี้ยงและปลาธรรมชาติ)
3. รูปแบบนาไร่และวัวควาย (ข้าว + พืชไร่ + วัวควาย + พืชอาหารสัตว์ + ไม้ยืนต้น + ไม้ล้มลุก + ปลาเลี้ยง)
4. รูปแบบนาไร่เน้นวัวควาย (วัวควาย + พืชอาหารสัตว์ + ข้าว + พืชไร่ + ไม้ยืนต้น + ไม้ล้มลุก + ปลาเลี้ยง)
5. รูปแบบนาไร่วัวควายนั่นสวนผัก (สวนผัก + ข้าว + พืชไร่ + วัวควาย + พืชอาหารสัตว์ + ไม้ยืนต้น + ไม้ล้มลุก + ปลาเลี้ยง)

ประชากรในแต่ละพื้นที่จะตัดสินใจเลือกรูปแบบของเกษตรยั่งยืน ตามความเหมาะสมกับสภาพของภูมินิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่นั้นๆ เป็นสำคัญ อันได้แก่

1. ความเหมาะสมของฐานทรัพยากรในพื้นที่
2. ความถนัดทางการผลิตในฐานวัฒนธรรมของชุมชน
3. แรงงานและเครื่องมือที่รุนแรงในครัวเรือน
4. ท่าเลที่ตั้งชุมชนและการคมนาคม
5. ประสบการณ์การตลาด

รูปแบบดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแนวทัศนะของอยู่ สุนทรชัย ผู้ทำเกษตรผสมผสานมาตลอดชีวิต และเป็นต้นแนวคิดเกษตรประณีต 1 ไร่ ซึ่งว่า ความหลากหลายทางชีวภาพช่วยให้ระบบนิเวศดีขึ้น เพราะการย่อยสลาย (Decomposing) ของใบไม้เป็นปุ๋ยอินทรีย์ การมีต้นไม้หลากหลายทำให้มีแมลง มีสัตว์กินแมลง มีการเป็นอาหารของกันและกัน พร้อมทั้งควบคุมกันเอง ทำให้ห่วงโซ่อาหารครบวงจร และเกิดความยั่งยืน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาของนักมานุษยวิทยามีความละเอียดและแม่นยำกว่างานที่ใช้แนวการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาโดยทั่วไป การศึกษาค้นคว้าแนวมานุษยวิทยากำหนดให้ผู้ศึกษาต้องพำนักอยู่ในชุมชนและสังคมที่ศึกษา และใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการร่วมสังเกตการณ์และการสัมภาษณ์ ประกอบกับทัศนะของคนในสังคม (Native's View) นั้นด้วย

ยงยุทธ ชูแว่น (2551 : 79 – 80) พบว่า หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง สหรัฐอเมริกา มีนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ และพยายามวางแนวป้องกันไม่ให้ลัทธิดังกล่าวแผ่ขยายเข้ามายัง ประเทศไทย นักมานุษยวิทยาอเมริกันหลายคนเข้ามาศึกษาชุมชนหมู่บ้านและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในไทย โดยเฉพาะด้านสังคมวัฒนธรรม และประเพณีต่างๆ ในจำนวนนี้มี Embree และ Lauriston Sharp และคณะ แห่งมหาวิทยาลัยคอร์เนลรวมอยู่ด้วย งานศึกษาของ Embree ในปี 2493 (ค.ศ. 1950) และ Sharp ในปี 2496 (ค.ศ. 1953) มุ่งเน้นในประเด็นด้านจิตวิทยาวัฒนธรรม คือ

1. ลักษณะปัจเจกชนนิยมของคนไทยมีหรือไม่
2. ค่านิยมความเชื่อทางศาสนาหรือโลกทัศน์มีอย่างไร
3. การเขยิบฐานะทางสังคมของคนไทยมีมากน้อยเพียงไร

ข้อสรุปที่ได้ คือ การเสนอตัวแบบสำหรับวิเคราะห์สังคมไทยที่เรียกว่า “โครงสร้างสังคมแบบหลวม” (Loosely Structure) ตัวอย่างที่บ่งบอกถึงโครงสร้างสังคมแบบหลวม คือ คนไทยมีลักษณะปัจเจกชนนิยมสูง ขาดความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม ขาดจิตสำนึกทางการเมือง ไม่สามารถรวมกลุ่มที่แน่นอนเพื่อกิจกรรมส่วนรวม หากจะมีก็แปรเปลี่ยนและสลายตัวได้ง่าย เป็นไปตามอำเภอใจของแต่ละคน จนไม่สามารถทำนายล่วงหน้าได้ นักมานุษยวิทยาเชื่อว่า ความเชื่อทางศาสนามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมเหล่านี้ และมีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบสังคมไทย ที่ขาดความชัดเจนในการแบ่งงานกันทำตามความถนัด และมีลักษณะสับสนไม่แน่นอน

กรณีของชาวลัวะในภาคเหนือของไทย ตลอดช่วงที่ผ่านมาได้มีการปรับตัวให้เข้ากับ วัฒนธรรมไทยได้ดี มีการยอมรับและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ดังเช่นในสมัยเจ้าราชวิสุทธีเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ได้ทำหลาบเงินหรือแผ่นเงินจารข้อความคำอุทิศถวายชาวลัวะและไทยที่บ้านฮากฮาน กองกูน ป่าสวก อมกูด และบ้านแปะ (ปัจจุบันอยู่ในตำบลบ้านแปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่) ให้กับวัดราชวิสุทธาราม (วัดบ้านแปะ) เพื่อให้เป็นข้าทานน้ำหยาดปฏิบัติดูแลวัด ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ต่อมาสมัยเจ้ามโหตรประเทศ (2389 - 2396) เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ 5 แห่งราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ได้ทำหลาบเงินจารข้อความที่เสมือนเป็นกฎหมายในปี 2395 กำหนดอำนาจหน้าที่ให้ผู้ปกครองดูแล ชาวลัวะว่า รวมทั้งเก็บส่วยส่งให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ โดยชาวลัวะเสียส่วยเป็นเงินปีละ 220 ช้าว 600 หาบ และได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์เข้าทำงานให้หลวงและเป็นทหาร ช่วงพระเจ้าสุทโธธรรมราชา กษัตริย์พม่าเชื้อสายมอญยกทัพมาตีได้เมืองฝาง เชียงใหม่ ลำพูน แล้วมีคำสั่งให้อพยพชาวลัวะและไทยทั้ง 5 หมู่บ้านที่บันทึกในหลาบเงินไปยังพม่า แต่ชาวลัวะคัดค้านว่า พวกเขาได้รับการคุ้มครองจากหลาบเงินของเจ้าราชวิสุทธี พระเจ้าสุทโธธรรมราชาทอดพระเนตรหลาบเงินดังกล่าวแล้วยินยอมให้ชาวบ้านดูแลวัดต่อไปตามเดิม พร้อมทั้งมอบจารึกหลาบเงินให้อีกแผ่น ยืนยันว่าชาวบ้านได้รับการคุ้มครอง ไม่ต้องถูกอพยพไปที่ใด

กฤษณา เจริญวงศ์ (2531 : 15) ศึกษาวิจัยในหัวข้อ “ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนลัวะกับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่” พบว่า ชาวลัวะหรือลวะว่าเป็นเจ้าของดินแดนล้านนา ปัจจุบันกระจายอยู่ทั่วไปในภาคเหนือ โดยเฉพาะอำเภอต่างๆ ของเชียงใหม่ ในอดีตขุนหลวงวิลังคะ หัวหน้าลัวะบริเวณเชิงดอยสุเทพทำสงครามกับพระนางจามเทวีแห่งอาณาจักรหริภุญชัย หลังพ่ายแพ้จับชีวิตลง ชาวลัวะกระจายไปอยู่ตามดอยและปะปนกับคนไทยในที่ต่างๆ สิ้นสุดความเป็นเอกภาพ และยอมรับสถานะแห่งอำนาจของผู้ชนะ ต่อมาหลังพญามังรายซึ่งสืบเชื้อสายลวะจรัลราชหรือปู่เจ้าลวะจาก ผู้นำลัวะดอยตุง ได้ส่งอัยฟ้าไปเป็นไส้ศึกกระทั่งส่งทหารไปยึดหริภุญชัยที่ปกครองโดยพญาธิบา ร่วมมือกับหัวหน้าชาวลัวะ 9 ตระกูล ตั้งเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง แล้วทรงรวบรวมเมืองต่างๆ เข้าเป็นอาณาจักรล้านนา บรรดาเจ้าเมืองเชียงใหม่ในราชวงศ์มังรายต่างล้วนสืบสานวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ขนบจารีต (ฮีต) ของชาวลัวะ เช่น เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้สังเวศิบ้านผีเมือง (เทวดาอารักษ์) การเช่นไหว้ปู่แสะย่าแสะ การบูชาเสาอินทขิล (เสาหลักเมือง) และการเช่นสังเวศิยักษ์กุมภัณฑ์ ตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวลัวะอย่างเคร่งครัด อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า ตลอดช่วงที่ผ่านมาชนชั้นปกครองของเชียงใหม่มีความสัมพันธ์อันดีกับชาวลัวะ และชาวลัวะเองก็ยอมรับอำนาจของผู้ปกครองด้วยความเต็มใจ ยินดีปฏิบัติตามข้อความในหลายเงิน (แผ่นเงินที่จารข้อความ) ที่ออกให้โดยเจ้าเมืองเชียงใหม่โดยไม่บิดพลิ้ว เป็นการยอมรับซึ่งกันและกัน ไม่มีการใช้อำนาจกดขี่หรือบังคับจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด

ปัจจุบันลูกหลานที่สืบเชื้อสายขุนหลวงวิลังคะ เจ้าเมืองเชียงใหม่คนสุดท้ายของลัวะที่เรียกว่า “สะมัง” ยังมีฐานะเป็นผู้นำธรรมชาติหรือผู้นำบารมี ทำหน้าที่เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม รักษาขนบจารีต และเป็นผู้ตัดสินคดีพิพาทต่างๆ ในชุมชนลวะว่า ที่กระจายอยู่บนเทือกเขาดอนนรงค์ชัย และที่ราบสูงกองลอยซึ่งครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 500 ตารางกิโลเมตรบริเวณพื้นที่อำเภอฮอดและอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ และแม่สะเรียง แม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

นอกจากนี้ยังเสนอรายงานการวิจัย “การสำรวจชุมชนลัวะในขอบเขต 5 อำเภอ อำเภอเมืองหางดง สันป่าตอง จอมทอง และฮอด” ที่ชาวลัวะเคยอาศัยอยู่มาครั้งอดีตมีหลักฐานประเภทตำนานพอเชื่อถือได้ว่า ดินแดนแถบนี้โดยเฉพาะตำบลแม่เหิยะ อำเภอเมืองฯ และเชิงดอยสุเทพ เป็นถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของชาวลัวะ ดังปรากฏหลักฐานในตำนานหลายเรื่อง เช่น ตำนานสุวรรณคำแดง (หรือตำนานเสาอินทขิล) ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมูลศาสนา และตำนานจามเทวีวงศ์ เป็นต้น ตำนานเหล่านี้อ้างอิงเรื่องราวของชาวลัวะโดยมีโครงเรื่องคล้ายคลึงกัน คือ สังคมของลัวะเริ่มต้นจากชุมชนขนาดเล็กในกลุ่มเครือญาติ ต่อมาชุมชนขยายใหญ่ขึ้น จึงสร้างเป็น “เวียง” หรือเมือง คือเวียงเชษฐบุรี (เวียงเจ็ดลิน) บริเวณเชิงดอยสุเทพ มีฐานะเป็นศูนย์กลางของเวียงอื่นๆ ต่อมาชุมชนขยายจึงมีการสร้างเวียงสวนดอก (ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้) เวียงนพบุรี (ทิศทางตะวันออก

ของเวียงสวนดอก) เวียงแห่งนี้ตามตำนานกล่าวว่า อยู่ในกำแพงเมืองสี่เหลี่ยมชั้นในของเมืองเชียงใหม่ ปัจจุบัน สร้างขึ้นโดยเศรษฐีลัวะ 9 ตระกูล

นอกจากหลักฐานกลุ่มชาวลัวะในอำเภอเมืองเชียงใหม่ แล้วยังมีชาวลัวะกระจายอยู่ในอำเภอต่างๆ เช่น หางดง สันป่าตอง จอมทอง และฮอด จากการสำรวจโดยการสุ่มตัวอย่าง พบว่า ชาวลัวะแต่ละอำเภอยังคงเรียกตัวเองว่า “ลัวะ” ขอมรับประวัติความเป็นมาว่า บรรพบุรุษเป็นลัวะ ใช้ภาษาลัวะ มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างลัวะกับไทย เด็กรุ่นใหม่หันมาแต่งกายตามสมัยนิยม ชาวลัวะบ้านกวน หมู่ที่ 6 ตำบลหารแก้ว อำเภอหางดง เรียกตัวเองว่า “ลัวะ” จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ทำให้ทราบว่า ย้ายมาตั้งถิ่นฐานนานหลายชั่วอายุ ตั้งแต่บริเวณนี้ยังเป็นป่าไม่มีผู้คน ช่วงแรกย้ายมาไม่กี่ครอบครัว ต่อมาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนเป็นหมู่บ้านใหญ่ ชาวบ้านไม่สามารถบอกได้ชัดเจนว่า บรรพบุรุษมาจากที่ใดแน่ บ้างบอกว่าอพยพมาจากต้นแม่น้ำคง (แม่น้ำสาละวิน) บ้างบอกว่าอพยพหนีสงครามระหว่างไทยกับพม่ามาจากแม่ระมาด จังหวัดตาก โดยไปอยู่ในเชียงใหม่จากนั้นอพยพไปอยู่ที่หางดง บ้างก็บอกว่าบรรพบุรุษอพยพมาจากแม่แจ่ม

ที่บ้านกวนพบหลักฐานหลาเงินหรือแผ่นเงินจารข้อความไว้ในปี จ.ศ. 1192 (พ.ศ. 2373) เดือน 6 แรม 5 ค่ำ วันพฤหัสบดี สรุปลงสาระสำคัญได้ ว่า ในสมัยพระเจ้ามริววิคยลลปรกาน (ศรีเลา เกษพรหม สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ ให้คำอธิบายว่า คงจะเป็นพระเจ้าพุทธวงศ์ เจ้าผู้ครองนคร องค์ที่ 4 แห่งราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2368 – 2389) ได้มีอาชญาบัตรแก่ชาวลัวะที่นี่ว่า ลัวะพวกนี้เมื่อครั้งสมัยพระเจ้าสุทโธทรมราชา (กษัตริย์มอญที่กวาดต้อนชาวล้านนาในสมัยพระนางวิสุทธิเทวี) เคยส่งส่วยเป็นเงิน และถูกเกณฑ์แรงงาน นับแต่นี้ต่อไปให้พวกลัวะที่นี่ส่งแต่ส่วยอย่างเดียว ไม่ต้องเกณฑ์แรงงาน เช่น การเกณฑ์ไปรบทัพจับศึก ตลอดจนงานสร้างเมือง งานเอาหญ้าให้ช้างให้ม้า เพื่อที่พวกลัวะจะได้มีเวลาทำไร่ทำนาอย่างที่เคยปฏิบัติในการส่งส่วยให้เจ้าเมืองจะมีตัวแทนที่ชาวลัวะให้ความเคารพนับถือ เรียกว่า “สะมัง” ซึ่งเป็นหัวหน้าและผู้นำประกอบพิธีกรรม หรือที่เรียกว่า “เจ้าฮิด” เป็นผู้จัดเก็บ “สะมัง” ยังทำหน้าที่เป็นผู้ตัดสินคดีความต่างๆ เป็นผู้นำประกอบพิธีเช่นไหว้ “เก้าผี” หรือต้นผีของลัวะ รักษาขนบจารีต และเป็นผู้ที่รักษาหลาเงินสืบทอดมาจนทุกวันนี้ การดำเนินชีวิตของชาวลัวะที่บ้านกวน นอกจากทำไร่ทำนาในยามว่างจากงานในท้องถิ่นทุกครัวเรือนจะปั้นหม้อ ชาวลัวะเป็นผู้ริเริ่มการปั้นหม้อก่อน จากนั้นคนเมืองหรือคนไทยที่มาอยู่ใหม่พากันปั้นตาม ปัจจุบันการปั้นหม้อเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนของชาวลัวะบ้านกวน

ที่สำคัญ มีการตั้งเสาอินทขิล หรือเสาหลักเมืองไว้กลางเมืองเชียงใหม่ ชาวลัวะมีความเชื่อสืบต่อมาว่า การตั้งเสาอินทขิลเป็นไปตามคำแนะนำของพระอินทร์ เพื่อให้เป็นศูนย์รวมจิตใจให้เวียงมั่นคง และเป็นที่เกรงขามของศัตรู พร้อมกันนี้ชาวลัวะมีความเชื่อ ว่า พระอินทร์มอบหมาย

ให้ยักษ์กุมภภัณฑ์สองคนเป็นผู้ดูแลรักษาเสาอินทขิล ชาวเมืองมีหน้าที่สักการบูชาเช่นไหว้เสาดังกล่าว ด้วยข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน หากละเลยจะทำให้บ้านเมืองพินาศ พิธีบูชาเสาอินทขิลนี้ ต่อมากลายเป็นพิธีร่วมของทั้งลัวะและไต ปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ในเดือนเก้าเหนือของทุกปี ชาวลัวะจะจัดพิธีกรรมสำคัญ คือ การเซ่นไหว้บวงสรวง “ผีปู่แสะย่าแสะ” ที่ดูแลรักษาปกป้องเมืองเชียงใหม่ และ “ผีขุนหลวงวิลังคะ” กษัตริย์องค์สุดท้ายซึ่งถือเป็นผีอารักษ์ ชาวเมืองเชียงใหม่มีความเชื่อว่า ถ้าขาดการเซ่นไหว้บวงสรวงจะทำให้บ้านเมืองประสบทุกข์ภัย ดังเช่นในสมัยพระเมกุฎห้ามไม่ให้ชาวเมืองประกอบพิธีบูชาเสาอินทขิล ทำให้เสียเมืองแก่พม่า ต่อมาในสมัยเจ้าแก้วนารัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้ายได้ละเลยพิธีกรรมนี้ ต่อมาในปีตรสนเท่ห์จากชาวเมืองเกี่ยวกับการละเลยพิธีกรรมดังกล่าว

ชาวลัวะนับถือผีบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด มีการบูชาเช่นไหว้บวงสรวง นำเหล้าควายและหมูเป็นเครื่องเซ่น ภาชนะใส่เหล้า ก็คือ หม้อดินหรือคนโทที่ปั้นจากดินเหนียว ปัจจุบันชาวบ้านในตำบลสุเทพและตำบลแม่เหิยะ ยังประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้บวงสรวงปู่แสะย่าแสะ รวมทั้งขุนหลวงวิลังคะ ซึ่งตำนานล้านนาฉบับต่างๆ ล้วนกล่าวตรงกันว่า เป็นกษัตริย์ลัวะที่ปกครองเชียงใหม่ ทำสงครามกับพระนางจามเทวีที่ปกครองหริภุญชัย ขุนหลวงวิลังคะพ่ายแพ้และเสียชีวิตจากการสู้รบ เป็นเหตุให้ชาวลัวะพากันหลบหนีการถูกกวาดต้อนเป็นทาส กระจายกระจัดกระจายไปอยู่ตามป่าเขาห่างไกล โดยเฉพาะบนเทือกเขาถนนธงชัย การพ่ายแพ้ศึกครั้งนี้นำไปสู่การสิ้นสุดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวลัวะ อย่างไรก็ตาม มีชาวลัวะจำนวนหนึ่งมิได้ละทิ้งถิ่นฐาน ยังคงปักหลักอยู่ที่เชียงใหม่

ต่อมา พญามังรายได้ยึดนิกิตศัพท์ความมั่งคั่งรุ่งเรืองของนครหริภุญชัย จึงออกอุบายให้ขุนนางชาวลัวะที่ชาญฉลาดชื่ออ้ายฟ้า (ไอ้ฟ้า) เข้าไปเป็นไส้ศึก และมีส่วนสำคัญช่วยให้การขยายอำนาจมายังหริภุญชัยประสบผลสำเร็จ พญามังรายมอบหมายให้อ้ายฟ้าปกครองหริภุญชัย ส่วนพระองค์ไปสร้างเมืองเชียงใหม่โดยมีพญาละว้า 9 ตระกูลช่วยเหลือ ดังมีกล่าวในตำนานพื้นเมืองว่า “...บริเวณนี้เป็นที่อยู่ที่ตั้งแห่งท้าวพระยาทั้งหลายมาแต่ก่อน...” แม้เวียงนพบุรีเวลานั้นจะมีคนไตเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่มาก แต่ชาวลัวะก็ยังคงมีอยู่มากเช่นกัน ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 กองทัพพม่าเข้ามารุกราน ยังคิดว่าเชียงใหม่เป็นดินแดนของชาวลัวะยิ่งกว่าไต (ไทย) เสียอีก

การผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างลัวะและไตดำเนินมายาวนาน ก่อให้เกิดการยอมรับและมีความผูกพันกันแน่นแฟ้น ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ผู้ปกครองไตยอมรับพิธีเช่นสรวงบูชาบรรพบุรุษของชาวลัวะ ดังมีคำกล่าวอัญเชิญในพิธีเช่นสรวงปู่แสะย่าแสะว่า “ลัวะเหิยะไส่ป่หื้อตายคา ไตเหิยะนาบ่หื้อตายแดค”

พรชัย ปรีชาปัญญา นักวิชาการด้านการเกษตรเสนอรายงานวิจัย “ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับระบบนิเวศวนเกษตรบนแหล่งต้นน้ำลำธารในภาคเหนือ” ในปี 2544 ระบุว่า ชาวลัวะว่า

ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำโขง และลุ่มน้ำสาละวิน มีการสืบทอดวัฒนธรรมการปลูกชาพื้นเมือง (เมี่ยง) มาแต่บรรพบุรุษ เนื่องจากชาเป็นพืชอายุยืน การศึกษาเรื่องชาจะช่วยให้เกิดความกระจ่างถึงเส้นทางอพยพและการตั้งถิ่นฐานของชาละว้า เพื่อที่เขาฝิ่นน้ำเกือบทั้งเทือกแควลุ่มด้วยป่าเมี่ยง พร้อมทั้งชี้ว่า สวนเมี่ยงเป็นระบบวนเกษตรดั้งเดิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ดำเนินมานานกว่า 2,000 ปี เป็นระบบที่สามารถอนุรักษ์ธรรมชาติความหลากหลายทางธรรมชาติเป็นป่ากันชนป้องกันป่าต้นน้ำลำธาร ป้องกันไฟป่า และป้องกันการทำไร่เลื่อนลอย ในปีถัดมา (2545) พรชัย ปรีชาปัญญาและคณะ ได้วิจัยต่อยอดในหัวข้อ “ภูมิปัญญาป่าเมี่ยงเกี่ยวกับความยั่งยืนของกลุ่มน้ำภาคเหนือประเทศไทย” พบว่า สวนเมี่ยงเป็นรูปแบบวนเกษตร (Agroforestry) ประกอบด้วย ต้นไม้ยืนต้น ชา พืชชั้นล่าง และวัวควาย การเลี้ยงวัวควายในสวนเมี่ยงเป็นรูปแบบวนเกษตรที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ วัวควายช่วยกำจัดวัชพืช กินเฉพาะหญ้า ไม่กินใบเมี่ยงเนื่องจากมีรสขม พืชชั้นล่างช่วยลดการชะล้างพังทลายของหน้าดิน มูลวัวควายช่วยเพิ่มธาตุอาหาร อีกทั้งสวนชายังช่วยลดความรุนแรงของไฟป่า

ในปีเดียวกันนี้ (2545) ประภากรพิศิษฐ์ (พระครู) วิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมและการกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาลัวะบ้านละออบ ตำบลห้วยห้อม อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน” พบว่า บ้านละออบเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมตั้งมาประมาณ 200 ปี เป็นพื้นที่มีชาลัวะ (ละว้า) อยู่มากที่สุด มีการรับอิทธิพลวัฒนธรรมไทยเข้าไปผสมผสาน ทั้งในด้านการแต่งกาย ภาษา การปลูกสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ประชากรนับถือพุทธและผีผสมกัน ส่วนผู้นับถือคริสต์ปฏิเสธความเชื่อเรื่องผี หมู่บ้านลัวะที่รักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้อย่างเข้มแข็งมีน้อย หัวหน้าหมู่บ้านและผู้นำครอบครัวในบ้านละออบพยายามรักษาอัตลักษณ์ด้านวัฒนธรรม ภาษา ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ ไว้ โดยเฉพาะพิธีเลี้ยงผี เช่น การเลี้ยงผีก่อนปลูกข้าวและหลังเกี่ยวข้าว รวมทั้งให้ความสำคัญในเรื่องประวัติความเป็นมาของชาติพันธุ์ ชาวบ้านละออบส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรทำไร่หมุนเวียน ปลูกข้าวนาดำและข้าวไร่ มีการช่วยเหลือกันในด้านแรงงาน คือ “การลงแขก” หรือ “เอามือ” ปัจจุบันพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่เปลี่ยนจากผลิตเพื่อพึ่งพาตนเองไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า มุ่งสนองความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ โดยบุกเบิกพื้นที่ปลูกกะหล่ำปลี นำไปสู่การใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยและยาฆ่าแมลง คนหนุ่มสาวส่วนหนึ่งย้ายลงไปทำงานในตัวเมืองเชียงใหม่

ในปีนี้พรพนา กันเต็ง และคณะ ได้เสนอรายงานการวิจัย “ความเป็นมาและวิถีชีวิตของชนเผ่าลัวะ กรณีศึกษาตำบลห้วยห้อม อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน” พบว่า ชาวลัวะตำบลห้วยห้อมอพยพจากถิ่นฐานเดิมที่เมืองเชียงใหม่หลังขุนวิลังคะกษัตริย์ลัวะพ่ายแพ้ศึกต่อพระนางจามเทวีแห่งเมืองหริภุญชัย ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นก็แยกไปตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่ ชาวลัวะเดิมทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง โดยทำไร่หมุนเวียน มีการแบ่งพื้นที่เป็นที่นาและที่ไร่

ในการปลูกข้าวไร่ซึ่งใช้น้ำฝนเป็นหลัก จะหยอดเมล็ดพืชผักและเมล็ดดอกไม้ในคราวเดียวกัน เช่น งาม ถั่วฝักยาว พริก มะเขือ แตง ข้าว โปด ยาสูบ หงอนไก่ และดาวเรือง หลังปลูกข้าวไร่เสร็จประมาณ 1 - 2 เดือน จึงปลูกข้าวนาในบริเวณเชิงเขาซึ่งปรับเป็นขั้นบันได ไร่ดำไม่ไผ่หรือท่อพีวีซีระบายน้ำจากแปลงหนึ่ง ไปยังอีกแปลงหนึ่ง หลังเก็บเกี่ยวเสร็จ ในช่วงต้นฤดูหนาวจะใช้พื้นที่ดังกล่าวปลูกพืชผักชนิดต่างๆ เช่น ผักกาด คื่นช่าย ต้นหอม ผักชี ฯลฯ หลังผักกาดและผักอื่นๆ หมดยังใช้พื้นที่ดังกล่าวปลูกยาสูบ กรณีบ้านป่าแป๋มีไร่หมุนเวียน 8 แปลง หลังใช้พื้นที่ครบวงจร 8 แปลงแล้วก็เวียนมาใช้พื้นที่แปลงที่ 1 อีกครั้ง ปัจจุบันชาวละว้าส่วนหนึ่งเปลี่ยนมาทำเกษตรเพื่อการค้า หรือเปลี่ยนจากเศรษฐกิจชุมชนมาสู่เศรษฐกิจทุน ด้วยการทำไร่กะหล่ำปลี หลังมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อกับถนนใหญ่ ชาวบ้านค้าขายพืชไร่กับคนในเมืองมากขึ้น และรับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมของคนเมือง ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่

ในปีถัดมา (2546) สมคิด พรหมจ้อย และคณะ เสนอรายงานการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง” ในชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ซึ่งเป็นการวิจัยในแนวเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยา และประวัติศาสตร์ เสนอรายงานการเปลี่ยนแปลงช่วงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2488) จนถึงปัจจุบัน พบว่า

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือ ระบบเศรษฐกิจชุมชน และระบบเศรษฐกิจทุน ระบบเศรษฐกิจทุนดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศ แต่ระบบเศรษฐกิจชุมชนซึ่งมีครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยผลิต เป็นวิถีชีวิตการทำมาหากินของคนไทยโดยเฉพาะในชนบท มีเป้าหมาย คือ การดำรงอยู่และอยู่รอดของครอบครัวและชุมชน มุ่งผลิตให้สามารถเลี้ยงตัวได้

2. การแปรรูป (Transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนไปสู่ระบบเศรษฐกิจทุน ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก เป็นไปอย่างช้าๆ ทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมากและเกิดขึ้นอย่างจำกัด

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนมีความสัมพันธ์กันเป็นเครือข่าย เป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรม เป็นสถาบันหรือวิถีชีวิตของผู้คนจำนวนมาก ที่ผ่านมาชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบ มีโอกาสน้อยที่จะได้รับการพัฒนาเต็มศักยภาพ จึงควรมุ่งพัฒนาระบบชุมชน ซึ่งเป็นระบบใหญ่ที่สุด เกี่ยวโยงกับเศรษฐกิจและวัฒนธรรม สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากรของพื้นที่ อันเป็นแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร) หรือ “ชุมชนชนาภิวัตน์” (พิทยา ว่องกุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์ นพ.ประเวศ วะสี) โดยพัฒนาเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ

ในปีเดียวกันนี้ (2546) อารยะ ภูสาคาส ทำวิจัย “การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำกลาง – น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน” ศึกษาพลวัตชุมชนบนพื้นที่สูงและชุมชนในเขตพื้นที่ราบ ซึ่งมีความแตกต่างด้านชาติพันธุ์และสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ในอดีต ทั้งสองชุมชนต่างผลิตเพื่อบริโภค มีความสัมพันธ์กันใกล้ชิด พึ่งพาอาศัย และใช้ทรัพยากรร่วมกัน หลังเปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อขาย มีการแข่งขันทรัพยากร นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้ง

ด้านสมโภชติ อ่องสกุล เสนอรายงานวิจัย “ประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่ : การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ซึ่งถึงพัฒนาการชุมชนดั้งเดิมในตัวเมือง ประชากรส่วนหนึ่งเข้ามาอยู่ช่วง “เก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมือง” ชุมชนต่างๆ ที่ประกอบเป็นเมืองปัจจุบันถูกทำลาย ภายใต้กระบวนการพัฒนาสู่ความเป็นเมือง (Urban Modernization) เหลือเพียงประวัติศาสตร์เชียงใหม่ในรูปประวัติศาสตร์ชาติ การศึกษานี้เป็นการสร้างประวัติศาสตร์ของชุมชน และรื้อฟื้นความเป็นท้องถิ่นของเชียงใหม่

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548 : 2 – 4) เสนอแนวทางการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนไว้ว่า การเรียนรู้ร่วมกับชุมชนจะทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึก สามารถถ่ายทอดบทเรียนในมิติของกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองแบบการศึกษาตลอดชีวิต อาศัยการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้ทำความเข้าใจกับประสบการณ์ต่างๆ ด้วยตนเอง ด้วยวิธีการศึกษานอกระบบและตามอัธยาศัย พร้อมกันนี้ยังได้ชี้ว่า การวิเคราะห์ภูมิปัญญาจำต้องอาศัยการตีความจากข้อมูลทางสังคมและวัฒนธรรมที่จับเก็บได้ เน้นการค้นหาคำความหมายที่ซ่อนอยู่ โดยอาศัยการมองอย่างองค์รวม แล้วหาความเชื่อมโยงกันอย่างมีเหตุผล อาจเกิดภาพได้หลากหลายมิติ กรณีที่นักวิจัยเข้าไปศึกษาชุมชนที่มีพลวัตการถ่ายทอดการเรียนรู้และประสบการณ์ อาจเกิดกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจอื่นๆ